Universitäts- und Landesbibliothek Bonn

C'howreba mephe Giorgi 13-sa da sakharthwelos Ruseththan šeertheba

Ioseliani, Platon Egnatisajey

Tphilisi, 1895

Abschnitt

urn:nbn:de:hbz:5:1-12674

Visual Library

ძმათაგან და გარეთა მტერთაგან შეწუხებული მეფე არღა ჰხედავდა ქვეყანასა მტკიცედ დაშინავებულად. ამისთვის მოინდომა და თუმცა დიდის ღელვითა, გარნა გაბედა და მისწერა დესპანთა თვისთა, რუსეთისაგან განმზადებულთა შემდგომი წერილითი დარიგება და ჰაზრი თვისი უკანასკნელი და გარდაწყვეტილებითი:

„წელსა ჩღყთ, სეკტემბრის ზ ჩვენ მიერ მიცემულნი მათისა იმპერატორების დიდებულების წინაშე წარსაყენებელნი ჰაზრნი მოხსენებანი, რომელიცა ჩვენგან წარვლინებულთა ჩვენს ერთგულთა ყმათა უფალთა დესპანთა მოგეცათ:

„უმსხვერპლეთ ყოველი სამეფო და სამფლობელოი ჩემი უზაკველითა და ქრისტიანებრითა ჭეშმარიტებითა მსხვერპლებითა და დაუდევით არა თუ მფარველობასა ქვეშე უდიდებულესსა დიდსა რუსეთისა საიმპერატოროსა ტახტსა, არამედ დაანებეთ სრულს ნებასა და მზრუნველობასა მათსა, რათა ამიერიდგან დაიდვას სამეფო ქართლოსიანთა საიმპერიოდ რუსეთისა და წესითა მით, ვითარცა სხვანი იგი რუსეთსა შინა პყრობილი პროვინციანი ჰსარგებლობენ.

შემდგომად მსხვერპლებისა ყოვლად უმდაბლესად წარუდგინეთ იმპერატორსა დიდსა რუსეთისას, რათა ყაძსა მისგან საქართველოსა სრულსა ძალსა და ნებასა შინა თვისსა მიღებისასა განამხნოს პუნკტრა ამას შინა თხოვილი ჩემის ყოვლად უმოწყალესითა აღთქმითა წერილითა ვითარმედ სახლსა შინა ჩემსა არა აღაყენოს მეფენი, გარნა ოდენ ამეფოს მემკვიდრითი მემკვიდრე ვითარცა წინაპარნი ჩემნი.

ისეთივე ითხოვეთ ყოვლად მოწყალისა ხელმწიფისაგან ყოვლად უმდაბლესად თქვენ მიერ მირთმეულითა წერილითა ყოვლისა რუსეთისა იმპერიასა შინა საშესაბამო აგარაკნი ჩემთვის და ძეთა ჩემთათვის საბოლოოდ და სამკვიდროდ, რომლისაცა ბოძება იქმნების ჩემთვის უმწვერვალესის შეკრულობის ნიშნად.

ეგრეთვე ითხოვეთ ჯამაგირისაცა ჩვენთვის, საშესაბამოსა ხმითა, უკეთუ ჰაზრი ესე არ მიღებულ იქმნას, მაშინ ყოველი დამოკიდებულება ჩვენი იქმნების დახსნილი თვინიერ ურთიერთისადმი მეზობლურისა ქცევისა. მეფე სრულიად საქართველოსი გიორგი. 21)

წერილისა ამის ძალითა იმპერატორმან პავლემ დაუნიშნაო მეფეთა და მეფის-ძეთა სოფელნი და ყმანი და მამულნი რუსეთისა გუბერნიათა შინა. თვით დესპანსა გარსევან ჭავჭავაძესაცა უბოძა მამულები. გარნა აკტი ესრეთი ხელმოწერილი თვით იმპერატორისაგან არ აღასრულა და არც ბოძებამან ამან მიიღო ძალი აღსრულებისა, გარდაცვალებისა გამო თვით იმპერატორისა. ესე მიამბეს შვილმან გარსევანისა ღენერალ ლეიტენანტმან ალექსანდრე ჭავჭავაძემან და მეფის ძეთა.

დიდად ჰსწყალობდა ქართველთა იმპერატორი პავლე. აქა თბილისის არხივში მინახავს მისგან კნორინგთან მთავარმართებელთან მოწერილი წერილი ნამდვილი, რომლითაცა უბრძანებს წარუვლინოს სია დიდთა ქართველთა გვამთა და ღირსთა რათა უბოძოს მათ ღრაფობა, ბარონობა და რომელთამე ორდენიცა ანდრიისა.

LXVIII

დესპანთა ამათ მეცადინებითა შეჰსდგა და დამტკიცდა ტრაკტატი მიღებული იმპერატორისა პავლესაგან.

---

21) თვით ნამდვილზედ არის მოწერილი მეფისავე ხელითა: თავადს გარსევან ჭავჭავაძეს, დესპანნი ამა წერილისა ალმასრულებელნი

აქა თვით აზრნი და მუხლნი ტრაკტატისა ამის, რომელიცა იპოვება დაბეჭდილსა ფრანციზულად წიგნსა შინა როტიერისა.

1799 წელსა, 23 ნოემბერსა, შედგა ახალი ტრაქტატი შორის პავლე იმპერატორისა და გიორგი მეფისა შემდეგი:

1.

მისი დიდებულება იმპერატორი ყოვლისა რუსეთისა მიიღებს ტიტულსა „მეფე საქართველოისა და შემდეგნი მისნი და მემკვიდრენი“.

2.

ძე მეფისა გიორგისა დავით ტიტულსა „განმგე საქართველოისა“ და გარდავალს ესე შთამამავლობითა პირმშოდამ პირმშომდის.

3.

საქართველოისა ერი და მუნ მსახლობელნი 12 წლისა განგრძნობასა, არ გაიღებენ არა რა ხარჯსა, რათა დაეწყვნენ თვისსა მდგომარეობასა შემდეგ ესოდენთა ბრძოლათა. განმგე საქართველოისა მიიღებს რუსეთიდამ 12 წელსა მისთვის და სამეფოსა სახლისა წესთათვის 20,000 თუმანს (200,000).

4.

მადანი ოქროსი და ვერცხლისა ახტალას და მისხანს (მიშხანს), შევა რუსთა განმგებაში და იმითი აივსება ზემო თქმული ჯამი ფულისა.

იყვნენ: თავადნი გარსევან ჭავჭავაძე, ელიაზარ ფალავანდი-შვილი და გიორგი ავალოვი.

ელიაზარ ძე იესესი იყო სტატსკი სოვეტნიკი, მოკვდა 65 წელსა უშვილოდ თბილის' 1821 წელსა და დასაფლავდა ქაშვეთის ეკკლესიასა, ღენერალი ერმალოვი იტყოდა მისთვის **Его портретъ нада посадить въ золотую раму. Онъ былъ человѣкъ рѣдкихъ достоинствъ.**

5.

6,000 რუსისა ქვევითი ჯარი სრულის კომპლექტითა იდგება საქართველოში. ქართველნი გამოვლენ ცხენოსნად ამა ქვეითისა ჯარისათვის.

6.

ქართველნი შააგროვებენ ჯარსა ესოდენსა, რაოდენიც საჭირო იქმნების დასაცველად სამზღვრებისა.

7.

რუსნი წარგზავნიან ინჟინერთა თვისთა აღსაშენებელად და განსაახლებლად ციხეთა მათ ადგილთა ზედა, სადაცა დაინახება საჭიროდ.

8.

ფულსა, მოჭრილსა თბილისში ექმნება ერთსა მხარეს ღერბი რუსეთისა და მეორეს საქართველოისა.

9.

საზრდო რუსეთისა ჯარისათვის მიიყიდება იმავე ფასითა, რომელიცა იქმნება დანიშნული ადგილობრივთა მცხოვრებთათვის.

10.

როდესაც მოხდება აღწერა ხალხისა, უნდა იქმნას კომლეულად და არა თვითო სულად 22). რუსეთისა მხრით, როსტოფჩინი ღრაფი.

საქართველოისა მხრით ავალოვი, ფალავანდოვი.

---

22) წიგნი დაბადებისა, პირველი ნეშტთა თავი 21. მეორე მეფეთა თავი 24. ქართველთა მეფენი მოშიშნი ღვთისა ბრძანებისა, ერიდებოდნენ სულობით მცხოვრებთა აღწერასა.

LXIX

ტრაქტატსა ამას შეუდგნენ განმარტებაებები ვრცლად, რომელთაცა ეწოდება დიპლომატიისა ევროპისა ენითა ნოტანი და დაიწერა ესენი თვით დესპანთაგან, შემდგომად გარდაცვალებისა მეფისა გიორგისა. აჰა თვით ნოტანი ესე ნამდვილნი:

1

პურობილებისამებრ ჰაზრისა პირველისა მის პუნკტისა, რომელიცა მოცემულ იქმნა ჩვენგან ვიდრე სიკვდილამდე მისისა სიმაღლისა მეფისა საქართველოისა ხელმწიფისა ჩვენისა სახელითავე მისითა მაღლისა მინისტრისადმი, რომელიცა ბრძანებისამებრ მისისა[23] იმპერატორობისა დიდებულებისაგან წარგზავნილ იქმნა საქართველოს შინა წერილებითა. ამისთვის გვაქვს ჩვენ პატივად ქვეშევრდომობით მოხსენება ამისი, რომელ დიდ შემძლებელნი საქართველოისანი სამღვდელონი და სერონი ერნი, ყოველნივე მოსწრაფე არიან და სურსთ ყოფად ერთა ამითა მოქმედებითა სამარადისოსა შინა მონებასა მაღალ განდიდებულისა იმპერიისა რუსეთისასა, და შეკრულჰყოფენ თავსა თვისსა ამით, რომელ წმინდათა აღასრულონ ყოველივე იგი, რაივესაცა აღასრულებენ მონანი მისნი, და არა უარ-ჰყონ არა რომელიმე სჯული, და ბრძანება რაოდენცა სამეფოსა მისგან იქმნების შესაძლო, და მცნობელცა იყვნენ ყოვლისა რუსეთისა იმპერატორისა თვისად შთამომავლობითად ხელმწიფედ, და თვით მპყრობელად; და ესრეთ ვინაიდგან ზემო დანიშნულნი ნოტანი იგი, და სხვანიცა პუნკტნი ყოველნი მისის იმპერატორობისა დიდებულებისაგან პირველვე მაღალ-მნებებლობით განხილულ იქმნა, და სამეფო იგი საუკუნო ჟამობით მონად ყოვლისა რუსეთისა საიმპერატოროს ტახტისად მიღებულ-იქმნა, ამისთვის ამის შედგომილებისამებრ

---

[23] აქა თვით ჭავჭავაძეს დაურთავს ლექსი: სანატრელისა.

ყოვლად უმონებრივერად ვითხოვთ მისის დიდებულებისა ყოვლად მოწყალისა ხელმწიფისა ჩვენისაგან, რათა დამტკიცებულ-ჰყოს მიღება სამეფოსა მის დღესასწაულობითითა დამტკიცებითა ორითავე მხრით საიმპერატოროსა აქტსა შინა, რომელსაცა შინა ყამსა იქმნენ იგინი იმედოვანად ამისა, რომელ ვითარცა თვით ეგრეთვე შემდგომნი ამისნი მემკვიდრენი იპყრობენ მათ მარადის მამობრივის კეთილმხედველობასა შინა, და საკუთრად იქმნებიანცა მღვწელ კეთილ-დღეობათათვის მათ ერთსა, რომელთაცა ნებით თვისით მისცეს თავი თვისი საუკუნოსა მონებასა, და ესრეთვე მიენიჭოსთ მათ ყოველივე წესი, სარგებლობა და ჩინებულება ესე ვითარი, რომლითაცა ძველნი ყმანი მისის იმპერატორებისა დიდებულებისანი სარგებლობენ, და დაუცველ იქმნას, ვითარცა სამეფო, ეგრეთვე სამზღვარნი მისნი ყოველთა მეზობელთა მათ მტერთ თავ-დასხმისაგან, და ვნებისა, და ყოველთა მათთა წინააღმდგომობათაგან და განუწესებს ყოველსა მას მსახურებასა ესე გვარსა, რომელსაცა შემძლებელიქმნენ ახლისამებრ მონებისა თვისისა ტვირთვად, დაცვად და აღსრულებად.

2

პუნკტსა ამას შინა კვალადცა აწ დამტკიცებულ ვჰყოფთ, და ყოვლითურთ განვრცელებით მივიღებთ ამას, რომელ რომელიცა კეთილ-ნებებულ იქმნას მისის იმპერატორებითის დიდებულებისაგან, და დანიშნულ მმართველად საქართველოსა სამეფოსად ერთად რომელიმე მეფის-ძეთაგანი, იგი იწოდებოდეს იმპერატორისა მოადგილედ[25]), და იხსენიებოდეს მეფეთ საქართველოსად, და მიეცეს მას

---

[24]) თანახმად ტრაქტატისა, და წერილისაცა მეფისა გიორგისა, დესპანთადმი მიწერისა: რათა სახლსა შინა ჩემსა არა აღაყენოს მეფობა ე. ი. რათა არა გაუქმდეს მეფობა ანუ მოადგილეობა ხელმწიფე იმპერატორისა მეფეთა გვარშია: ესე უნებდა ამა წესითა ვითარცა ძველადცა იწოდებოდა საქართველო ვალისტანად სპარსთა ყაენებისა და თვით მეფესა საქართველოისას უწოდებდენ ყაენნი ვალი გურჯისტანისა.

თანაშემწედ მარადის მუნ მყოფად ერთი, რომელიმე დიდის რუსეთის დიდ-შემძლებელთაგანი, რათა მან მმართველობასა შინა მისსა განუმარტოს მას მისდამი მიცემული იმპერატორებითნი ჰსჯულნი ბრძანებანი, და სხვანიცა ესე გვარნი, და რათა თვინიერ თანახმობისა მისისა, მან იმპერატორის მოადგილემან, და მუნ მეფედ წოდებულმან არა რომლითამე სახითა თვით თავით თვისით არა კადნიერ იქმნეს განწესებად რომლისამე ჰსჯულისა, ბრძანებისა და რიგთა. და რათა არა მოაწეროს ხელი მან მხოლოდ თვინიერ ხელმოწერისა მისდამი განწესებულისა მის თანაშემწისა, ამისთვის ჯერ-არს რათა თვითოეულთა მათ ბრძანებათა ანუ თუ განწესებასა ზედა სჯულიერისა ძალისა მქონთასა პირველად მოაწეროს ხელი დიდის რუსეთის დიდ-შემძლებელმან. მან, რომელმანვე დააგდოს ზემორე ადგილი ხელმოწერისათვის მეფისა მის, და ამას მოხსენებასა ვიკადნიერებთ ყოვლად უმონებრივეთითა სახითა.—ამისთვის, რომელ პირველსა ამას შეხდომილებასა შინა მიუცილებელად საჭირო არს, რათა ამით განმხიარულებულ, და განმხნობილ-იქმნენ ერნი იგი, ვიდრე პირველ განჩვევამდე. და ამას მეფესა აქვნდეს მხოლოდ სახელი მეფობისა, და სხვებრ ყოველსა ჩვენ, ვითარცა სარწმუნონი მონანი მივანდობთ უდიდებულესობისა კეთილ-მონებებელობისა, და ვითხოვთ, რათა მოგვჰტეოს უკეთუ ჰყავთ მეტნი და უადგილონი წინადადებანი ვითარცა ახლად იმპერატორსა სრულიად რუსეთისა ტახტისა ქვეშევრდომილებისა ჩვენისათვის კადნიერ ქმნილთა.

ესე კვალადვე განხილვებასა შინა საჭიროდ იჩვენების, რათა სხვანიცა მგნებურნი თავადნი და აზნაურნი მნებებელობითა ყოვლად უდიდებულესისათა განწესებულ იქმნეს სხვა-და-სხვათა სასამართლოთა შინა ადგილთა და მათ შორის იგინი იყვნენ პირველნი, და მეორენი შემდგომნი მათნი რუსეთის მოხელეთაგანი თანამდებობითითა ამით შეკრულებითა, და ყოველსავე მას რაოდენ გზის სათანადო იქმნების მათ სასამართლოთა ადგილთაგან, მოხსენებად არა ჯერ-არს, რათა მხოლოდ ერთისა იმპერატორისა მოადგილესა მას,

და მეფესა მოახსენებდენ, არამედ ორთავე ზემოთქმულთა მათ გვამთა, რომელთადმიცა ჯერ·არსვე რათა ყოველსავე მოახსენებდენ უმცირესნი ადგილნი უპირველესთა, და ყოველნი თანამდებ არიან მოხსენებად სრულისადმი შეკრულებისა. ხოლო სიმცირისათვის ადგილთა საქართველოისა დავსდებთ ესრეთ, რომელ საკმაო იქმნების ხუთნი სასამართლონი ადგილნი, რომელთაგანიცა პირველი იწოდებოდის ესრეთ ვითარცა კეთილ მნებელ იქმნების სოვეტად, ანუ დეპარტამენტად სენატისა, სადაც ჯერ-არს, რათა იმყოფებოდეს ზემოხსენებული იგი მოადგილე, ანუ მეფე, და შემდგომად მიცემული მისდა თანაშემწე დიდის რუსეთისა დიდ-შემძლებელთაგანი, და სამნი მუნებურთა თავადთა და აზნაურთაგანი. მუნვე სათანადო არს რათა იმყოფებოდეს უპირველესი მეფე რუსეთისა მუნ მყოფთაგანისა მხედრობისა, რომელიცა შეკრულ არს უფრორე მათა კერძოთა ღვწისადმი და სხვანიცა მოხელენი, ვითარცა ქართველნი, ეგრეთვე დიდისა რუსეთისაგანი წერილით მცოდნენი განწესებულ იქმნენ ეგოდენი რაოდენიცა განხილვისამებრ საჭირო იქმნების.

მეორე ადგილი, რომელიც სათანადო არს, რათა იყოს ბრძანებასა ქვეშე პირველისასა, ჯერ-არს, რათა იწოდებოდეს სამეფოსა მართველობად, რომლისაგანცა სხვანი იგი სამთა მათ პროვინციათა შინა მყოფნი განიყოფებიან თვითოეულად, და მათ ყოველთავე ეწოდებოდეს უვიეზდნი.—ანუ თუ ვითარცა კეთილმნებებელ იქმნეს ვინაიდგან სიმცირისათვის სამპყრობელოსა სამეფოსა მას საქართველოსა. ესენი ყოვლითურთ საკმაო იქმნებიან, ამად რომელ უკეთუ რომლისადმიცა მაცხოვრებისა გარეგან სატახტოსა მის ქალაქისა მოუნდეს დამჭირნეობა მიუცილებელად, და წარმოვიდეს რომელთამე საჩივრითა სატახტოსა მას ქალაქსა შინა თფილისსა, ამისთვის არა-არს ადგილი ესე ვითარი რომელიცა განშორებით მდებარე იყოს უფროს ოთხისა დღისა სავალისა.

3

ქალაქსა შინა თფილისს ჯერ-არს, რათა განწესდეს წესი პოლიციისა, და განიწესოს ერთი მუნებურთა ჩინებულთაგანი ობერპოლიცმაისტრად, და მას მიეცეს თანაშემწედ ერთი დიდის რუსეთისა ხარისხისა მქონებელი ვინმე, ამად რომელ მუნებურთა მათ ერთათვის დიდად საჭირო არს ესე, რათა მით ღარიბნი მუნ მოსახლენი შემძლებელ იყვნენ ქალაქსა მას შინა განსვენებით ცხოვრებად, და რათა გლეხთა მათ მააქუნდესთ სახმარნი ნივთნი ქალაქთათვის თვინიერ ყოვლისა სხვათაგან შევიწროებისა, და რათავე იმოქმედონ თვითოეულმან თავისუფლებით ხელოვნება თვისი, და არა ესრეთ ვითარცა არს აზიის ჩვეულება, რომელ რომელიცა არს ძლიერ, მას აქვს სავაჭროსა მას შინა ყოველივე მძლავრება, და მოსახლეთადმი ჰყოფს შევიწროებასა.

თვით მასვე ქალაქსა შინა თფილისსა სათანადო არს, რათა განწესდეს კვალადცა ერთი სასამართლო, და იწოდებოდეს სლოვესნად, სადაც ჯერ არს, რათა იყოს პირველად მსაჯულად ერთი ქართველთა აზნაურთაგანი, და მეორე მუნებურთა ვაჭართაგანი, და მესამე ასნაფთაგანი ვინმე, რათა მათ, ოდესაც შეხვდეთ საქმე სიტყვით საჩივარი მაშინ განარჩიონ, განსამართლონ, და გარდასწყვიტონ, თვით მასვე დღესა, რომელსაცა შინა მოჩივარი მივალს საჩივრითა თვისითა და უკეთუ არ ექმნების მათ ძალი, რათა განისამართლონ, და სიყვარულითა შაარიგონ, მაშინ წარიგზავნონ ორივე იგი სამეფოსა მმართველობასა, ანუ თუ პოლიციასა შინა განხილვისა-მებრ საქმეთასა.

4

მქონებელთა საქართველოსა შინა ვაჭრობისათა მეზობელთა მათ ერთადმი განეწესოს სახელმწიფოსა შემოსავალთა სარგებლობისათვის ბაჟნი, რომელთაცა შინა პირველ დელეხტორად ჯერ-არს რათა იყოს შთამომავლობით საქართველოსა თავადთაგანი, და ორნი შემდგომნი მისნი იყვნენ ერთი მუნებურთა აზნაურთაგანი, და ერთი

დიდის რუსეთისაგანი, და ესე საბაჟო იყოს თბილისსა შინა და მათთაგან სამძღვართა ზედა მთის ერთა სპარსთა, და თურქთასა დაინიშნოდეს სამყოფად თვითოეული ქართველთა მოხელეთაგანი, და თვითოეული რუსთაგანი, და თუ რომელთა სამძღვართა ზედა ჯერ-არს დადგენა მათი და აგრეთვე იმერეთის მხრით ვიდრემდისცა არ იქმნების უკანასკნელისა დესპანისა წარგზავნა პორტისადმი, და სახელობით განწესება ფორპოსტთა მანდამდის ჩვენ აწ თქმად არა ძალ-გვიძს მათ განწესებათათვის. და ესრეთ ოდესცა მივიწევით ჩვენ მუნ სათანადო არს რათა ესრეთ გზის დამტკიცებით იქმნეს საუკუნოდ თანხმობით განწესება ადგილთა მათ სადაცა ჯერ-არს დაყენება რათა არა ვლონ მუნ ვაჭართა საქონლითა თვისითა, და სადაცა ჯერ-არს რათა მუნ აქუნდეს თავისუფლებითა სვლა, რომელ ამით სახით მიეცნენ ერთ-გზის სამძღვართა ზედა ბაჟი, და მიიღონ ბილეთი, და მიიტანონ იგი თბილისსა, ანუ თუ რომელსამე უვეზდის სასამართლოსა შინა, რომელ მეორეთ აღარ გარდაიხადონ ბაჟი იგი. ხოლო უკეთუ როგორმე მოულოდნელად, და უმეცრებით გამოატარებს, რომელსამე საქონელსა მათ ადგილთა ზედა, და სამძღვართა ზედა, სადაცა დაყენებულ იქმნების სლვა ვაჭართა, მაშინ ვიდრემდისცა დაეჩვეოდნენ, თუ რომელთა ადგილთა ჯერ-არს სვლა საქონლითა ამის პირველისა შეხდომისა-მებრ, არა მიადგეს მათ არა რომელიმე დასჯა. და გამოერთვას ბაჟი იგი თბილისს შინა, ხოლო ვინაიდგან სამეფო საქართველოსი აწ შეერთებულ იქმნა იმპერიისათანა ყოვლისა რუსეთისა და მუნებრივნი მცხოვრებნი იქმნენ ყმათა ყოვლად უაღუსტესისა მონარხისად, მაშინ სადამე ამის შედგომისამებრ უბრძანოს ვისდამიცა ჯერ-არს რათა მომტანელთა საქონლისათა მოზდოკსა შინა ქართველთა და სხვათაცა ვაჭართა საქართველოზე მოსულთა, და მუნ საქართველოსა შინა გარდამხდელთა განწესებულისა ბაჟისათა, მეორედ მოზდოკსა შინა არღა გამოერთვას და ეგრეთვე მოზდოკით საქართველოსა შინა მისრულთა, ვინადგან თანამდებ არიან განსრვილნი თბილისით; და ეგრეთვე მრავალნი ვა-

ჭარნი მისის დიდებულებისა, და აწ ჩვენის ყოვლად მოწყალის ხელმწიფისა მონანი რუსნი, ქართველნი, სომეხნი და სხვანი, რომელნიცა გამოვლიან რა ყიზლარსა, მოზდოკსა და სხვათაცა ადგილთა, და მოიწევიან რა ორთა შორის, მაშინ არა თუ მხოლოდ აძლევენ მათ განწესებულთა მათთა მისაცემელთა საქონელთა ზედა. არამედ ესეცა ფრიად ხშირად იქმნების, რომელ ისინი მომწყურნობითა ნივთ მოყვარებისათა, მოაკლებენ მათ ყოველსავე ნაქონებსა თვისსა და ამისთვის ვრაცხ თანამდებად ჩვენდა მოხსენებასა ამას, რომელ პირველსა ამას წინა მოსვლასა რომელსამე დიდ შემძლებელობისასა, რომელიცა რაოდენსამე ჟამსა დაინიშნვის სამყოფად საქართველოსა შინა მუნებურთა განწესებულებათათვის, მისდამი სახმარ არს, რათა მუნ განვლასა შინა ჰქმნას მათდამი, ესე, იგი თვისთადმი მტკიცე განწესებულება ამა საქმეთა თვის, და შემდგომად ამისა მცირესა შინა ჟამსა შესაძლო არს, რათა იგი მცირედ სარაცხნი ერნი მცველთაგან დამონებულნი საქართველოთა მეფეთაგან ფრიად სუბუქად მოყვანილ იქმნენ კვალადცა თანამდებობითა მორჩილებასა და მონებასა შინა და რათავე საშვალ მოზდოკისა და საქართველოსა სადაცა არს საჭირო, განწესდეს რაოდენიმე ფორპოსტნი, და დაიყენოს სამეფონი კამანდნი.

არა მცირედრე ვრაცხთ თანამდებობადვე ჩვენდა ყოვლად ქვეშევრდომობითისა ამას მოხსენებისა, რომელ თვითოეულნი მეფისმეთაგანნი, თავადნი, აზნაურნი და სამღვდელონი ართმევენ გამოსაღებთა განმვლეთა მათ, რომელნიც გაჭარნი გაივლიან სამფლობელოთა მათ ზედა ანუ ადგილის ფასთა მსგავსად ბაჟთა და ესე სათანადო არს რათა იქმნეს დაყენებული, ამად რომელ გაჭარი გარდამხდელი ერთ გზის ბაჟისა საქართველოსა შინა შემდგომად სადაცა განვრცელებულარს სამპყრობელო ჩვენის ყოვლად უაღუსტესისა, ხელმწიფისა სათანადო არს რათა მუნ იყვნენ თავისუფლად მეორედ გამოსაღებთაგან ბაჟთასა; კვალად მათ სრულ-ჰყოფისათვის კადნიერ ვიქმნებით შეერთებად მოხსენებისა ამის, რომელ საზოგადოდ მო-

ბირებისათვის ვითარცა ქართველთა ეგრეთვე მეზობელთა მათთა ვაჭართაცა განვრცელებისადმი ბაჟთასა, და განმხნობისათვის მათისა, არა კეთილ-ნებულ იქმნების განწესება ამისა, რათა დებულებათა ებრ ათამანის პორტიისათა აღიღებდეს სამი ასსაზედა, დაფასებისა ებრ საქონლისა; და უკეთუ რომელიმე ვაჭართაგანი დაფარვისა სახითა იქმნების მომტანელ რომლისამე ნივთისა საქართველოსა შინა, რომლისა ნივთისა დამფარველთა, მაშინ გადახდესთ ესრეთ, რომელ გამოერთვას მას ორი წილი ნაცვლად ერთისა, რათა ამით სუბუქითა დასჯითა უმეტეს ადრე მოიქცეს ერი ახლად შემოსრული მაღლისა მის იმპერატორებითისა დიდებულებისა მონებასა შინა, და თვით ესევე ჰყოს ამას შინა, რომელ-მოიქცნენ მამულსავე შინა მოსახელეთადმი, და შესაძლო იქმნებისცა, რათა გამგონებლობითა თვისითა განავრცონ ვაჭრობა თვისი ბასრას, ბაღდადს და უშორეს ინდიასა შინა.

5

აწ ჩვენ სუსტითა ჩვენითა განზრახვითა კადნიერ ვიქმნებით ყოვლად უმონებრივესად წინ წარმოდგინებად ამისა, რომელ ადგილნი ანუ სამპყრობილენი საკუთარნი მეფის ძეთა, თავადთა და აზნაურთანი ყოველივე იგი შემდგომადცა მათდამი იქმნენ დაშთომილ, ვითარცა ჴსჯულიერნი მათი საკუთარი, ხოლო უკეთუ რომლისამე მათგანისა ძალითა, ანუ თუ სხვათა რომელთამე უჯეროთა სახით, ადგილნი მიმძლავრებისა ებრ, მაშინ იგი სამართლით სათანადო არს, რათა განრჩეულ იქმნეს და მიეცეს იგინი პატრონთა თვისთა რომელთადმიცა ეშესაბამების სწორედრე მიცემა: და ესრედ მრავალნი ადგილნი მდებარენი საზღვართა ზედა მთის ერთასა სპარსეთისა, თურქთა და სხვათასა, რომელიცა არიან მპყრობელობასა ქვეშე მეფის ძეთა, თავადთა და აზნაურთა, და სამღვდელოთა ერთასა გვეჩვენების ჩვენ დაცვისათვის სახელმწიფოსათა უშიშრობასა შინა უმჯობესად, რათა ესე ვითარნი ადგილნი მათგან გამორთმეულ იქმნენ

და ნაცვლად მათსა მიეცესთ მათ სხვა შინაგან საქართველოსა, ანუ რუსეთსა შინა, და იგი ადგილნი დაშთეს სახელმწიფოდ სადაცა კეთილ განხილულებით იქმნეს აღშენებულ სიმაგრენი გაბრთხილებისათვის მეზობელთასა და ამითიცა განერებიან მრავალნი ტყუილსა ცილის წამებასა, და შესმენასა ვითამცა და მათ აქვნდესთ დაფარული შეერთებულება ორგულთანა, ხოლო რომელნიმე თქმულთა მათ ადგილთა მქონებელთაგანი შესაძლო არს რათა დაშთეს მასვე ადგილსა თვისსა ჩინებულისა მოქმედებისა მათისა, და შესაბამად დაფიცებისათვის, და დამორჩილებისათვის თვისისა ჴსჯულიერისა ხელმწიფისადმი, და განეწესოსცა წელიწადობით ჯამაგირი. რათა ამით მყოფნი მუნ ვითარცა მცოდნენი ძალისა და მდგომარეობისა თვისთა მეზობელთასა, შემძლებელ იყვნენ რათა აჩვენონ სარგებლობა.

6

ქრივთა დედოფალთა, ეგრეთვე ქრივთაცა მეფის რძალთაცა, და მეფის ასულთა, რომელნიცა არ არიან გათხოვილ და წელთა თვისთა შემგზავსებით არა ძალ-უძსთ განქორწინებად, ყოვლად მოწყალებით ებოძოსთ შესაბამი გვარისა თვისისა უფლება რუსეთს, ანუ ქვეყანასა შინა თვისასა, და მათნი საკუთარნი ადგილნი ჩვეულებისად იქაურთა წესთასა სოფელნი და სხვანიცა შემოსავალნი მიღებულ იქმნეს სასარგებლოდ უდიდებულესისა კარისადმი, ხოლო მამაკაცთა მათ მეფის-ძეთა, ძმისწულთა, და ძმის-ძეთა მეფისა სახლისათა, ყოველთა მათ, რომელთაცა სურთრა თვისის სიმრთელის ძალით, ანუ მოხუცებულებისა გამო დაშთებიან ქვეყანასა შინა თვისსა ისარგებლონ საკუთარითა თვისითა ადგილითა. ხოლო იგინი, რომელნიცა თვინიერ იჭვსა მიღებენ სურვილსა, და მოიწყვიან და შეუარდებიან ფერხთა ესე ვითარისა თვისისა ყოვლად მოწყალისა ხელმწიფისათა მიღებულ იქმნენ, მსახურებასა შინა და ნაცვლად მუნებურთა მათ ნაქონებთა თვისთა მიენიჭოსთ რაივეცა კეთილ-ნებებულ იქმნეს, და თქმულნი აღირაცხოს სახემწიფოდ.

7

სამღვდელოთა თვის ვითარცა არს უპჳრველესე აწ საქართველოს შინა სამღვდელოთა ერთა შორის ძე მეფისა ირაკლისა ანტონი, რომელსაცა აქვსთ ძველისა იქაურთა განწესებისა ებრ ტიტულად კათოლიკოსობა, კურთხეულ არს ხელმწიფობასა შინა ნეტარ ხსენებულისა იმპერატრიცასა პატივსა შინა არხიეპისკოპოსისა ცარსკისელოს და მუნ წარგზავნილ იქმნა განრიგებისათვის მუნებურთა სამღვდელოთა წესთასა, ეგრეთვე დაშთეს იგი მასვე თანამდებობასა, და სახელსა შინა,—თანასწორადვე სხვანიცა ეპარხიათა შინა თვისთა მყოფნი მიტროპოლიტნი, არხიეპისკოპოსნი, და იღუმენნი, პროტოპოპნი, მღვდელნი და დიაკონნი. და სხვანიცა ეკკლესიისა მოსამსახურენი თვითოეულნი წოდებისა ებრ თვისისა და ადგილთა მათთა სახელდობით, თუ ვითარნი, და რაოდენი არიან იგინი მიუცილებელად მუნ მიწევნისა ჩვენისა ებრ, ყოვლად მონებრივთა სახითა ჰყოფთ მოხსენებასა. და ვინაიდგან განსვენებული იგი უგანათლებულესი მეფე, და სამეფო მისი ითხოვდენ, რათა მიეღოთ სამოქალაქონი, და პოლიტიკებრნი ჰსჯულნი, ამისთვის ჩვენცა მოვიღებთ კადნიერებასა, და ამისთვისვე ვითხოვთ დიდისა ჩვენისა ხელმწიფისაგან, რათა მიეცეს ბრძანება უდიდებულესისა უწმინდესსა სინოდსა, რომელ წარმოგზავნოს ჩვენთანა, ანუ შემდგომად ჩვენსა ერთი სამღვდელო ვინმე რუსეთისა საიმპერატორობისგან მცირეს ჟამობით არხიმანდრიტი ანუ იღუმენი, კაცი მდაბალი და მყუდრო, რათა აჩვენოსთ მათ განწესებულებანი აქაურნი საკუთარნი დღესასწაულობათათვის საუქმოთა, და სხვათაცა სახელმწიფოთა დღესასწაულობითთა დღეთა.

ხოლო მიტროპოლიტნი, არხიეპისკოპოსნი, და ეპისკოპოსნი არა მქონებელნი ეპარხიისანი უკეთუ გამოჩნდეს ადგილი მათთვის, არამედ დაშთომილად, და უქმად, მაშინ მოხსენებისა ებრ მუნებურთა მათ სამღვდელოთა, და ჩვენგან კეთილ ნებებულ იქმნების რათა

იგი დაიდგინოს მუნ ეგრეთვე არხიმანდრიტი და იღუმენი ოდესაცა მათგან თხოვილ იქმნების, ეგრეთვე მიტროპოლიტთა, არხიეპისკოპოსთა და ეპისკოპოსთა, რომელნიც ეგებიან უადგილოდ ყოვლად მოწყალებით ებოძოსთ მცირედი ჟალუვა საზრდო განსადიდებელად ყოვლად უავღუსტესისა სახელისა. და ვითხოვთ რომელ ყოველნივე იგი სამღვდელოთა წესნი იყვნენ შეწყნარებულ, და პატივცემულ ღირსებისა ებრ ხარისხისა მათისა თანასწორად სხვათა ხარისხისა მექონთა რუსეთისათა ვინათგან ქვეშევრდომილ ქმნილი იგი სამეფოთვისისა ნებითა შეერთდა საიმპერატოროსა.

8

და მათთანავე წინა წარმოვიდგენთ ძველთა ჩვეულებათა საქართველოსათა, რომელიცა მუნ ჰგიეს თვით დაწყებითგან მათით ესე რომე უფროსღა თვითოეულთა მეფის ძეთა, და თავადთა ყოვლად სამღვდელოთა საქართველოსათა ჰყავს აზნაურნი საკუთრად, რომელთაგანთაც მათ აქვსთ მიწა მიცემული, რომელსაცა ზედა არიან გლეხნი დასახლებულნი, და მუნ ჰცხოვრებენ იგინი და არა რომელსამე შეიწროებასა მიმღებლობენ მათთა ვადათაგან; ხოლო ჟამსა ბრძოლისასა წინააღდგომად მტერთა ყოველივე სრულებით თვითოეულად მასთან წარვლენ ბრძოლასა შინა და ესრეთვე ჟამსა ნადირობისასა, და თუ ჟამსა მასპინძლობისასა მათთანავე იმყოფებიან სრულებით, და სახლთა შინა მათთა ვითარცა აზნაურნი ერთბამად მათთანა ერთსა ზედა ტრაპეზსა განსცხრებიან და ოდეს რომელიმე მათგანი არღა ინებებს უმეტეს ყოფად უფალთა მათთანა, მაშინ ვითარცა აზნაური დაუტევებს მიწასა მათსა და სოფელსა და წარვალს თვისით სახლეულობით სხვისადმი, რომელიცა თვინიერ ყოვლისა ნაკლულევანებისა თვისადმი მიიღებს და მისცემს მასვე უპირატესობასა ვითარიცღა აქვნდა პირველ მისა ჟამადმდე, და ამისთვის ყოვლად უმონებრივესად წინ წარმოდგომილ ვჰყოფთ მათ აზნაურთა, რომელიცა ყოვლისავე შინა საზოგადოდ გამოსადეგნი არიან და

უფროსად სამხედროსა შინა სამსახურსა, რომელსაცა შინა არიან დაჭვეულ და ესე არა კეთილ ნებებულ იქმნებისა, რათა ყოველივე იგი ჩამოერთვათ ყოველთა მათ მებატონეთა და აღირაცხენ იგინი საეროთა აზნაურთა წესთა შინა, და ნაცვლად ჩამორთმეულთა მათ მიეცესთ თანასწორივე სამკვიდრებელი, იგინი ხმარებულ იქმნენ ღვწისა შინა უდიდებულესისა მსახურებისასა.

9

ხოლო რაივეცა შეეხების თქმად მადანთათვის საქართველოსა შინა მყოფთა, რომელიცა არს ოქროისა, ვერცხლისა და სხვათა ნივთთა ესე არს რომელ წინა-წარუდგენთ ნებასა ქვეშე მისის იმპერატორების დიდებულებისასა, რათა გამოცხადებით მუშაკობისათვის მათისა ებრძანოსთ წარმოსვლა განსწავლულთა კაცთა, და მუშანი გამოცდილნი იპოებიან სამეფოსა მას შინა საკმაო რიცხვნი, რომელიცა შესაძლო არს რათა მოიხმარებოდენ სამუდამოდ თეთრის მიცემითა.

10

ვითარცა მეოთხესა პუნკტსა შინა მორთმეულსა ჩვენგან სახელსა ზედა მეფისა და ყოვლისა საქართველოსა სამეფოსა უმაღლესის მისის იმპერატორობის მინისტრისადმი ნოტი, იყო ესე რომელ ვითხოვეთ ჩვენ სამყოფად საქართველოსა შინა ექვსი ათასი კაცი მაღალ დიდებულის რუსეთის იმპერატორის მხედრობა, ესრეთვე აწცა კადნიერი ვიქმნებით ყოლად უმორჩილესად მოხსენებად, რომელ აწინდელისა ამის მდგომარეობისამებრ პირველსა ამას შეხდომილებასა შინა რიცხვი მხედრობისა საჭირო არს[25] ვითარცა საზოგადოსა განსვენებისათვის ეგრეთვე დამყუდროებისათვის აღშფოთებულებათა ჩვენთა მეზობელთასა, ხოლო შემდგომად ოდესცა

---

[25] იგივე თუ უმე ესი მიუწერია, მიუწერია თვით გარსევან ჭავჭავაძეს, რათა არა დაუმძიმონ რუსთა მფარველობითი კავშირი.

განწესებულ იქმნების მუნ შესაბამი მყუდროება, და ყოველივე მოიყვანების შესაბამობასა შინა, მაშინ თუ რაოდენიცა რიცხვი მხედრობათა ჯერ-არს, ამას მივანდობთ სრულებით განხილულობასა მისის იმპერატორების დიდებულებისასა, რომელიცა შესაძლო იქმნებისცა, რათა სახელდებით საიმპერატოროსა აქტსა შინა დაინიშნოს, და უკეთუ კეთილ-ნებებულ იქმნების, რათა ზემოხსენებულისა ამის მდგომარეობისათვის აწ მყოფსა მას საქართველოსა შინა მხედრობასა მოემატოს, მაშინ ყოვლად ქვეშევრდომობით ვითხოვთ, რათა უკუნქცევისათვის სიძვირეთასა მოსყიდვასა შინა პროვიანტისასა, ებრძანოს მუნ მყოფსა რუსეთისა მხედართ მთავარსა განმზადება მათი კეთილ-ყამიერად მუნ მყოფისა ბაზრის ფასისაებრ.

11

რაოდენიცა შეეხების დაწყებასა განსწავლულისა მხედრობისასა საქართველოს ერთასა, რომელნიცა შეკრებად შესაძლო არს ესე, არს რომელ ჩვენ მოხსენებად არა რა მალგვიძს, და ოდესცა წარიგზავნების უდიდებულესისა მისის იმპერატორების უმაღლესის კარისაგან რომელიმე გვამი საქართველოსა შინა, და იგი ჰყოფს მუნებურისა ერისა სამხედროსა აღწერასა, მაშინ დროსა მას წოდებული მეფედ ითხოვს, რაოდენცა სახმარ არს მოხმარებასა შინა მსახურებისასა ერთბამად რუსეთისა ძლევა შემოსილისა მხედრობისათა, და სადაცა იგინი თანამდებ იქმნებიან წარსვლად, და მსახურებად მისის იმპერატორების დიდებულებისა, თვისისა ყოვლად მოწყალისა, და შთამამავლობით ხელმწიფისადმი უმწვერვალესითა ძალითა მსახურებისა თვისისათა, ეგრეთვე განწესებულისა ჯარისაცა შესაძლო არს ოდესმე აღმსუბუქებისათვის რუსეთის საიმპერატოროსა მხედრობასა მოხმარება მარტოდ, განხილულ იქმნების საკმაოდ აღსრულებისათვის საქმისა და ეგრეთვე სამზღვართა ზედა მოსახლეთა არა მცირად შეხვდების თავ-დასხმა და ოხრება მტერთაგან სხვა და სხვათა; და ამის დაყენებისათვის არა კეთილ-ნებებულ იქმნებისა, რათა მუნ უფროსად

მყოფად დანიშნულსა ებრძანოს, რომელ ყოველთა მათ, რომელთაცა ძალ-უძსთ მსახურება საჭურველითა აიძულოსთ მათ რათა იქონიონ იგინი, და ამით საკუთრად თვისთა დაცვათა თავს იყვნენ შემძლებელ მარადის მზაყოფად:

აწ ჩვენ ჩვენითა სუსტითა განზრახვითა კადნიერ ვიქმნებით ყოვლად უმონებრივესად წინ წარდგინებად ამისა, რომელ მყოფნი გლეხნი სხვა და სხვა სამფლობელოსა ტყვედ წარყვანილნი, ანუ განშენებულნი სხვა და სხვა მიზეზით სპარსეთს, ანუ თუ თურქს, თვისავე მამულსა მოქცეულ არა სათნო იქმნებისა, რათა საკუთრითა მაღლის მონარხობითისა მოწყალებისათა ებრძანოსთ სახალხოდ გამოცხადება ამისი საქართველოსა რომელ ყოველნი, რომელნიცა მოიქცევიან პირველსავე თვისსა სამკვიდრებელსა აქამდე განშორებულნი, იგინი დაშთენ თავისუფლად, და აღირჩიონ წადილისამებრ თავისისა საცხოვრებელი ადგილი, რომლისადმიცა ენებოს აღრიცხვა თავისა თვისისა სახელსა ზედა სახელმწიფოსა, ანუ სხვისა უფლებისა ქვეშე და რომელიცა მსგავსიერითა სურვილითა თვისითა, სადაცა იქმნების აღწერილი საცხოვრებელად იგინი მუნ სამარადისოდ დაშთებიან თვინიერ უცხოს ქვეყნის კაცთა, რომელთადმიცა თავისუფლად მყოფობა ესე, არა შეხებით, რომელნიცა დაშთებიან პირველთა მებრ თავისუფლად, მას ჟამამდის ყოველივე აღიწერებოდნენ, და ესე არა მიეხდებისთ ესე ვითარისა მოწყალებისათა, რომელ არცა ერთი მათგანი არ დაშთებიან, და ყოველივე კვალადცა მოსურნე იქმნებიან, რათა მოიწივნენ სამკვიდრებელსა შინა თვისსა, და მისგან ექმნების სამეფოსა მას არა მცირე სარგებლობა.

ესრედვე ყოვლად ქვეშე ვრდომებით წინა-დადებულ ვყოფთ გლეხთათვის საქართველოსათა, რომელნიცა იმყოფებიან სამფლობელოსა შინა თვისსა მებატონეთასა, რომელთადმიცა გლეხნი იგი ძველადვე მუნებურითა სჯულითა ვერ განშორდებიან ესრეთ, რათა იგინი აიყარნენ, მისგან და მივიდნენ მეორისადმი. და ეგრეთვე მებატონენი იგი ვერ მიიღებენ მათ, და ვჰგონებთ ესე იქმნების შემ-

სგავსებული წესთადმი მაღალ დიდებულისა ყოვლისა რუსეთისა საიმპერატოროსათა, რათა ვითარცა აწ სამეფო საქართველოსი შეერთებულ იქმნება ამის იმპერიისთანა და ამისთვისცა კადნიერ ვიქმნებით ყოვლად უმდაბლესად თხოვნად ამისა, რომელ მიეცეთ ბრძანება უდიდებულესობისა, ვითარცა წაღადმდრე, ეგრეთვე შემდგომადცა იგი გლეხნი, და ვაჭარნი, რომელნიცა იპოვნებიან მიწერილად, რომლისადმი მებატონისად ან თუ ქალაქისად მუნვე სამეფოსა შინა დარჩეს და დააყენოს, რათა მუნიდგან არა წარსულ იქმნას თვისისა სურვილისა-მებრ სხვისადმი და რათა არცა გადმოსახლებულად შემძლებელ იყვნენ რუსეთისა შინა, ესრეთვე მსგავსად ამისა დაყენებულ იქმნეს, რათა გლეხნი რუსეთისანიცა არა ვიდოდნენ, და ესე დაუმლოსთ მათ აღთქმითა საშინელისა, და ფიცხელისა დასჯისათა.

ესრეთვე ვიდრე ამ დრომდე იყო საქართველოსა შინა ჩვეულება, რომელ მუნებურნი მებატონენი გლეხთათვის ჰყიდნენ ვინ როგორ რაოდენსაცა ინებებდა, და ამისთვის არაკეთილ-ნებებულ იქმნებისა, რომ ესე ვითარი მსყიდველობა აწ დაყენებულ იქმნეს და ებრძანოსთ, რათა განყიდონ არა სხვა გვარ, არამედ ერთობამად სახლეულობით, და უძრავით მამულით თვისითა, უკეთუ აქვსთ მათ; და ეგრეთვე არა მიჰყიდოს თუ არ ქართველთა და დიდის რუსეთის მებატონეთა და ეგრეთვე ტყვენი, რომელთაცა თურქთა, სპარსთა და სხვათაგან ერთა საჭურველითა სახელმწიფოსათა ბრძოლასა შინა გამოხსნილ იქმნებიან, მათდამი მოიქცნენ ესრეთ, ვითარცა ეს გვარსა შემთხვევასა შინა იტყვიან რუსეთისა ტყვეთადმი, და რომელნიც ესე გვართაგან გამოხსნილ იქმნების ვისგანმე, და პირველი იგი მებატონე მისი ინებებს მისა თვისადმი კვალად მიღებასა, მაშინ იგი თანამდებ იქმნების, რათა უკუნ ზღოს დახარჯული იგი თეთრი გამოხსნასა ზედა, და ამის წინა-აღმდგომსა შემთხვევასა შინა სათანადო არს რათა დაშთეს უფლებასა ქვეშე მისსა, რომელმანცა გამოიხსნა, და ექმნეს ნება მისყიდვად ამისა სხვათადმი შინაგან სამეფოსა შინა, და არა მეზობელთა უცხო ქვეყანისა კერძოდ.

13

ვითარცა მეფის ძეთა და ძის-ძეთა მეფის ფამილიისათა, რომელიცა მდგომარეობასა შინა თვისსა პირველისა მებრ დაშთებიან ეგრეთვე თავადნი და აზნაურნი, ექმნესთ სარგებლობა ყოვლითა ამით პატივითა და ჩინებულებითა, რომლითაცა სარგებლობენ აზნაურნი რუსეთისა იმპერიისანი, და მიიღონ ეგევრივე სახელსა ზედა თვისსა ღრამატა და ღირსებისათვის დიპლომი, და იმპერატორისა მსახურებასა შინა მიღებულსა ჩინისათვის პატენტი, ეგრეთვე სამღვდელოთა წესთა მქონეთა ეპარხიისა და მონასტერთა აქვნდეს იგივე პატივი, ვითარცადა სარგებლობენ რუსეთისა სამღვდელონი ერნი.

14

ვაჭართა, მედუქნეთა და ხელოსანთა ერთა აქვნდეს იგივე სარგებლობა კომერციასა შინა, ესე იგი სრულსა ვაჭრობასა შინა, და შემატება მოძრავითა და უძრავითა საქონლითა თვისითა, თვით რაიცად აქვსთ სარგებლობა მისი სხვათა ამათ იმპერიათა შინა მყოფთა; ხოლო ძველთაგან მოყვანილნი შეიწროებისაგან მტერთა მათ მეზობელთასა სიღარიბესა შინა, რომელთაცა არა მცირედი მიუღიეს შეიწრება მათგან მათ პირველსა შეხდომილებასა შორის აემსუბუქოს რომელსამე განწესებულებასა პირის პირ ზემოხსენებულისა მის რუსეთის მემკვიდრეთა:

15

ყოველივ სახელმწიფონი სათხოვარნი აწინდელნი ან თუ შემდგომნი, და ეგრეთვე სხვათა მებატონეთა გლეხთა გამოსაღებნი სხვა და სხვანი სახელმწიფოდ თვინიერ რომელისამე საჭიროსა სახმაროსა მხედრობათასა წარუდგენთ დიდსა მონარხობასა გასხილულობასა, და ყოვლად მოწყალებისა მნებებელობისა ჩვენისა ხელმწიფის იმპერატორებისასა, რათა მიეცესთ თავისუფლება, რაოდენცა დროსა

კეთილ ნებებულ იქმნების, და ესრეთვე ებრძანოსთ მებატონეთა უნებისა ებრ ყოვლისა რუსეთისა იმპერიისა ჰსჯულთა ზედა განიწესების რიცხვი მათ მხედრობათა, რომელთაგანიცა შესაძლო არს, რათა განსწავლულთა აფიცართაგან, და რიადოვისაგანთა ისწავლონ სამხედრო ეგზერციცია, და დისციპლინი, გარნა ჩვენ კადნიერ ვიქმნებით თხოვნად მისის იმპერატორების დიდებულებისაგან სახელსა ზედ ყოვლისა საქართველოსა ერთასა, რომელთაცა თვისისა ნებით შთავრდომილ ჰყვეს თავი თვის მონებასა მას. რათა ყოვლად მოწყალებით თავისუფლად ეგნენ იგინი მსუბუქ გონებობისა ებრ მათის რეკრუტისა მოკრებისაგან და ეგრეთვე არა იხმარებოდენ იგინი მსახურებასა შინა ამას მხარესა აქეთ კავკასიისა მთისასა, ესე იგი შვეიცარიასა, პრუსიასა სამზღვართა ზედა, სადაცა დაუჩვეველის ერის ძლით თვინიერ დიდისა შრომისა იგინი მსახურებისა განგრძობად არა შემძლებელ არიან, და იხმარებოდენ იგი მხედრობანი შეერთებით მათთანა, რომელნიცა იმყოფებოდნ საქართველოსა შინა რუსეთის პოლკთა თანა უდიდებულესისა მსახურებასა შინა მხარესა მას წინა აღდგომად ყოველთა მეზობელთა მათ მტერთა თათართა, სპარსთა და მთის ერთა და ეგრეთვე გამოზრდათათვის შინაგან სამეფოსა პიკეტთა და ყარაულთა და ეგრეთვე ყოვლად უმონებრივესად კადნიერ ვიქმნებით თხოვად ამისა, რომელ შემოსრულნი ამას ახლად მოკრებულსა მხედრობასა შინა თავადთა, და აზნაურთა ძენი ყოვლად მოწყალებით მიღებულ იქმნენ ობერ და უნდერ ოფიცრობის ჩინით და უკეთუ რომელიმე მეფის ფამილიისაგანი მამაკაცისა ანუ დედათაგანისა ძენი მასვე რიცხვსა შინა მსახურებისასა მოსურნე იქმნებიან შემოსვლად, და უიჭოიცა ჰყოფენ ამას, მაშინ იგინი ყოვლად მოწყალებით პატივის-ცემისათვის გვართა მათთასა მიღებულ იქმნესი შტაბ-აფიცრობისა ჩინითა, და მიღებისა ებრ შტაბ-ობერ-უნდერ ოფიცარნი ქართველთაგანი, რომელნიცა მხედრობასა შინა იქმნებიან მსახურად მათ მოემატებოდეს ჩინი განწესებისა ებრ იმპერიისა ამისა, ხოლო ჯარის კაცთა ყოვლად მაღლისა მონარხობი-

თისა მოწყალებისაგან დაენიშნოს, რაოდენიმე დრო მსახურებისა, რათა მათ კეთილ-ჟამიერად იცოდნენ, რომელ მსახურონ რა 10 ანუ 15 წელსა მისის იმპერატორების დიდებულებასა წინააღმდგომად მტერთა რუსეთისა, და ქრისტიანობისა სახელისათა. ესე იგი პირის-პირ სპარსთა, თურქთა, ლეკთა და სხვათა ესე ვითართა, შემდგომ შემძლებელ იქმნებიან, რათა მოიქცნენ სახლად თვისად, და წინაშე ერთ ქვეყნიერთა ერთა თვისთა თანა განადიდონ ქება მისის უმაღლესის დიდებულების მსახურებითა, ერთგულებისათა, და აღავსებს მათ მონებრივისა ქვეშევრდომობით, ტახტისადმი ყოვლისა რუსეთისა, და ამით არა თუ მხოლოდ შემძლებელ იქმნებიან ჟამისაებრ რათა განამრავლონ რიცხვი კაცთა სამხედროთა, არამედ ესე დაადგინებს მათ მხიარულებით წარსულად უკეთუ ებრძანების თვით ვიდრე სამზღვარამდე ინდიისა. ხოლო უკეთუ მდგომარეობა საქმისა მოითხოვს, რომელ შემდგომად მოკრებისა საქართველოსა რეგულისა ჯარისა, ანუ კვალადვე თუ შემდგომად დამჭირნეობასა კვალადცა შემოკრებისა რაოდენთამე ქართველთა განუსწავლელთა ჯართასა, მაშინ შესაძლო არს რათა მუნ მყოფმან მეფემან აუწყოს ესე ხელმწიფისა მოადგილესა და სამღვდელოთა, რათა ემსგავსონ ამას შინა დიდისა მონარხიასა სიმდაბლით მოქცევასა, და სამზღვარ უდრონ მოკრებასა მას თვისთაგან გამოსაღებთასა, და მუშაკობასა მსახურებისა მათისასა, რათა ამით მოწყალებითა მოყვანებულ იქმნენ იგინი სრულს გლეხკაცობის მდგომარეობასა შინა.

16

ყოველთა სასამართლოთა პირველთა და უკანასკნელთა ადგილთა შინა განმგეთა და მოხელეთა ქართველთა, და რუსთა ღირსებისა და თანამდებობისა მათისა ებრ განეწესოსთ შესაბამი ულუფა მუნ მოკრეფილისა სახელმწიფოსა შემოსავლისაგან, ხოლო ესრეთვე უმცირესთა მოხელეთაცა მიეცეს ულუფა მისვე შემოსავლისაგან განწესებულისა სამეფოსა მისგან და განსრულთა სახელოსა მისგან, და ნებით თვისით მუნ დაშთობილთა.

17

ვითარცა მრავალ გვარნი კნიაზნი, და აზნაურთაგანი საქართველოსათა იმყოფებოდენ აქამდე მსახურებასა შინა კართა ზედა მეფისათა და სხვათაცა ადგილსა შინა სამეფოთასა, და აქვნდათ სხვა და სხვანი ადგილნი სამოხელონი, რომლითაცა სარგებლობენ თანამდებობითა პატივითა, და მსახურებდენ მეფესა და ქვეყანასა თვისსა გულსმოდგინებით და ერთგულობით, ამისთვის უკეთუ მათგანთა რომელთა აწ მოხუცებისა გამო წელთასა და ანუ სხვათარე მიზეზითა კვალადცა მსახურებასა შინა არა ინებონ შესვლა, არა კეთილნებებულ იქმნებისა, რათა პატივ ეცესთ პირველთა მათთა მსახურებათა, და მოხუცებულებასა, და რათა დაშთენ პირველსავე მას პატივსა შინა, და მიეცესთ მათ პატივი თანად-სწორად მათ თავადთა, და აზნაურთადმი, რომელნიცა დიდებულებისა მისის იმპერატორების მსახურებასა შინა იმყოფებიან.

18

მოყვანებისათვის მყოფთა მუნ უშიშოების მდგომარეობასა შინა, პირველ საქმედ ვრაცხავთ ამას, რათა მივიღოთ სახმარი განთხილება მეზობელთა მათ ჭარელთაგან, რომელნიცა შთამამავლობით თვისით არიან ძველნი კახეთისაგანნი და ადგილი იგი, რომელთაცა ზედა დაშენებულ არს აწცა კახეთისა, გარნა მათ შეურაცხ-ჰყვეს სჯული ქრისტიანობისა, და ემორჩილებიან მახმადის სჯულსა, და საშვალ მათსა არს დასახლებულნი ლეკნიცა; ესე ერნი არცაღა მცირედ არიან საშიში და არც რიცხვითა არიან უმეტეს სამი ათასიდგან ვიდრე ოთხი ათასამდე: გარნა ვნება მათგან არს ესე პირველისა-მებრ, რომელ კახეთსა ზედა არიან დიდად მახლობელ და ცხოვრებენ პირის-პირ თვით კახეთის სამფლობელოსა ქალაქისა ქისიყისა, და საშვალ მათსა არს მდინარე ალაზანი, რომელსაცა შინა გამოდიან ცხენიანნი და ქვეითნი, მარადის მდგომარეობენ ერთი მე-

ორისაგან ქვევითისაგან ერთის დღის სავალსა და ადგილსა მას შინა თვინიერ მოხსენებულისა მის წყლისა არა რომელიმე მთა და ბორცვი არ იპოვების ესრეთ, რომელ თვით მძიმითა ურმითა მსუბუქად შეიძლების სვლა. ესე ჭარელნი არიან ესრეთნი, რა იყონ საშინელ საქართველოსათვის, არამედ წარმოდგომილ არიან შესავედრებლად, და სადგურად ყოველთა ლეკთა ავაზაკთა და თვით ომარხან ჰავარისისაცა ესრეთ, რომელ ოდესცა იგინი განიზრახვენ მორბევასა საქართველოსა მიწათასა, მაშინ მოიწვევიან ჭარელთადმი და მიიღებენ თვისადმი მოსყიდვით მათგან საგძალთა; და ყოველივე სახმართა ნივთთა, და თვით მათცა თვისთან შეიერთებენ, და ამით განიმრავლებენ ჯართა თვისთა, და წარიყვანენ მათგან გზის-მცოდნეთა, და ყველა უგზოთა, რომელთაცა მახლობლად მოსახლეობითა უწყიან, სადა ანუ თუ რომელსაცა ადგილსა სცხოვრებენ ქართველნი გაუფრთხილებელად, და მოულოდებელად თავ-დასხმისა მის მტერთასა, და ესე არა უცნაურ არს, რომელ უკანასკნელი იგი შემოსვლა ომარხანისა საქართველოსა შინა იყო იმათზედ გამოვლით, და მხედრობაცა მათი იყო მასთან. ესე თვით მცირე სამყოფი ჭარელთა მოქმედებს უმეტეს ამისცა, რომელ შემწყნარებლობას ორგულთა ქართველთა სამართლით სასიკვდილოდ დასასჯელთა და სხვათაცა, და ეგრეთვე ყოველნი იგი ლეკნი, რომელნიცა წარმოვლენ საქართველოსა შინა მორბევისა, და აოხრებისათვის ოსმალოს მხარედგან, მაშინ იგინი პირველ მოიწვევიან ჭარელთადმი, და მუნითგან სწორედ მივლენ ახალციხეს.

19

ხსნისათვის ამის სუსტისა და უპატიოსა ერისაგან ვითხოვთ ყოვლად მოწყალისაგან რათა მოგვცეს ნება ჩვენ, რომელ წარვიდეთ სამკვიდროსა შინა მათთა და ავყაროთ იგინი, და დავჰყოთ სხვათა-და-სხვათა შინა ადგილთა საქართველოსა მოსახლეთა შორის, დარწმუნებულ-ვყოთ, რომელ შეერთებით ერთად უძლეველთა იმისის

იმპერატორების მჴედრობათა თანა. ამას აღვასრულებთ მსუბუქად დროსა ზამთრისასა, და ადგილთა მათთა დავასახლებთ ქრისტიანებთა ნებით თვისით მოსურნეთა, რომელთაგანიცა თვინიერ იჭვისა მოიპოვების მრავალნი მოსურნენი, ამის მიზეზისათვის, რომელ ადგილი იგი არს ნაყოფიერ, სადაცაო მოდის პური მრავალ გვარი და უმჯობესი სჴვათაგან, და ბრინჯი, და ესრეთვე ხილი, და აბრეშუმის ხე, რომლისაგანაც ხელოსანი საკმაონი რიცხვით აკეთებენ აბრეშუმსა, და ესეცა შესაძლო არს, რათა თვით, მათ ჭარელთა აღვირ-ესხათ და დაწყნარებულ იქმნენ, გარნა ვინაიდგან დიდი ხნიდგან შთაცვივდენ მახმადის სჯულსა შინა, ამისთვის, ვრაცხთ უმჯობეს ვითარცა ზემო ვსთქვით, რათა განიყვნენ სჴვა და სჴვათა შინა ადგილთა, რომელ ვნება რაიმე მათგან ყოვლად შესაძლო იყოს, არა არს იჭვი ამას შინა, რომელ, ოდესცა მიიწევის მთადმი ზამთარისა დროსა შინა რუსეთისა, და საქართველოსა მჴედრობა, რაოდენიც წარივლინების კეთილ-განჯისამებრ, მაშინ იგი ყოველივე და თვით უპირატესნიცა მათნი არა დაუტევებენ ამას, რომელ არა ჰყუონ აღთქმა ფიცისა, ამისთვის, რომელ იქმნენ იგინი მონად ქართველთა უკეთუ მხოლოდ მიეცესთ მათ ნება, რათა დაშთენ იგინი ადგილთა შინა თვისთა, გარნა ესე პირობა რომელიცა არა ერთ გზის მათგან ქმნილ-არს, არამედ დიახ მცირედ აღუსრულებიათ, და უფროისღა ყოველთა თვის გარდახდომილან რჩევისამებრ ზემოთქმულთა მეზობელთასა, თურქთასა, და ამისთვის ვითარცა არა მოსანდობელთა არს საჭირო რათა გამოყვანილ იქმნენ და დაესახლენ სჴვა და სჴვასა შინა ადგილსა; ხოლო რომელნიმე უმეტესნი მათ ერთა კეთილ-ნებებულ იქმნეს წარმოგზავნად უმაღლესისა კარისადმი, ესრეთ რომელ გამოვლონ მათ მოზდოკსა და ყიზლარსა ზედა, და განიხილონ მდებარენი იგი ადგილნი. და უკეთუ მოეწონოსთ მათ იგი ერით თვისით დასახლდენ მუნ, და ამასზედა უკეთუ თანახმა იქმნებიან იგინი, ჩვენ ვითარცა მონანი იმისის იმპერატორების დიდებულებისანი ნოტსა ამას ვჰყოფთ მოხსენებასა, რომელ შემძლებელ იქმნებიან ფრიად მცირესა

ჟამსა, რათა ჰქმნა კეთილი. ზაოდი აზრუმუმისა, ვინადგან ჩვენ რომელ ერი ესე ამის საქმისადმი უფროსღა გამოსადეგი არი ან ვიდრეღა სხვანი.

20

„ხოლო ჩვენ ვითარცა ახლად შემოსრულნი დიდისა იმისის იმპერატორებითის დიდებულისა მონებას შინა, შესაძლო არს, რომელ უცნობელობითა რუსეთისა განწესებულებისა და ჩვეულებისათა საკუთრად ქვეშევრდომობითა ჩვენითა ვსთქვათ რაიმე ნამეტნავი და უშესაბამო ამის ყოვლად უმონებრივესად ვითხოვთ შთამომავლობითა ჩვენის დიდისა ხელმწიფისა იმპერატორისან, რათა მოგვტეოს ჩვენ. მისითა სარწმუნოთა მონათა, რომელნიცა შემოსრულნი აღსრულებასა შინა ყოვლად მოწყალებით აღთქმულისა მმართველობისა უდიდებულესისა ჰსჯულთა ყოვლით თჳთ ვრაცხთ საქმედ, რათა გაჩვენოთ მოსწრაფება ჩვენი თვით საქმით. ხოლო პირველსა ამას შეხდომილებასა შინა არავისგან არს შესაძლო ყოველივე განრჩევით გამოცხადებად, და უფროსღა ჩვენგან თქმად, თუ ვითარ არს სარგებლობა სახელმწიფოსა, და ესე გვარივე ყოველთათვის სახმართა სამყოფოსა საქართველოსათა აწ ქვეშე კურთხეულისა იმისის იმპერატორების დიდებულების მპყრობელობისა შეერთებული იმპერიასთან ყოვლისა რუსეთისა. ხოლო ოდეს მივიწევით ადგილთა მათ მისის დიდებულების კარისაგან წარმოგზავნილი თჳთ, მაშინ უცილებლად ნაკლულევანებას ჩვენგან მოხსენებულთასა შევასრულებთ, დაშთომილსა მუნ ნამესნიკისა ანუ მეფისათა რუსეთისა უფროსად მეუფისადმი არა დაუტევებთ; ყოველთა მათ ნაკლულევანებათა, ვინადგან მყოფნი ადგილთა მათ შინა უფროს სუბუქად შესაძლო არს დანიშვნად მისიცა რაიმეცა იქმნების ნაკლულევანება, და სხვებრ ვითხოვთ რათა ყოველივე ესე ღირს იქმნეს მაღლისა მონარხობისა მისის იმპერატორობითის დიდებულებისაგან კეთილ-განხილვასა[26])."

---

[26]) ნოტანი ესენი, ელიაზარ ფალავანდის-შვილის ნაწერნი აქვნან დღეს უგანათლებულესსა ირაკლის, მეფის ძის ალექსანდრეს-ძესა.

ესეთი იყო დაწყობილება ქვეყანისა სურვილისა-მებრ თვით მეფისა. მეფის-ძეთა დავით და იოანე განახილეს და დაამტკიცეს წესდებანი ესენი. თავადთა ვითარცა თანამზრახველთა მეფისა (უმათოთ არა რასა საქმესა საქვეყნოსა არა იჭერდნენ მეფენი, რეცა ფეოდალთა მთავარნი) მიიღეს და დაინახეს კეთილად მფარველობა რუსეთისა, კანონთა ზედა ამათ დაფუძნებული მხოლოდ მეფის ირაკლისძენი იულონ, ვახტანგ, ანუ იგივე ალმასხან, მირიან და ფარნაოზ, — მრისხანებდენ მათთვის ვითარცა დასაღუპავთათვის ქვეყანისა. მეფისძე ალექსანდრე ადრევე იყო ლტოლვილი სპარსეთსა და მუნით ექადოდა, სპარსთა ძალითა, მათ დარღვევასა.

პირი ესრეთისა წესდებისა წარუდგინეს იმერეთის მეფესა და მთავართა, კათოლიკოზსა ანტონის და რავდენთამე მღვდელ-მთავართა. ამათ ესე ვერ მიიღეს სიამოვნით, თუმცა პასუხი ქაღალდით არ აცნობეს, გარნა მოესმათ მაშინვე სიტყვით უსაფუძვლობა საქმისა. ვიეთნიმე იტყოდენ „ქართველნი სტყუვდებიანო; ვიეთნიმე ერთმანეთს ღალატობენო და სხვანი იტყოდენ: ვითარცა წყალ-წაღებულნი ხავსს ეჭიდებიანო.

ძმათა მეფისა აცნობეს ესე ქსნისა არაგვისა და კახეთისა მცხოვრებთა. განთესეს ყოველგან ჰაზრი ესე, რომელ დასაღუპავად მეფისა ირაკლისა ოჯახისაო, ჰქმნეს ესეო; განსყიდეს ვითარცა გაცემულთა, ქვეყანა და მეფობაო და მოელიანო სასყიდელსა განსყიდულისასაო,—სახარებისა სიტყვიდან იტყოდენ ესრეთ მტერნი მეფისა გიორგისა და მოხელეთა მისთა მდივანთა და დესპანთა!

LXX

მოვიდეთ პირველისადმი საგნისა.

ჰსცნო პეტერბურღისა იმპერატორმან პავლე აღსვლა საქართველოსა ტახტზედა მეფისა გიორგისა. გარსევან ჭავჭავაძემან აუწყა მინისტერსა, რომელ გვირგვინი სამეფო ბოძებული იმპერატორისა

ეკატერინა მეორისაგან ირაკლისადმი, დაიდგრა თბილისის გაოხრებისა და მისა სპარსთაგან, მაშინ ბრძანა იმპერატორმან პავლე უქმნან სხვა გვირგვინი და წარმოუდგინეს კოვალენსკის ხელითა[27] და თვით ჭავჭავაძისა თანა მოსვლითა თბილისს სამეფონი ნიშანნი. აქა წერილიცა ვიკტორ კოჩუბეისა მეფისადმი 22 აპრილს, 1799 წელსა წარმოგზავნილი:

უგანათლებულესო მეფეო,

ჩემო პატივის-სცემო კეთილ-მოსურნევ!

„განსაკუთრებითითა სიამოვნითა ვჰგზავნი უმაღლესობისადმი თქვენისა, ყოვლად უმაღლესისა მისის იმპერატორებითის დიდებულებისა, ჩემისა ყოვლად მოწყალისა ხელმწიფისა გრამატასა სხვათა თანა იწვეს ტიტულის ნიშნებითა დასამყარებელად თქვენისა, ტახტისა ზედა სამეფოსა და შემდეგ თქვენსა უგანათლებულესისა მემკვიდრისა თქვენისა. ნიშანნი ესენი მოერთმევათ უმაღლესობასა თქვენსა დანიშნულისა კარსა ზედა თქვენისა მინისტრისა მიერ მისის იმპერატორებითის დიდებულებისა უფლისა სტატსკის სოვეტნიკის კოვალენსკისა, რომლისა დასწრებითა აღსრულდებს ყოველივე სიწმინდით წეს-დება მეფობასა ზედა დამტკიცებისა. მასთანავე ერთად მომგზავრობს სრულისა უფლებისა მქონი მინისტრი თქვენი თავადი გარსევან ჭავჭავაძე, რომელმანცა ისურვა რათა იქმნეს თანაზიარი ესრეთისა მხიარულებითისა თქვენთვის შემთხვევისა. ამასთან მოვალეობად ჩემდა მივიღებ, წერილთა გამო თქვენთა მისის უგანათლებულებისადმი განსვენებულისა კანცლერისა კნიაზის ბეზბოროდკისადმი, მოგერთვათ პასუხი, რომელ ყოველთა თხოვათა თქვენთა ზედა სიკვდილადმდე თვისისა გამოითხოვა მისის იმპერატორები-

---

[27] ესე კოვალენსკი 1803 წელსა კნიაზმან ციციანოვმან დიდის შეურაცხებითა განდევნა თბილისიდამ რუსეთად.

თის დიდებულებისა კეთილ-ნებობა. ამათ გამო ვაცნობეცა ნოტა მინისტრსა თქვენსა და მე არღა ვრაცხ საჭიროდ განვამეორო. გულის სიწრფელითა მოგილოცავ, თქვენო უმაღლესობავ, მიღებისა გამო მათ, მისის დიდებულებისა ყოვლად მოწყალებისა ხელმწიფისა, მოწყალებათა, გარწმუნებ, რომელ განსაკუთრებითისა მისის დიდებულებისა ყოვლად მოწყალებისა ხელმწიფისა, მოწყალებათა, გარწმუნებ, რომელ განსაკუთრებითისა მისის დიდებულებისა თქვენდამო განწყობილებისა გამო შემდეგცა არა მოკლებით მოწყალებათა. დასამტკიცებელად ამისა საჭიროდ ვჰხედავ მოვახსენო უმაღლესობასა თქვენსა, რომელ ყოვლად ქვეშევრდომობითითა ჰაზრისა თქვენისა წარმოდგენითა, რათა არღა განაგრძობდეთ შემდეგთა დროთათვის თქვენ მიერ საპირად მიწერ-მოწერათა შესამზღვართა მეზობელთა ზედა დადგინებულთა მოხელეთადმი, მისი იმპერატორებითი დიდებულება მოანდობს თქვენსა ნებასა, უფრორე ამისთვის, რომელ ყოველნივე მიწერ-მოწერანი თქვენი შეიძლება იქმნებოდეს მინისტრისა მიერ მისის დიდებულებისა, რომელიცა იმყოფება თქვენთან.—უკანასკნელ სურვილითა ვჰმოწმობ საუწყებელად თქვენის უმაღლესობისა, რომელ დესპანი თქვენი კნიაზი გარსევან ჭავჭავაძე ყოველსავე დროსა ყოფნისა მისისა აქა, იქცეოდა სახითა მით, რომლისათვისცა მისის იმპერატორისა დიდებულებისა იქმნა ღირსი პატივისცემისა. ამასთან დამმატებელი სიისა ნივთთა წარმოვლენითა მისის იმპერატორებითისა დიდებულებისა ბრძანებითა,—ვჰგიე უმაღლესობისა თქვენისა მარადის კეთილ-მოსურნე და მზა მსახურებისა.

გრაფი ვიკტორ კოჩუბეი [28]).
ს.-პეტერბურღით, აპრილის 22 დღესა.
1799 წელსა.

აგვისტოს 10-ს, 1799 წელსა, შემოვიდნენ თბილისსა კოვა-

---

[28]) აჰა პირი წერილისა ამის რუსულად, რომლისაცა ნამდვილი აქვს დღეს ირაკლი მეფის ძის ალექსანდრის ძეს.

ლენსკი და თვით გარსევან ჭავჭავაძე; წარდგნენ წინაშე მეფისა, მიულოცეს წყალობაები და დანიშნეს დღე დაფიცებისა და წყალობითა გამოცხადებისა. 1 დეკემბერს სასახლიდამ ანჩის-ხატისა ეკკლესიადმდე იყო დადგენილი ჯარი ორპირად და შუა მათსა განვლეს მეფემან, დედოფალმან და ყოველთა, ღენერალი ლაზარევი განაგებდა ჯარისა. კათოლიკოსი ანტონი, მთავარ ეპისკოპოსი იუსტინე, არსენი თბილელი, იოანე ბოდბელი, სტეფანე რუსთაველი იყვნენ მას დღეს ანჩისხატის ეკკლესიასა შინა მწირველნი. აქა დაესწრენ ყოველნივე კარის კაცნი, სარდალნი და მოხელენი, თვით დედოფალი მარიამ, მეფის სახლის-ძენი, რძალნი და ასულნი, რომელნიცა გარდა დედოფლისა დარეჯანისა იმყოფებოდეს თბილისს. თვით მეფე გიორგი და დედოფალი მარიამ თხოვითა კოვალინსკისა წარდგენ წინაშე საწიგნისა, წარიკითხეს ფიცითი აღთქმა. რუსეთის იმპერატორისა ერთგულობასა ზედა, მოაწერეს ხელი მაშინ კათოლიკოსმან ანტონი დაადგა მეფესა გვირგვინი, გარდაიკიდა თვით ლენტი წმინდისა ანდრიისა. იპყრა ხელსა სკიპტრა, შემოირტყა ხმალი, გარემოიდვა ყარყუმის პორფირი და დასჯდა ტახტსა მორთულსა. თვით დედოფალმან დაიკიდა ორდენი პირველისა ხარისხისა ეკატერინასი და კარსკვლავი ორდენისა; ჩაიცვა კაბა ძვირფასი გორნოსტაით გარემოდებული, დაიდგა თავსა ჯიღა გვირგვინისა ძვირფასი. მასვე დროსა მემკვიდრემა დავით მიიღო 1-ლი ხარისხი ანნას ორდენისა. ოდეს არხიდიაკონმან დომენტი და მგალობელთა იწყეს ხელმწიფე იმპერატორისა და მეფის გიორგისა მრავალჟამიერისა გალობა, მაშინ იქმნა ნარიყალიდამ სროლა ზარბაზანთა. ესრეთ დამტკიცებული რუსეთისაგან მეფედ საქართველოისა მეფე გიორგი, და მემკვიდრე დავით წარვიდენ სასახლესა ქვევითად; ეკკლესიიდამ სასახლედმდე ორპირად იდგა ჯარი რუსისა და იკვროდა მუზიკა. მცხოვრებნი თბილისისა უძღოდენ ზურნითა, დაფითა და საყვირითა. ყოველნივე ეხაროდენ მეფესა განმხიარულებულსა რუსთა ძალითა. მეფე ქრისტიანი ადიდებდა მეფესა ერთ მორწმუნესა, მართლ-მადიდებლობისა მი-

საყრდნობელსა. აწ განისვენა გულმან ჩემმან, უბრძანა მეფემან ეკთიმის მოძღვარსა თვისსა: ძივის მცველად მეფობისა იმპერატორი მართლ-მადიდებელით. მისრულთა სასახლესა, ულოცვიდენ სარდალნი და მოხელენი. ტრიფილემან მწიგნობარმან წარსთქვა იამბიკო-ქებითი 29). ხელ-ჯოხიანმან თავადმან გიორგი ერისთოვმან მოახსენა სიტყვავე ქებითი 30). მეფემან გიორგიმ უბოძა თვითოსა სალდათსა ორი აბაზი და მასვე დღესა თვითვე უბოძა სადილად, მარხვისა დღეთა გამო, ერთი ურემი დოში და ზურგიული და ერთი ურემი ღვინო; ათი კოდი სისირი და მრავლად წილი კომბოსტოსი.

მეორესა დღესა მინისტერმან რუსეთისა კოვალენსკიმ მოითხოვა რათა ფიცითისა აღთქმასა ზედა მოაწერონ ხელი სარდალთა და კარისკაცთა, კათოლიკოსმან და მღვდელთ-მთავართა. ჰქმნეს ესე ყოველთა თანახმად ბრძანებისა მეფისა, ჯერეთ 26 ნოემბერსა ამასვე წელსა, თფილისს ჯარი რუსისა და ღენარალ ლაზარევი იყვნენ მცველად მეფისა და სატახტოისა ქალაქისა. ვჰგონებ ამავე დროსა

---

29) ტრიფილი, დიდი მწიგნობარი, გარდამწერავი მრავალთა წიგნთა, მეგობარი გერასიმე ლოდბარისა, რომელიცა ნიშნავს „სული მგალობელი“ მოკვდა 1808 წელსა და დაასაფლავა დომენტიმ ნათლის მცემლის მონასტერსა.

თვით გერასიმე იყო გურული გვარით ანთაძე. ამან და ძმამან მისმან ოთარ და შვილმან მისმან გიორგი, შემოიტანეს იმერული ეკკლესიური გალობა საქართველოს, ესენი მეფემან ირაკლი მოიხმო თბილისად და კათოლიკოსმან ანტონი პირველმან უბოძა მათ მამული სოფელსა ალიანში, და ესრეთ დაასახლა იგინი აქა. გერასიმე გარდაიცვალა 1805 წ.

30) ესე სიტყვა ქართულად ვერ დაიბეჭდა თვისსა დროსა; და მე ვსთარგმნე რუსულად და დავბეჭდე 1846 წელსა (**Закавк. вѣстникъ № 1 за 1846 годъ.** რომლისა რედაქტორი ვიყავ მე) ესევე დავბეჭდე მეორედ იკორთისა მონასტრისა აღწერაში, დაბეჭდილსა ცალკე წიგნად: **Описаніе Икортскаго въ карталинск. монастыръ. Тифлитъ 1865 года** და ჟურნალში საქართველოს სასულიერო მახარებელში.

იმპერატორმან პავლე უბოძა კათოლიკოსს ანტონის თეთრი ბარტყულა ანუ კუნკულა შემკული ძვირფასად სერაბიმ ქერუბინებითა.

LXXI

მტერნი მიჩუმდნენ და იდუმალ დრტვინვიდნენ; მაშინ გაიქცა ალექსანდრე მეორედ სპარსეთსა და ბაბახანის შვილსა აბაზ მირზას და სარდარს მისსა სულეიმანს ეახლა ყარაბაღსა. აქა იდგა ჯარი სპარსეთისა და ერევნის ხანისა მაჭმად ხანის !დასაპყრობად საქართველოისა. მეფემან აცნობა ესე რუსეთსა და ესე იყო მიზეზი, რომელ მოვიდა თფილისს სხვაცა პოლკი რუსეთისა, რომელსაცა განაგებდა ღენერალი გულიაკოვი. ხოლო თავათ და განმგედ ყოველთა საქმეთა, შემდგომად მეფისა განმხნევებულისა, რუსთა ჯარისა მასთან ყოფნითა, ნაცვლად მოწოდებულისა რუსთად კოვალენსკისა, იყო ღენერალი ლაზარევი.

სპარსთა, დროთა ამათ, აღრეულთა თვისსა ქვეყანასა შინა, ვერ იგდეს დრო საქართველოდ შემოსვლისა, და რუსთა განდევნისა. ბაბახანი განმზადებული ჯარებითა უკუ-იქცა ხოლოჲ დანარჩენით, რათა ჰსძლიოს მეამბოხესა ძმასა თვისსა ჰუსეინსა, გაყუენებულსა ქვემო სპარსეთისა. ესრეთ უკუ-ქცეულმან შეიპყრა ძმა თვისი, დასთხარა მას თვალნი და საქართველოსა მიეცა დრო განმტკიცებისა რუსთა ჯარისა მფარველობითა.

LXXII

ამასვე დროსა მოვიდა იბრაიმ ბეგი ახალ-ციხის ფაშისაგან გამოგზავნილი თხოვნითა, რათა მეფე შევიდეს ხონთქარის სელიმის მფარველობასა და აღუთქმიდა ახალ-ციხისა და სრულიად სამცხისაცა შეერთებასა სამეფოსათანა მეფისა, ვითარცა იყო ძველად. მეფემან იწყინა და უბრძანა სრულიად უარი. რუსეთისათვის გზისა გა-

საკეთებლად დარიალიდამ იყვნენ გაგზავნილნი შანშე ერისთვის შვილი, გლახა ბაბანას შვილი და ნაცვალი ქალაქისა მივირტუმა სურგუნა-შვილი. მაშინ ჩერქეზულმან კაცმან სიტყვა-მარჯვემან და ახალციხის ფაშის მახლობელმან მოახსენა მეფესა: ბატონო მეფევ და კარის-კაცნო დარბაისელნო: რომ აღებთ კავკასიის კარსა, შეიძლებთა თვისსა დროსა დახშვასა მისსა? დახშვა კარისა ამის, უბრძანა მეფემან, იქმნება დახშვა ქრისტიანობისა კარისა: ამისთვის ჯვარი ქრისტესი, რომელსაცა ჰესავთ, იქმნება თვით მცველად კარისა, რომელსაცა თვით ჯვარცმული მასზედ დახშავს და განაღებს დასაცველად მეფობისა და მეფეთა, ოდეს თვით ჯერ იჩენს საჭიროდ.

LXXIII

რუსეთის ჯარს მოუძღვა ღენერალ-მაიორი ლაზარევი სახელით ივან პეტროვიჩი. ოდეს იხილა მან მინისტერი რუსეთისა კოვალენსკი დაახლოვებულად მეფისა, შეესწუხდა შურითა და არა აღასრულებდა არა რომელსამე მისსა ბრძანებასა და არც თვით მეფისა სურვილსა. სულგრძელებითა სავსე მეფე მეცადინებდა ჰქმნას ყოველივე სათნოდ მისსა, უგზავნიდა საჩუქართა მას და დედოფალიცა მარიამ უმასვილსა 20 წლის ცოლსა მისსა ქსენია სტეფანოვნას და ორსულსა, მეფის ასულნი მივიდოდნენ სანახავად და დროისა გასატარებლად მისის ცოლისა, და ესე გულ-გრილად მოექცეოდა მათ. 24 ნოემბერსა ეყოლა ცოლსა ქალი, მეფემან თვით ინება ექმნას მას მიმქმელად. უბრძანა განუცხადონ სურვილი ესე მეფისა თვით ლაზარევსა და ცოლსა მისსა. გარნა ცოლი მისი დეკემბერსა გარდაიცვალა და ქალსა ახალშობილსა ექმნა მიმქმელად არა მეფე, არამედ დედოფალი მარიამ და უწოდეს სახელად ალექსანდრა, რომელიცა საუბედუროდ მამისა, ხასიათით დაუწყნარებელისა, მოკვდა 7 დეკემბერსა.

მრავლად მეცადინებდა მეფე მისსა პატივის-ცემასა. ბრძანა და-

ასათვლავონ გვამნი ცოლისა და ქალისა მისისა სიონისა ეკკლესიასა; აღასრულონ ყოველივე სათხოვარი მისი მსწრაფლ და დაუყოვნებლივ. რაოდენცა მეფე მეცადინებდა მისსა დაკმაებასა, ეგოდენ ღენარალი უჩვენებდა უსიამოვნებასა მეფესა და მხლებელთა მისთა. გამოიყვანა მოთმინებიდამ მხლებელნი მეფისა დარჩია მელიქი, სულხან თუმანიშვილი ქალაქის მოურავი და თვით მინისტერი კოვალენსკი· ვერ ააჩქარა ვერავინ სულ-გრძელი მეფე გიორგი.

მეფეს უნებდა წარვლენა რუსისა ჯარიდამ 400 კაცისა გორსა, დასასუსტებლად მუნ მეფის-ძისა იულონისა განძლიერებულისა. ურჩებამამ ლაზარევისა ვერ მოიყვანა აღსრულებასა ესრეთი ჰაზრი მეფისა დასამშვიდებლად აღრეულებისა. უნებდა მეფესა ჩამორთმევა საუფლისწულოებისა, რომლითაცა იყო დაგლეჯილი სამეფო, თვით სალდათნი ჯარისა ჰსწუხდენ ღენერლისა თვისისა უგვანობასა და სიფიცხლესა და რადგანაც ქცეოდენ სალდათნი, ამისთვის გამოსცა მეფემან ბრძანება ფიცხელი, ყოველგან შეუკრან გზა გაქცეულთა სალდათთა.

მემარხულე მეფე ურმობითა უგზავნიდა ჯარსა მართ-მადიდებელსა დოშსა, ზურგიელსა და ღვინოსა, ლაზარევი ყველას იწუნებდა. მხოლოდ მეფე ყოველსავე მოითმენდა და უბრძანებდა: „არა რაი აწყინონ გულ-ფიცხელსა, გარნა საჭიროსა ღენერალსა: არც წყენითა მისითა, ვაწყენინოთ ლინიაზედ კონორინგსა და ამისით თვით უმაღლესსა იმპერატორისა გვამსა. მომდურავსა ღენერალსა, მიუჩინა შვილი თვისი მეფის-ძე იოანე, და ვერცა ამან დაამშვიდა ამბოხი და მეშფოთე და მოუსვენებელი გული მისი.

ესოდენი აქვნდა სულ-გძელება მეფესა, რომელ არ მიხედა ლაზარევისა აღშფოთებასა და თვით დაუსწრო ცოლისა მისისა დასათვლავებაზედ თვით სიონის ეკკლესიასა შინა და უბრძანა სასახლის კაცთაცა პატივი-ჰსცენ და ნუგეშად მისსა მივიდნენ და დაუსწრვნენ მუნ. დღისა ამისთვისცა კვალად უბოძა სალდათთა მისისა ჯარისა თევზითა და პურითა ხორაგი მარხვისა დღეთა გამო

დეკემბრის თვეში. მეფისა თხოვითა თვით კათოლიკოსმან ანტონიმ აუგო ანდერძი გარდაცვალებულსა ცოლსა მისსა ქსენიასა. ვერცა ამით, ვერცა მრავალგვარითა ალერსითა, ვერ მოიგო მეფემან გული განრისხებულისა ლაზარევისა. ესე მისი გულ-ფიცხელობა იყო მიზეზი, რომელ 1803 წელსა, მოიკლა უბედურად ღენერალი ესე დედოფლის მარიამისა მხლებლისა ნიკოლოზ ხიმშიაშვილისაგან.

ეს ლაზარევი მოიკლა არა დედოფლისაგან, რომელსაცა მიაწერეს ესე, და არც ჯიბრაილისაგან. დროსა მას, როდესაც ლაზარევმან ციციანოვისა ბრძანებითა შემოარტყა ჯარი დედოფლისა სასახლეს და შევიდა თვით ლაზარევი გამოსაყვანად მისსა, იყო დილა და 8 საათი დილისა, დედოფალმან მოითხოვა დრო და მოთმინება: „შვილებსა წვრილებსა სძინავთო.“ ლაზარევმან ეს თხოვა არ მიიღო, გაბედა და სტაცა ხელსა და მრისხანედ უთხრა: ეხლავ გამოდითო! ჯარი ვერ მოგიცდისთ დიდ-ხანსაო, მაშინ, მუნ მყოფმან თავადმან ნიკოლოზ ხიმშიაშვილმან მსწრაფლ ამოიღო ხანჯალი, დასცა ლაზარევს მუცელში. ლაზარევი წაიქცა, და თვით ხიმშიაშვილი მეორეს ეზოს ბალკონით გავიდა ქალაქიდამ და გაიქცა ახალ-ციხეს და მუნ მოკვდა 1807 წელსა.

შეესივნენ ჯარის-კაცნი და გამოიტანეს მოკლულისა ღენერლისა გვამი, თვით დედოფალი დაჰსჭრა ხმლითა მკლავში სომეხმან...... გაჭგაჭაშვილმან პოლიციის კაპიტანმან, ჩასვეს ტრახტრეკანსა იგი და შვილი მისი მეფის-ძე ხუთის წლისა ირაკლი და წაიყვანეს რუსეთად, და დაასადგურეს ნოვგოროდსა. მოკვლა ლაზარევისა ხიმშიაშვილისაგან ცნობილი სხვათაგანცა მრავალთა, თვით მიამბო დედოფალმან მარიამ.

LXXIV

1797 წელსა გაჩნდა ჭირი თბილისის ქალაქსა. მცხოვრებნი დაიხიზნენ და მოედვნენ სოფლებსა. განსრულთა სოფლებად, გან-

თესეს მომსვრელი სენი ქართლისა და კახეთისა. მეფე ირაკლი, დედოფალი დარეჯან წარვიდენ კახეთსა; მეფის-ძე გიორგი და მეფის რძალი განვიდენ ავჭალასა და შეჰკრეს იგი ყოვლის გზით. ესე დრო იყო სეკდემბრის თთვესა და განსრულთა ქალაქიდამ ადვილათ ჰპოვეს ბინა ტყვეთა შინა, მთის ძირთა და ხეობათა ახლო თბილისისა. დიდი იყო დროთა ამათ ტყვეობა და ჯაფა დიდთა და მცირეთა, ობოლთა და ქვრივთა, მონასტერნი და უდაბნონი, რომელთაცა წინ უძღოდა ევთიმი მოძღვარი მეფისა 31) მოუშველნენ განზნე-

---

31) ევთიმი, შემდგომად სერაპიონისა წინამძღვარი ნათლის-მცემლისა მონასტრისა გვარით მჭედელა-შვილი, ყმა თავადის გარსევან ჭავჭავაძისა, ანუ მისის მამისა სულხანისა, წინანდლისა სოფლიდამ. შევიდა ბერობასა მეფის ირაკლისა დროსავე და იყო საყვარელი თვით ირაკლისა მეფისა, გარდაიცვალა შემდგომად მეფისა გიორგისა.—ევთიმი იყო დიდი მოღვაწე მეუდაბნოე, სიწმინდით სავსე. გამოსული მონასტრით მისასვლელად ხაშმისა სოფელსა, წარიტაცეს ლეკთა ტყვედ. მასთანავე წარიყვანეს სხვაცა ბერი ამფილოქე, ესე ამფილოქე ტანით მაღალი, გრძელ-წვერი და მხნე სხეულითა, ლეკთა მიიღეს პატივითა: ჰგონებდენ მას თავად მონასტერისა და ძვირფასად საგონებელად. ამისთვის შესვეს იგი ცხენსა და პატივითა მიჰყავნდათ, ევთიმი ტანით მცირედი, არა სახიერი და სუსტი, მიჰყავნდათ ქვეითად და იტყოდენ მისთვის უპატიოდ: მაგისთვის რას მოგვცემენო შემდგომად ერთისა თვისა ჰსცნეს ლეკთა, რომელ ევთიმის გამოსახსნელად წარუვლინა მეფემან გიორგი ოც-და-ათი თუმანი და მეორისა ბერისათვის ოთხი თუმანი: ლეკთა მოიხადეს ბოდიში და ესრეთ პატივით მოიყვანეს თვისსა უდაბნოსა.

შემდგომა ევთიმისა იქმნა წინამძღვრად დომენტი შანშეს-შვილი გვარით დავითის-შვილი ბაგრატიონი. იყო არხიდიაკონად კათოლიკოზისა, ოდეს მეფემან გიორგი მიიღო სამეფო რეგალია.

წინათ ამისა და ამის დროსაცა, იტყვის დღესაცა ცოცხალი ნათლის-მცემლის წინამძღვარად ყოფილი არხიმანდრიტი იოანე ჯორჯაძე 78 წლისა, იყოო ნათლის-მცემლის უდაბნოში 8 გადამდგარი არხიმანდრიტი, 18 მღვდელ-მონაზონი, 6 არხიდიაკონი და 30 მსახური დმ მორჩილნიო.

თვით დავით გარეჯისა მონასტერში, რომელსაწა ეწოდებოდა ლავ-

ულთა პურითა და ღვინითა, საჭმლითა და საქონლითა, მეუდაბნოეთა ხელნი გარდაიქცნენ ხელად ღვთისა და განგებულებისა მისისა.

რა, იყვნენ და 1799 წელსა 3 გადამდგარი მოხუცებისა გამო ეპისკოპოსნი: დანიელ მანგლელი, ტიმოთე ნეკრესელი და კონიფანტე მოქული იმერელი; 6 არქიმანდრიტნი; 28 მღვდელ-მონაზონნი; 14 არქიდიაკონნი და 60-მდინ მსახურნი. წმინდის დოდოს უდაბნო, თუმცა იყო დროსა ამას ცარიელი. გარნა წირვა-ლოცვა იყო ხოლმე სიახლოისა გამო გარესჯისა ლავრასთან. 1011 დასუსტდა გარესჯა თუმცა მოღვაწენი ღირსნი არ აკლდა და არცა მწიგნობარნი. აჰა ერთი წერილთაგანი. რომლისა ნამდვილი მე მაქვს მოწერილი მემკვიდრის მეუღლისა ელენესთან.

უგანათლებულესსა საქართველოს მეფის სძალს

უმოწყალეს ხელმწიფასა.

მდაბლად თაყვანის მცემელნი და მმადლობელნი, მლოცველნი ღვთისადმი დღეგრძელობისა თქვენისანი. ვინადგან ჩვეულხარ მოწყალებისა ულონოთა და გლახაკთასა კეთილ გონიერებითა. აწ ჩვენ მდაბალთა და ულირსთადმი განცხადნა მოწყალება უგანათლებულესობისა თქვენისა, მცნებისათვის საუფლოისა და ბრძანებისა ძველსა და ახალსა თეატრსა კვალად „მიეცით მოწყალება და აჰა ყოველივე თქვენი წმინდა არს“ და კვალად „რომელი ჰსწყალობდეს გლახაკსა, ავასხებს ღმერთსა,“ და კვლად იტყვის: „წყალობა მნებავს და არა მსხვერპლი.“ ამათსა აღმასრულებელსა, ღმერთმან აღგისრულოს თქვენც. აღნათქვამი თვისი. თქვენებრთა გვამთათვის განმზადებული სიხარულითა წმინდათა თანა ამინ, და ამას საწუთოსა შინაცა აღგისრულოსთ ყოველი სათხოველი გულისა ნებისაებრ თქვენისა. ესე ვუწყით დამტკიცებით ნამდვილ, რომელ ყოველივე საწადი, თქვენი. ნებაცა ღვთისა იქმნების.

თქვენი მოწყალება ფილონი და ერთი თუმანი თეთრი გვებოძა, რომლისათვისცა კუალადცა ფრიადსა მადლობასა აღგიარებთ.

თქვენს უგანათლებულესობის მარად მლოცველი მდაბალნი
და ულირსნი ერთობით წმინდასა დავით გარესჯისა მონასტრის სავსება.

აპრილს კვ.
წელსა ჩყია.

მეუდაბნოენი და მემხოლოენი, შთამოსრულნი მათგან თვისის უყაყთა, გამოსრულნი კლდეთა ნაპრალთაგან, ვითარცა მერცხალნი ბუდეთაგან თვისთა. ექმნებოდენ მსახურად და ნუგეშინის-მცემელად ლტოლვილთა სახლთაგან თვისთა, ვითარცა ანგელოსნი მფარველნი, ეხვენებოდენ იგინი მათ მოვლენილად ღვთისაგან. ლოცვა და ვედრება მათი, განწმენდდა ქრისტიანეთა გონებასა და განამხნევდა მას, რათა უძლოს განსაცდელსა. ესე მიამბო დედამან ჩემმან, ლტოლვილმან სახლობითა დროთა ამათ კახეთად; სადაცა მიმართეს საფარველსა მეფის-ასულისა ბარბარესა მეუღლისა კახთა თავადისა სვიმონ ენდრონიკაშვილისა სოფლის ვეჯინსა, კაცისა გარდამატებულად მდიდრისა ყმითა და მამულითა, მებატონისა 400 კომლის კაცისა.

LXXV

ოდეს მეფე ირაკლი მწუხარე გარდაიცვალა თელავსა, ჭირი ესე იყო მიზეზი, რომელ მცირედითა კაცითა და არა დღესასწაულებით გარდაიტანეს გვამი მეფისა მცხეთასა დასასაფლავებელად. არაგვისა პირსა დადებული კუბო მეფისა მიიღეს მცხეთელთა და დაასაფლავეს და კახნი აღარ გასრულნი არაგვსა უკუ-იქცნენ კახეთად. გამეფებულმან მეფემან გიორგი 1798 წელსა მოინება რათა ძველთა ჩვეულებათა გარო მოსთხოვონ სომეხთა კათოლიკოსისა ლუკას მოსვენება ლახვრისა. წარგზავნეს კაცნი და მოჰსცეს იგი გარნა სიფრთხილითა დიდითა და შიშითა, რათა ქართველთა მეფემან არ მიითვისოს თვისად საუნჯე ესე ეჩმიაწინისა. კართაპეტმან გიორგი ომაკანმან და ათთა სხვათა მოასვენეს და დაასვენეს იგი პირველ სიონისა საკათედროსა ეკკლესიასა ნუგეშად ერისა. დღისით დაშთებოდა აქა და ღამით მიასვენებდენ ვანქისა სომეხთა ეკკლესიაში. ინება ღმერთმან და განქარდა ჭირი. მეფე ვერ ბედავდა შესვლას ქალაქად და ლახვრისა მომტანნი ეჩქარებოდნენ წასვლასა, მოვიდა ბრძანება მეფისა, რათა დაშთეს იგი თბილის მოსვლადმდე მისსა.

სომეხნი ჰსთხოვდენ ქალაქისა მელიქსა დარჩიას უშველოს მათ ესრეთსა გაჭირვებაში. ამან დაალონა მელიქი, მოქალაქენი სომეხნი თბილისელნი და თვით ვართაპეტი მათი თბილისისა, დროთა ამათ ეპისკოპოსი ოჰანეზ თვით წარვიდა მეფესთან და ევედრებოდა რათა ინებოს დაუბრუნოს ლაშკარი ეჩმიაწინსა. მეფემან დაარწმუნა იგი, რომელ არა რაი აქვს ბოროტი გულსა შინა განზრახვა ლაშკრისათვის წმიდისა და უბრძანეს პატივითა ჯეროვანითა, საჩუქრისა ბოძებითა და მადლობისა წერილისა მიწერითა კათოლიკოსისადმი წარუვლინოს თვისსა ადგილსა, მაშინ, ოდესცა თვით და სახლობა მისი ნახვენ მას, ილოცვენ და ემთხვევიან. ეპისკოპოსმან ოჰანეზ მოსულმან მოიტანა ესრეთი ამბავი სამწუხარო სომხეთათვის, რომელნიცა დიდად ამბოხებდნენ, თუმცა ვერა ჰბედავენ ცხადად თავისა გამოდებასა მეფისა რიდითა. დღედა და ღამე ჰსწუხდა მელიქი შესრული თვითცა დიდსა ეჭვსა, თუმცა არწმუნებდა ყოველთა, რომელ მეფე არ ინებებს ლაშკრისა მიტაცებასა. კათოლიკოზი ანტონი, თხოვილი სომეხთაგან, რათა ინებოს და მოსთხოვოს მეფესა ძმასა თვისსა და თხოვნა მათი ლაშკრისა, უარ-ჰყოფთა შუამდგომლობასა რათა არა აწყენინოს მეფესა. ამისთვის მიმართეს არსენი თბილელსა და მანცა ვერ ჰბედა მისვლა მეფესთან, რომელსაცა ვერ ჰსწყალობდა. დაღონებულთა და მოთმინებისაგან დაღალულთა მიმართეს ევთიმის მეფის მოძღვარსა და ესე მოქალაქეთა თხოვნითა განღვიძებული წარვიდა და მოახსენა ვედრება ეჩმიაწინელთა მამათა, ლაშკრისა მომსვენებელთა. მეფე განრისხდა და უბრძანა ევთიმის: უბრძანოს მელიქსა ჰშთაგონება ვართაპეტისა, რათა შეიცადოს ერთიცა კვირა. შემრწუნებულმან 33) მელიქმან მიჰწერა მეფესა წერილი თავისა თვისისა განსამართლებელი, აღუწერა ეჩმიაწინელთა მოუთმენლობა და სულ-ჰსწრაფობა მათი და დაარწმუნა მეფე, რომელ მარადის ეცინის

---

33) მელიქსა ამას დარჩია ბებუთაშვილსა კუზიან მელიქად უწოდებდენ დიდსა კუზისა გამო. მოკვდა 1836 წელსა.

მათ მათსა მიუნდობელობასა, რომელსაცა შეაჩვიეს სომეხნი მზაკვართა და მატყუართა სპარსთა.

სწრაფელ განვიდა ხმა ყოველგან, რომელ მეფე გიორგი იდებს თვისდა ლაშქარსა, შეიპირეს ექვსნი მარჯვენი კაცნი სომხთაგანი და ორი ერევნელი თათარი ვაჭარი და შეითქვნენ იდუმალ წარიღონ ლაშქარი ერმიაწინისა. მელიქმან დარჩიამ ჰსცნო ესე, შეჰსწუხდა ფრიად; მისცა საპყრობილეს შეთქმულნი მეამბოხენი და უჩინა მცველად ლაშქრისა ქართველნი და სომეხნი აზნაურშვილნი, და მასვე დროსა აცნობა მეფესაცა გიორგის ამბავი ესე.—ესე იწყინა მეფემან მეორესა დღესა ქალაქისაკენ განმზადებულმან ტივითა, რომელიცა ელოდა მას მტკვრისა პირსა ავჭალასა და უბრძანა თვით დასაჯონ მეამბოხენი ქალაქისა ლაშქრისა გამო ვითარცა სურს და ელოდეს მას. 15 აგვისტოს დღესა მიცვალებისა ღვთისა დედისა დღესასწაულსა, მობძანდა თბილისს სახლობით, შევიდა ჰირდაპირ სიონის ეკკლესიასა და მოისმინა საღმრთო ლიტურღია, მუნ სადაც ესვენა ლაშქარიცა საშუალ ეკკლესიისა წინაშე ამბიონისა. შემდგომად წირვისა მივიდა ლაშქართან, თაყვანის-ჰსცა, ემთხვია დიდისა ლმობიერებითა, ილოცა მხურვალებითა და მასვე დროსა ჰსთქვა ქადაგება დეკანოზმა სიონისა იოანე ოსეს-ძემან, მცოდნემან სომხურისაცა ენისა მწიგნობრობითა.

მეორესა დღესა უნებდა განემგზავრებინა, ლაშქარი სომხთა კათოლიკოზისადმი საჩუქრებითა, გარნა მოახსენეს ჯარისა გამოჩენა ახლო თბილისსა. მეფემან ბძანა შეაყენონ ლაშქრის წარვლენა. მხოლოდ მისწერა წერილი ოქლვატორს ერმიაწინისა, გაუგზავნა იაგუნდის ბეჭედი და ალუთქმიდა ლაშქარსა. დროსა მას მოერთვა მეფესა გიორგის ერმიაწინიდამ წერილი შემდეგი, რომლისა ნამდვილი მაქვს მე სომხურად, დაწერილი 29 იანვარს 1800 წ. [33]

ბატონო მეფევ! თქვენმა უმაღლესობამ 1798 წლისა ითხოვა

---

[33] აჰა პირი თვით ნამდვილისა (35 აკლია).

წმინდა ლახვარი განსაკუთრნებელად ჭირისა და უწმინდესმან პატრიარქმან ჩვენმან აღიღეს იგი საშინელისა მის ადგილისაგან ნოემბრისა თთვესა დაწყებითსა რიცხვებში ხელითა საყვარელისა ძმისა ჩვენისა იოანე არქიეპისკოპოსისა და ოდეს მოაწია მან თქვენთადმდე, ქრისტეს მოწყალებითა განქარდა ჭირი. წარსულთა დროთა ჟამსა სულ განათლებულისა მეფისა მამისა თქვენისაცა რავდენჯერმე იყო წარმოვლენილი იგი და შემდგომად ჭირისა განქარვებისაცა უკუ ქცეულიცა მსწრაფლ ჩვენკენ. ამისთვის თქვენის უმაღლესობისადმი ჯერ იყო რათა ენება დაბრუნება მისი ლახვრისა შემდგომად განქარვებისა მის ჭირისა. თუმც რავდენჯერმე მოიწერა თქვენის უმაღლესობისადმი სულ-განათლებულმან პატრიარქმან, და თქვენ აღუთქმიდით და არა უგზავნიდით ესრეთ, რომელ აღსრულდაცა თვით კათოლიკოზი. ჩვენ დაშთომილნი ობლად, მწუხარედ და შემუსრული გულითა, გვეჭირებიან ვითარცა წმინდა ლახვარი, ეგრეთვე მცველი მისი ძმა ჩვენი ოჰანეზ არხიეპისკოპოსი, რომელმანცა ჩინებულად იცის უცხოთა ქვეყანათა ენები და სიტყვა ნიჭებული დიდ სახმარია წმიდისა ამის სადგურისათვის და ჩვენთვისაცა გაჭირებულთა დროთა ამათ გამო აგერ წელიწადი და სამი თთვეა რაც მოდიან მლოცველნი შორის ქვეყნებიდგან და ვერ მხედველნი წმინდისა ლახვრისა ტირიან და უკუნ იქცევიან. დღითი დღეთ განიფინების ხმა ყოველგან, რომელ წმინდა ლახვარი დატყვევდა თბილისსა. ესრეთისანბავისა მიზეზად არა ხართ თქვენ, თქვენო უმაღლესობავ: ამისათვის, რომელ არა ეთანხმება მეგობრობასა და მფარველობასა თქვენსა, რომელნიცა მამა-პაპათაგან თქვენთა გაქვსთ მოცემულნი ერთადმი ჰაოსიანთა და წმინდის ეჩმიაწინისა. ამისთვის მე მწუხარე მოხუცი მინას ეპისკოპოსი და კრება სულიერი წმინდის მონასტრისა ეპისკოპოსნი, ბერნი, და სხვანი ძმანი ვედრებითა და ცრემლითა გთხოვთ თქვენ ჯვარ-გვირგვინოსანსა, სიყვარულისათვის ქრისტესისა, ნუ დაგვიტევებთ ნურცა ჩვენ, ნურცა სახლსა ჩვენსა უნუგეშოდ. სასიხარულოდ ჩვენდა გვიბრუნეთ წმინდა ლახვარი იოანე

ეპისკოპოსითურთ, რომელიცა ესოდენსა დროსა ტყვეობასა შინა არიან. ესრეთ აღსრულებისა თხოვისა ჩვენისა, ყოვლად ძლიერი ღმერთი წყალობითა აღასრულებს თქვენსაცა თხოვნასა და დაგიცვამსთ თქვენ და შვილთა თქვენთა მშვიდობითა და კეთილ-ცხოვრებითითა მფარველობითა. იყვენით სიმრთელით, დიდებულო მეფევ, სადიდებელად მეფეთ მეფისა ქრისტესსა და სასიხარულოდ მორწმუნეთა, და ნუგეშად გულისა კეთილად მავედრებელისა თქვენისა ღვთისადმი უმდაბლესი მინას არხიეპისკოპოსი, მსახური ნათელ-მოსილისა წმინდა ეჩმიაწინისა ტახტისა, 1800 წელსა, 29 იანვარსა.“

ლახვარი ვერ წარუკვლინეს, წარუკვლინეს იმედის წერილი დაუფარველობისა საუნჯისა ამის წმიდისა ეჩმიაწინისათვის.

ესრეთ დასცხრა დროებით ყოველივე ამბოხი ლახვრისა გამო, რომლითაცა გონებენ, განიგმირა უფალი ჯვარსა ზედა, ხოლო მე ვიტყვი მისთვის მასვე, რასაც იტყვიან სომხთა მეისტორიენი და თვით ჩამჩიანი თვისისა წიგნისა ტომსა მეორესა, გვერდსა 344, წერილთა ამათთაგან სჩანს, რომელ ლახვარი ესე იყო თვით, იგი, რომლითაცა განიგმირა დავით დვინელი 693 წელსა და არა ქრისტესი, ვრცლად დავსწერე მას ზედა რუსულად წიგნსა ჩემსა **Жизнь святыхъ Грузинской церкви. Тифлисъ 1850 года.**

შეიმეცნონ ესეცა მათ, რომელნიცა ზღაპრობით უწოდებენ მას ლახვრად ქრისტესსა: ოდეს ჰპოვეს ჯვარი ქრისტესი და ლურსმანნი იერუსალიმისა, მწერალთა მედროვეთა და თვალით მხილველთა, აღირიცხესა ნივთნი ნაპოვნი მიწისა ქვეშე და რიცხვთა ამათ შორის არა არს მოხსენებული ლახვარი და გარდა ამისა არცა ერთი ძველთა მწერალთაგანი არა მოიხსენებენ ლახვარსა ამას ლახვრად ქრისტესა. ხოლო მწერალნი სომხთა და თვით ჩამჩიანი აღწერენ ლახვარსა ამას ვითარცა მას, რომლითაცა განიგმირა და მოიკლა წმიდა დავით დვინელი და არა თუ ქრისტე.

მრავალი რამე აქვსთ სომხთა ეკკლესიასა, მიღებული წესდება და არა ჭეშმარიტი წმინდათათვის მოთხრობა. არა არის განსაკვირვე-

ლი! ესრეთ განბნეულთა სომეხთა არ შეუძლიათ სხვად ყოფა, ეძიებენ საგნითა მრავალთა დამტკიცებასა და ვერ დაუკავშირებიათ, რადგანაც არ არის მათ შორის ერთობა არცა ეკკლესიისა,—ერთისა მეორისაგან დაშორებულისა, არცა ხალხთა ერთობისა, რადგანაც არა აქვსთ დგომა ერთისა სამეფოსა და ანუ ქვეყანასა. დაკავშირებისათვის ქართველთა თანა სომეხთა მეფემან გიორგიმ მისცა ნება ვართაპეტისა მათსა, რათა იორდანეზედ განსვლა მათი იყოს ერთობითა ქართველთა თანა," ესე იყო მეფობისა მისისა ორსა წელსა. შემდგომაცა 1803 წლამდენ კნიაზმან ციციანოვმან განმგემან საქართველოისმან სომეხთა მოძულემან ბრძანა რათა სომეხნი არა აღირეოდენ ქართველთა მართლ-მადიდებელთა თანა და ამისთვის სრულიად განაშორა იგინი.

LXXVI

ამავე დროსა გარდაიცვალა სომეხთა კათოლიკოსი ლუკა. აცნობეს ესე მეფესა გიორგის იოსებ მიშვარბაშისა ხელითა, რომელიცა იყო მამა ვასილისა ბებუთოვისა ღენერალ ოტინფანტერისა ჩინისა გარდაცვალებულისა 1859 წელსა. ამავე წერილითა უბრძანებდა მეფე სომეხთა ეჩმიაწინისა (კრებასა ძველთა მეფეთა ჩვეულებითა ქართველნი დაამტკიცებდენ მათსა კათოლიკოსსა) აღირჩიონ იოსებ არღუთაშვილი რუსეთსა მყოფი. აჰა ნამდვილი წერილი სომხურად და თვით თარგმნილი ქართულად, ვითარცა წარუკითხეს მეფესა გიორგის. ესე თვით მამისა ჩემისაგან იყო თარგმნილი და მისგანვე დაწერილი ქართულად.

„ნათელ აღგებულისა სასწაულ აღდგომილისა საყდრისა წმინდისა ეჩმიაწინისა მსახურთა სამღვდელოთა მოწესეთა. კრებულთა ძმათა, ესე იგი ეპისკოპოსთა, მოძღვართა და მოწესეთაგან დიდისა წადილისა ქრისტეს მიერ ლოცვა და კურთხევა უხვ-მოწყალება და დამცველობითი მადლი, და წმიდათა ამათ ნაწილთა შეწევნა მოგხსენდესთ, ყოვლად უპატიოსნესო, უმაღლესო მეფეო ყოვლისა საქართველოო-

საო გიორგი, იყავნ კურთხევა წმინდისა ამის საყდრისა ძეთა, ასულთა და ყოველთა სახლეულთა თქვენთა ზედა, იცოდეს კეთილ მსახურებამან თქვენმან, რომელ დასწერს ბრძენი სოლომონ: ვითარმედ გულნი მეფეთანი ხელთა შინა ღვთისათა და რომლისა მიერ კერძოსა ენებოს, მიერ მიმსდრიკოს. ეგრეთვე თქვენისა უმაღლესობისა გული მნებებელობას ჩვენ მტირალთა და მგლოვართა თვის ნუგეშინისცემასა; ვინადგან უმაღლესობა თქვენი დამდაბლებულა ჩვენდამე და გებოძებინათ ჩვენ უმეცართა მონათათვის წერილი სიყვარულისა და მოწყალებისა ხელითა სარწმუნოთა თქვენისა მარიშქარბაშისა იოსებისთა და ტერ-არაქილ დეკანოზისათა, რომელიცა ჩვენ წერილი იგი თავსა ზედა ჩვენსა მივიღეთ და სიხარულით წარვიკითხეთ და ნუგეშინის ცემა იგი მიცვალებისათვის სანატრელისა მამათ მთავრისა ჩვენისა უფლისა ლუკა უწმინდესისა კათოლიკოსისა, და ფრიად ნუგეშინის ცემულ ვიქმენით, და ვითარმედ ნიშნათ ჩვენისა სიყვარულისა და ნიშნად თქვენისა მწუხარებისა გებოძებინათ მშვენიერი ნათხზი გარდასახურავი, რომელიცა დიდის მადლობით მივიღეთ და მისთვის საკრებულოდ წავსთქვის კურთხევა თქვენისათვის უმაღლესობისა; რომლისათვის ვსთხოვეთ და კვალად ვთხოვთ, რათა მეუფემან მეუფეთამან, და უფალმან უფლებათამან მოგვანიჭოს თქვენ ცხოვრება გრძელი და ნაცვლად ამა ჩვენდამო ბოძებულისა ნიჭისა, მოგვანიჭოს ნიჭი საუკუნო, მარადის კურთხევითა და განძლიერებითა თქვენითა და გეოსთ საშინელ მტერთა ზედა ჯვარისა თვისისათა. ხოლო რომელიცე სულიერისა მამისა იოსებ არხიეპისკოპოსისათვის გებრძანად კათოლიკოსად წმინდისა ამის საყდრისა, ეგრეთ ვითარცა მამათ-მთავრისა საყვარელისა არხიეპისკოპოსისა მინასისა თუმცა მოგვეწერათ, სამართლად ფრიად კეთილ-არს ბრძანება თქვენი და თან კმაობა არს ნებისა ჩვენისა. ვინადგან ორ-გზის ვიქმენით ჩვენ კრება წმინდასა ამას შინა ტაძარსა გამორჩევისათვის კათოლიკოსისა, და მას შინა აღვირჩიეთ დიდ-პატივით იოსებ არხიეპისკოპოსი და ღირსად ვსაჯედ საჯედ მპყრობელად წმიდისა ამის საყდრისა. გარნა შემდგომად შეშინებულთა რაოდენთამე სა-

შინელთა მიზეზთათა, ვერღარა ვიკადნიერეთ ჩაწერად მუჯალამასშინა; მაგრამ შემდგომად თქვენისა ბრძანებისა, შევმზადეთ მუჯალამა იოსებ არხიეპისკოპოსისათვისცა და კონსტანტინოპოლის პატრიარხისა დანიელისათანა. ესეცა ჩავსწერეთ ვითარცა დაგვეწერა მინას კართაპეტისათვისცა, აწ ჭეშმარიტებით ჯერ არს თქმა, რომ იოსებ არხიეპისკოპოსი არს კრებული წმინდისა ამის საყდრისა, და ეჩმიაწინისათვის მრავალსა შინა წელსა მრავალ-გზის შემატებული და ყოველთაგან აქ მოწონებული არის მაგისი კათოლიკოსობა. რომ არა აქვს ყოველითურთ ნაკლებობა რაიმე არც კეთილის მოქმედებითა, არცა ასაკითა და არცა გვაროვნებითა; მაშა კურთხეულმან გვარმან ჩვენმან მოუწოდონ მას და დაპატიჟონ კათოლიკოსობა უკეთუ მასცა არა აქვნდეს შიში რაიმე გასაცდელნი ანუ მიზეზად, მოვიდეს, ინებოს, მობრძანდეს, მიიღოს ჩვენი საჭერჩინებო და სანებებელო და შესაწყნარებელი არის.“

„უკანასკნელ გევედრებით, რომ ქრისტეს შემხები წმიდა ლახვარი ეგე ოჰანეზ ვართაპეტითურთ გვიბოძოთ.“

მლოცველნი თქვენნი ქვემო აღმბეჭდველნი
მინას, გრიგორ, სიმონ ალექსანდრე ლოც- იოაკიმ არხი-
არქიეპ. ათურაკალ; ვის დამწყებით; ეპისკოპოსი
სტეფან არხი- ასტვა- ანდრია, ბარსილ, თადეოზ.
ეპისკოპოსი წატურ
1801 წელსა, იანვრის კთ, ეჩმიაწინინს.

პასუხად ესრეთის თხოვნისა ლახვრისათვის, აცნობა მეფემან რომელ წარიღებს მას ახლად დანიშნული ოქევარტერი იოსებ ეჩმიაწინს, რომელსაცა ელოდდენ ქალაქსა თბილისს, რუსეთისა გზით ვერცა ამან იოსებ, არ მნახავმან თვისისა ტახტისა, ვერცა სხვათა, — ვერ წაიღეს ლახვარი იგი. მხოლოდ შემდეგ გარდაცვალებისა მეფისა, მინისტერმან რუსეთისა კოვალენსკიმ სომეხთა თხოვითა უბრძანა ანუ ურჩივა წარვლენა მისი ეჩმიაწინს.

LXXVII

ვითარცა მეფეთა ტომი და მეფის-ძე და მეფე, იყო მეფე გიორგი ღირსებითა აღსავსე. მრისხანე ბოროტთათვის, მძლავრი ამათთვის და მეშფოთთა, მდევნელი მდევნელთა, მცემელი მცემელთა, მასვე დროსა ტკბილი კაცთადმი ტკბილთა, მშვიდი მშვიდობისა მოყვარეთადმი, აუჩქარებელი მყუდროთადმი, ნუგეშინის მცემელი მწუხარეთადმი, ობოლთა და ქვრივთა შემწყალებელი; მცირედთათანა იყო მცირე, მდაბალთა თანა მდაბალი; მღვდელთა პატივის-მცემელი, დიდთა კაცთა-თანა ყოვლად დიდებული, მეტადრე მაშინ, როდესაცა როგორმე განარისხებენ მას ანუ მომატებულითა და განუზომელად თქმულითა სიტყვითა ანუ უკადრისითა ლექსითა, ანუ უზდელობითა. მოკლედ და ძრიელად უბრძანებდა სიტყვასა მდაბალთა კაცთა მოჩივართა; ღიმილითა მოისმენდა მათთა თქმათა ოდესმე უჯეროთა და უგონოდ მოხსენებულთა. რისხვასა მისსა ესე ვითართა თვის შეამეცნებინებდა მათ დაფიქრებულისა და უპასუხოისა დუმილითა იყო ვითარცა ლომი, რომელიცა არაოდეს არა იცვლის პირისა სახესა თვისსა საპატიოსსა მეფურსა და დიდებულსა. დიდთა საგანთა ზედა საღმთოთა ზედა საქვეყნოთა მაუბარი, ხშირად გარდავიდოდა შესაქცევთა, გარნა არა უშვერთა, საქმეთა ზედა და ოდეს სრულყოფდა თქმასა და მოთხრობას, თვითვე ბრძანებდა ლექსად ძველადვე თქმულსა სიტყვასა: „აი ჩემო მანასეო, ხან ასე და ხან ისეო.“ მეფის-ძე მიხაილ, შვილი მისი. ხშირად მეტყოდა ამასვე და მიბრძანა ძალი მისი: თეიმურაზ მეორესა მეფესა ახლდა ბერი მანასე სახელით და მას სადმე უბრძანებდა ამასაო ლექსად, ვითარცა თვით მოლექსე.

მცოდნე ზეპირად ექვსთა დღისა რომელიცა აღწერა ვასილი დიდმან და გარდამოიღეს ქართულად ე. საუკუნესა, და ეგრეთვე ეპისტოლეთა მისთა, რომლისა სრული თარგმანი გვაქვს გაიოზის ასტრახანისა არხიეპისკოპოსისა,—ხშირად მოიგონებდა მაღალთა და დიდ-

თა ვასილის თქმულობათა: „ყოველივე მოვალსო თვისსა დროსსაო, ესე მისწერა ოლიმპიას ვასილმან [34]) ყვავილი გაზაფხულსა, ეკალი ზაფხულსა, ნაყოფი ხილისა შემოდგომასა; ხოლო ნაყოფი ზამთრისა არს საუბარი მასვე დროსაო, ბრძანებდა მეფე, მისწერა ვასილმან ხუმრობითი, დაცინებითი და შექცევითი სიტყვა ეპისტ. 267.) კომბოსტოსათვის, რომლისა სადმე ჭამითა განიკურნა სნეულებისაგან, გარყვნილი ცხოვრებითა და არაწმინდებითა განმგე (ვგონებ, პონტოის) ანტიპატრე.

[illegible] დიდად ხშირად ეტყოდა და განუმარტებდა განმარტებითსა ფსალმუნიდგან იოანე ოქროპირისა სიტყვასა: „აღმოსთქვას გულმან ჩემმან სიტყვა კეთილი: „ალმოსთქუს გულმან სიტყვა ე. ი. რათა იცოხვნიდეს ვითარცა საჭმელსა სიტყვასა კეთილსა ოდეს ვსჭამთ, ვხარშამთ საჭმელსა და რომელიცა ჰსჭამს ანუ მიიღებს საზრდოდ სულისა საღმრთოსა, მასვე ამოიცოხნის ე. ი. აღმოსთქვას [35]) ესე ვპოვე ლათინურსა ენასა ზედა დაბეჭდილი და მუნ სწერია *) (

)—ნუ ვიქმნებით უმადლონი ღვთისა, ეტყოდა მონოზონთა და კარის-კაცთა, რათა არა მივიღოთ ყვედრებითი სიტყვა მოსე წინასწარ-მეტყველისა: ისრაილმან სჭამა, განძღა, განსუქდა და ვრა წიხლი მას, რომელსაცა უყვარდა (მეორე სჯ. 32. 15) ზეპირად, ტკბილად და ნელად ესაუბრებოდა უდაბნოისა მემხოლოეთა და ეტყოდა წმიდათა თვის, მოწამეთათვის, მემარხულეთა თვის, წერილთაგან, რომელნიცა წარეკითხა ყურად-ღებითა და ახსოვდა მეხსიერებითა ძლიერითა. კასიანე მწერლისა თქმათა, მაქსიმე აღსარებელისა და იოანე კლემაქსისა სინაიტელისა მომღვრებათა წარმოსთქვამდა ესრეთითა მადლითა და ესოდენ მადლია-

---

[34]) ეპისტოლე 13.

[35]) ფსალმუნთა განმარტება 145.

*) აქ დედანში აკლია.

ნად, რომელ მსმენელთა აღატირებდა და ადინებდა ცრემლთა. თვით მოძღვარი მისი და მეგობარი, წინამძღვარი ნათლის-მცემლისა უდაბნოისა ეკთიმი. უწოდებდა სულიერსა თვისსა მოწაფეს მეფის-მეს გიორგის, მოძღვრად თვისსა. განკვირვებასა შინა შეყვანილი ეკთიმი ღირსი, მოახსენებდა პატივად მეფისა მოძღვრებათა სიტყვასა მოხსენებულსა იესოსადმი იოანე წინამორბედისაგან: მე შენგან ვგელი ნათლის-ღებასა, და შენ მთხოვ რათა ნათელი გცე შენ?

ვითარცა მიწა წვიმითა დამთვრალი და განპოხილი, ეგრეთ იყო მეფე გიორგი, იტყოდა მამა ჩემი ეგნატი, საღმრთოთა წერილებითა დაუნჯებული და ვითარცა რიტორი მათთა აზრთა და თქმათა წარმომთქმელი.

LXXVIII

სტეფანესა რუსთველსა (არხიეპისკოპოსსა) ახსოვდა წარმოთქმული მეფისა გიორგისაგან სიტყვა ოქროპირისა ღირსებისათვის კაცთა გონებისა. მე მოვიძიე ნამდვილ თქმა ესე ოქროპირისა წერილისაგან, მიწერილითა ანტიოქელთა მცხოვრებთადმი (სწავლა 2.) და აზრთა მიხედვითა, თვით სტეფანესაგან თქმულთა, დავსწერე აქა მკითხველთა საცნობელად:

„მრავალნი პირუტყვთაგანი სჯობან უმეტეს კაცისა: ლომი ძლიერებითა, ცხენი სიმწრაფლითა, არწივი ფრინვითა, გარნა კაცმან დაიმორჩილა ცხენი თვისად მოსახმარად. ხოლო არწივი? კაცმან მოიძია საშუალობა და ღონე შესაყენებელად მფრინველთა, კაცთა აქვსთ თვისნი ფრთენი, დიახ! დიახ, მე მაქვს ფრთა ერთი უმსწრაფლესი არწივთა ფრთისა, რომლითაცა აღვიწევი არა ათსა სტადიონსა, არცა ოცსა სტადიონსა, არცა ცადმდე მხოლოდ, არამედ უმაღლეს ცისა ადგილადმდე, სადაცა სუფევს ქრისტე მარჯვენით ღვთისა.“

ერთსა და მასვე უკეთუ ვიტყვით ორ გზის და სამ გზის, იტყოდა მეფე, საჭიროებისათვის, რათა არა დამავიწყდეს აზრი და

იყოს უმეტეს სრულად და მტკიცედ გონებასა ზედა დანერგულად. იტყვის ოქროპირიო კაცისა ანუ გვამისა სხეულსა ჯერ არს რათა აქვნდეს თავი, ხესა ძირი, მდინარესა წყარონი, საუბარსა დაწყებითი რაიმე საგანი.“

თქვენ-სართო, იტყოდა მეფის-ძე გიორგი ოქროპირის სიტყვასა, მიკრულნი რეცა ბაგეთადმი ჩემდა და ვითარცა მერცხალთა ბარტყნი, მიაგებებთ პირიდგან ნისკარტსა, რათა მიმიღოთ მსწრაფლ მისგან საზრდელი.

დღეს ერთსა, საუბრის დროსა მათთვის, რომელთაცა სურდათ სიკვდილი მეფისა ანუ მოკვლა მისი, ღიმილით წარმოიტყოდა იოანე ოქროპირისავე სიტყვასა: „დღესაცა იპოებიან იეზაბელისა გვარისანი. იროდიადი კვალად განცობდა, როკავს და მოითხოვს თავსა იოანესსა.“ ესე სიტყვა იყო თქმული არა დარეჯან დედოფალზედ, დედი-ნაცვლისა თვისისა. ბრძანებდა მას მეფის-ძულისათვის დედოფლისაგან მიჩნეულისა, და თითქმის სასახლისა მბრძანებელისა. მიბრძანა ესე არა ერთ გზის მეფის-ძემან მიხაილ.

LXXIX

მეფის-ძემან თეიმურაზ მომითხრა, მეფისაგან გიორგისა მამისა თვისისა არა ერთ გზის გაგონილი თქმითა და არა წარკითხვითა სიტყვა იოანე ოქროპირისავე ღამითისა ლოცვისათვის და სიტყვა ესე მაღალი ეჭვოკვე საქმე მოციქულთა განმარტებაში (სწავლა 26) და მოვიღებ აქა საცნობელად მკითხველთა: ღამე არა არს დაწესებული, რათა განატარებდენ მას სრულიად ძილითა და განსვენებითა, ხელოსანი, ვაჭარნი და მსყიდველნი და თვით ეკკლესია ღვთისა, განიღვიძებენ შუაღამესა. განიღვიძე შენცა ვითარცა ეკკლესია ღვთისა; განიხილე წყობა ვარსკვლავთა, დუმილ ყოვლადი აერისა და წესი ქმნულებათა, ღამისა ჟამსა სული კაცისა არს უმეტეს განწმენდილი, მსუბუქი და მოცლილი. აღიწევის მაღლად გონებითა თავისუფლად. სიბ-

ნელე ღამისა და სიღრმე დუმილისა შეიყვანს ფიქრსა და მსჯელობასა. უკეთუ აღიხილავ ცად, ვარსკვლავებითა მორთულად, ვარსკვლავებითა, რომელნიცა არიან ცისა თვალნი, მიეცემი დიდსა სიხარულსა და დატკბები შვებითა, ოდეს აღიწია აზრი შენი და გონება ღვთისადმი. მიხედე კაცთა, რომელნიცა დღისით კივიან, როკვენ, იცინიან, ბოროტობენ, მტაცებლობენ და იქმონენ მრავალთა უგვანთა და უკეთურებათა, — არა რაითა არა განირჩევიან მათგან, რომელნიცა მდებარებენ საფლავთა შინა; და მაშინ შეურაცხ-ყოფ სოფლისა ამასა ამაოსა ამბოხებასა. მოვალს ძილი და ესე ამთ აგონებსთ რა არიან: ძილი სახე სიკვდილისა, სახე და მსგავსება არარისა. — განვედ ქუჩასა და იხილე რომელ არღა ისმის არავისი ხმა., მიხედე სახლსა შენსა; ყოველნივე მწოლარებენ ვითარცა საფლავთ შინა ესე ყოველი განაღვიძებს სულსა და გაგონებსას სოფლისა ამის არარაობასა...... ღამისა ჟამსა მღვიძარებენ: მეცნარენი, და ესრეთვე სული შენი, უმეტეს მეცნარეთა რეცა მოშვინავთა, მიიღებს ზეცისა ცვარს.“

სოფრონ არხიმანდრიტი, არაგვის ერისთავის-შვილი აღზრდილი ნათლის-მცემლისა მონასტერსა, მოიგონებდა მეფისა სიტყვათაგან ვასილი დიდისა, ბრძანებასა ევთიმესთვის წინამძღვარისა, რომელიცა იყო მდაბალთა გვართაგანი, გარნა მაღლად მაღალთა ზედა გვაროვანთა მდგომარე მონოზონებისა სიწმიდითა და ღირსებითა: „კაცი დიდებული და გამოჩენილი, გარნა არა მქონი ჩინებულთა მამა-პაპათა არს ემსგავსების წყლისა ნაკადთა, რომელნიცა განდიდდებიან მაშინ, ოდეს შეიერთებენ სხვათა წყლისა ნაკადთა; ესრეთი კაცი მიემსგავსების წყაროსა, რომელიცა თავით თვისით მოდის და თვით არის გემოვანი კეთილი და სასმელი..... იტყვიანო, არა ხარ დიდისა გვარისაო და არცა დიდებული: მივუგე; შენ ხარ ნაცარი და მტვერი; არა ხარ უმეტესი აბრაამისა მამისა ჩვენისა, რომელიცა ესრეთ იწოდებოდა.“ ამა სოფრონისა თანა მყოფი, დროსა ამბავისა ამის მოთხრობისა, ბერმან სერაპიონ (მოკლული ლეკთაგან 1855 წელსა

მონასტერსა დავით გარეჯისა უდაბნოისა). კაცმან მცოდნემან ძველისა და ახლისა ფილოსოფიისაცა დაუმატა ესე: მე ვიყავ 18 წლისა ჯერეთ მორჩილად, ოდეს მეფე მობრძანდა დავით გარესჯას დიდისა ამაღლითა და ინება, რათა სატრაპეზოსა სადილსა ჟამსა წარეკითხათ ექვსთა დღისა რაიმე. წინამძღვარმან მიბრძანა გამორჩევა წიგნიდამ, ვითარცა მე თვით დავინახავდი ღირსად, რათა მოესმინა მეფესა. აღვედ მკითხველთა სადგურსა და წარვიკითხე სრულიად მეცხრე სწავლა ვასილისა დაბადებისათვის ქვეყანისა ცხოველთა და თვით კაცისა. ოდეს დავასრულებდი კითხვასა, შევსცვალე, ხმა ჩემი და ვიტყოდი წიგნისა ამისა დასასრულსა ამასა: „ესრეთ მწუხრი ესე და დრომდისა და სულისა, გვიბრძანებს დუმილსა, შევსდგეთ და მივცეთ შესვენებასა საუბარი ჩვენი...... წარვედით აწ სიხარულითა, აქა, შეკრებილნო მეგობარნო ქრისტესნო, და ნაცვლად საზრდოთა მდიდართა, და საჭმელთა მრავალ-გვართა, განაშვენეთ და განწმიდეთ ტრაპეზი თქვენი სიტყვათა ჩემთა განსვენებითა. ესე იყო, ვგონებო, 1794 წელსა წინათ აღა-მამად ხანისაგან თბილისის აოხრებისა, დღესა ხუთშაბათსა, დღესასწაულსა თვით დავით გარესჯელისსა ამაღლებისა სწორსა. მეორეს დღესა შემდგომად წირვისა დილითისა და პარაკლისისა გამოეთხოვა ძმათა და წარვიდა მტკვრისა მხრით ბორჩალოს და თანა უძღოდენ ყაზახისა და ბორჩალოს თათარნი.

პირველი იყო ჩემგან მეფის-ძის ნახვაო და ჭეშმარიტად ვიტყვი დღედმდე მომხსენებელი მისი. ვეკვირვები მისსა ღრმად სწავლათა სამღვთოთა წიგნთა შინა, წმიდათა მამათა წერილთა დახელოვნებასა მისსა, ბრძნად მსჯელსა. ტკბილად და რიტორულებ მოუბარსა, ნამდვილ, მეფესა ტანითა ახოვანითა, ჭკუითა, ზრდილობითა, მოთმინებითა, აუჩქარებლობითა, დიდსა მორწმუნესა, ქრისტეს ეკკლესიისა მოყვარესა და ვიტყვი მონაზონთათვის მაგალითსა.

კითხვა ჩემი დიდად მოეწონა მეფესა;—გამომკითხა ვინაობა ჩემი, სადაობაი, წელი ცხოვრებისა და წელი უდაბნოსა შინა შესვ-

ლისა. ერთისა კვირისა შემდეგ შემაყენეს ბერად; მიკურთხეს ჩოხაო და მიწოდეს სახელად ნაცვლად სვიმონისა სერაპიონი, სახელი წინამძღვრისა ჩემისაო, რომელმანცა მაღალითა სიწმინდითა განატარა ქვეყნიერი ესე ცხოვრებისა სარბიელი.

LXXX

დროსა გამეფებისა მეფე გიორგი მწუხარე ქალაქისა თბილისისა გაოხრებისა გამო სპარსთაგან და მცხოვრებთა თვის, რომელნიცა კვალად შემოვიდოდნენ თვისთა სახლთა გარდამწვართა მისწერა თხოვითა წერილი სომეხთა კათოლიკოზსა ლუკას, რათა ასესხონ მას ფული. კათოლიკოსმან მოართვა სესხად ათასი თუმანი, და ფული ესე განანაწილა მათზედ, რომელნიცა იყვნენ მოკლებულნი ღონეზედ აღშენებისათვის ანუ განახლებისათვის სახლთა თვისთა:— ქალაქი თბილისი, მეცადინებისა მელიქისა დარჩიასათა აძლევდა ამა დროსა, სამეფოდ დღეში 18 მანეთსა, ვითარცა მიამბო ღენერალან ვასილი იოსების-ძემ ბებუთოვმან, დიდი მოღვაწე ქალაქისა განახლებაზე, არა ზოგავდა არარასა ობოლთა, ქვრივთა და შეუძლებელთათვის. ჯიბე მისი, იტყოდნენ მხლებელნი მისნი, არის შიოს მარანიო.“

დღესა ერთსა მეფე ბრძანდებოდა ჩარდახზედ სასახლისა თვისისა წმიდისა გიორგისა ეკკლესიის გვერდზედ და იხილა მუნ ყმაწვილი 15 წლისა, რომელიცა სდგას შორს და უმზერის მეფესა, მეფემან მაღალის ხმით ჰკითხა მას, ვინა ხარ ყმაწვილო? იგი წარსდგა მსწრაფლ და მოახსენა: ვარ შვილი სიონის კანდელაკისა იოანესი...... ოჰ, უბრძანა მეფემან, მოკლულისა სპარსთაგან, წამებულისა ქრისტესთვის, შენ ხარ შვილი ჩემის ნათლის-დედისა. მოდი, მოდი, რა გქვიან სახელი? გაბრიელ, შენი ჭირიმე,—მოდი დაჯეგ‘ სადა დგეხარ ეხლა? მეზობლისა სახლში;—მაშინ შევიდა ოთახში, გამოიტანა თვით პატარა თალათინისა ყუთი ამოიღო ჯიბიდან გასაღები,

გაალო ყუთი და ლურჯის ქისიდამ თვით თავის ხელით იწყო თვლა აბაზებისა, ოც-და-ათის მანეთის აბაზი მიბოძა და რადგანაც არ მქონდა ხელსახოცი, თვით ამოიღო მისისავე ყუთიდამ ქაღალდი ლურჯი და ნახევარ თაბახში გახვია და მიბოძანა: მიუტანე ეს ფული ჩემსა ნათლი-დედასა, დედასა შენსა და უთხარ ეხლავე, ეხლავე გაიახლოს სახლი სადგურად ობოლთა. ამა ფულითა დროთა მათ, მეტყოდა სიონის დეკანოზი გაბრიელ ქართველოვი, გარდაცვლილი 1866 წელსა აღვაშენეთ სახლით, რადგანაც იყო დიდი იეფობა მასალისა, მუშისა, კალატოზისა და აგურისა.

LXXXI

მეფის ძმან და მემკვიდრემან დავით რუსეთსა ყოფნისა დროსა გაიცნა და მოინებია შერთვა ცოლად, რომლისადასცა ტატისჩევის ქალისა. მობრუნებულმან საქართველოდ, იწყო მიწერ-მოწერა წერილთა გარსევან ჭავჭავაძის ძესთან და ვარლამ მიტროპოლიტთან ქრისთვის შვილთან. დროთა ამას. პ. ბ. ჩლენად სინოდისა მცხოვრებთან. მეფესა გიორგის დიდად სურდა შერთვა ქალისა მისთა რუსთა გვარისა და აჩქარებდა საქმისა ამის დაბოლოებასა, რა მაგალითითა ამით დაკავშირდეს რუსეთთან თვით და ერი დაუმალველად, ერთი ესე ვითართა წერილთაგანი ნამდვილი, რომელიცა მე მაქვს არის მოწერილი მეფის ძეს დავითთან ვარლამისა: აჰა პირი ნამდვილიდამ ამ 1-ლისა ამის წერილისა.

„მათს უგანათლებულესობასა. მეფისძეს და საქართველოს მემკვიდრეს დავითს, ჩემს მოწყალე ხელმწიფეს!

ქვემორდომით თაყვანის მცემელი, მათს მშვიდობასა ღმერთსა ვთხოვ.

ხელმწიფეო ჩემო! თქვენი წიგნი მებოძა. და როგორც მმართებდა ისე ვიხარე თქვენის მშვიდობის ამბის სმენისათვის, ბატონის მეფის წიგნი მივართვი, და მათს უმაღლესობას მოვახსენე, და თქვენც

მოგახსენებ: ტატისჩოები ჭეშმარიტს პასუხს ითხოვენ, ამისთვის რომ ბევრნი თხოულობენ, და გათხოება უნდათ. და თქვენ ბრძანებას ელიან.

აქაური ამბავი ეს არის, ევროპაში დიდი ბრძოლაა. სუვოროვსა შვეიცარიაში საშინელ მთაში უღაღმს და უვალს ადგილებშიდ, რომ ის იმპერატორის ღენერალთ ცხენები დაუგვიანეს და ოთხი დღე იქ მოუხდა დგომა; იმ დღეებში საშინელი ქუხილი, ელვა, მძაფრი წვიმა თურმე იყო და იმ დროს ფრანცუზნი განეწყვნენ და დიდს სიმხნით და ძლიერებით იმ საშინელის ადგილიდგან გამოვიდა სუვოროვი, მოკლედ მოგახსენებ, სუვოროვი ასე სწერს ხელმწიფეს, ახლა რომ მოვიგონებთ იმ დღეს, ჩვენი სული შეძრწუნდება ხოლმეო. ხელმწიფის შვილი კონსტანტინე პავლოვიჩიც იქ ყოფილიყო. და ამისთვის ხელმწიფემ სუვოროვს ღენერალის მუსობ უბოძა, და თავისი შვილი ცესარევიჩად გამოაცხადა. კნიაზ პეტრე ბაგრატიონიც დიახ კარგა გაისარჯა და კიდეც დასჭრეს. ბუნაპარტემ ჯარი მისირში დააგდო და თითონ ფრანციაში მივიდა.

სხვებრ გევედრები მოწყალეო ხელმწიფეო, არ დამივიწყო, მონა ერთგული თქვენის უგანათლებულებისაგანა ერთგული არხიერი ვარლამ.

გუმბრის 18 წელსა 1799.

რავდენისამე წლითა წინათ.

LXXXII

წერილის ამის ვარლამ მიტროპოლიტისა რომელიცა იქმნა **1811** ექსარხად საქართველოისა, გარსევან ჭავჭავაძემან აცნობა მეფესა მიწერილი პეტერბურღსა ამბავი დავითისათვის მემკვიდრისა, დანიშნულისა ოთარ ამილახვრისა ქალზედ ელენეზედ, მეფე, მოსურნე რძლად ტატიშჩევისა ქალისა, სწერს სხვათა შორის შემდეგსა პასუხსა, ჯერეთ მეფის ძეობაში და მემკვიდრობაში.

„მათ ბრწყინვალებას
ჩემს საკუთარს მეგობარს,

რა აქედგან თქვენი ბრწყინვალება წავიდა, მას უკან თქვენი წიგნი არ მოგვსვლიან და თქვენი ამბავი გარჩევით არ გვისმენია და თქვენმა გონებამ უწყის, რომ თქვენის წიგნის დაგვიანება და ამბავის უცნობელობა დიდად მოგვაწყენს, და ვინც წამოვიდეს თქვენს წიგნსა და ამბავს არ უნდა დაგვაკლებდეთ ხოლმე, მშვიდობა არის ღვთის მოწყალებით პეტერბურღს რომ მიხვიდეთ იქ დიახ კარგისაგან ურჩეულესი იშოვებათ თეთრი კაპლი, რომელსაც ანადიინი ქვიან. ამისი სამი ანუ ოთხი სტოლის კოვზის ოდენი უნდა გვიშოვნოთ და კაის ჭურჭლით და თქვენის ბეჭდით უნდა ფოშტით გამოგზავნოთ, ან ასეთით კაცის ხელითა, რომ აქ ჩვენ მოგვივიდეს; მაგრამ დიახ კარგისაგან პირველი და ურჩეულესი უნდა იყოს, რომ ცუდი არ იყოს და ვიცით ცუდს არ გამოგვიგზავნით და ამას გარდა, სიცოცხლის წამალი რომ ჰქვიან იმ წამლისაც თორმეტი მინა გვიშოვნეთ და ესეც თქვენის ბეჭდით დაბეჭდილები და კაის კაცის ხელით გამოგვიგზავნეთ, რომ უეჭველად აქ ჩვენ მოგვივიდეს და ის ორივ კი ჩვენთვის საჭირო არის და ამისთვის გთხოვთ და ვიცით თქვენც გამოიმეტებთ და კიდეც იშოვნით და მაგიერს თქვენს რგებას და სიამოვნებას ჩვენც ჰეცდებით: ჩვენთვის დოხტურსაც გამოეგზავნა ცხოვრება არსებისა ჰქვიან, რომელიცა რომ მათს დიდებულებას უთარგმნინებია ის წამალი და იმისი ორი რიგი თურმე იქმნება, ერთი დიახ კარგისაგან გვიშოვნოთ იმ ცხოვრება არსების წამლისა და თორმეტი წვრილის მინებით იქმნება და ესეცა და ეს ზემოხსენებული თეთრი კაპლიცა ოთხი სტოლის კოვზი გვიშოვნოთ და გამოგვიგზავნოთ და ასეთს კაცს გამოუგზავნეთ ამ ჩვენი მხრისაკენ, რომ საეჭვო არა იყოს რა და აქ ჩვენ მშვიდობით და უნაკლულოდ მოგვივიდეს და შემდგომად თქვენს სიკეთეს, ამბავს და წიგნს ნუ დაგვაკლებთ, რომელიც ჩვენთვის ნიადაგს სასიამოვნო სასმენელი

არის. დავითის ცოლის შერთვა და ქორწილის ამბავი გეკითხათ, იოანე ფეტიაშვილმა გვიანბო და თქვენ. გული ამაზედ სარწმუნო ბრძანდებოდეს, რომ იგი დავითს არც ცოლი შეერთოს, არც ქორწილი ექმნას და ვისზედაც დავითისაგან შერთვის ეჭვი არის არც დავითისაგან იმისი შერთვა იქმნეს და დიდი სიცრუე და ტყუილიც არის და დაჯერებულიც ბრძანდებოდეთ, ამაზედ ასე შორს არის დავით აქედგან პეტერბურღი შორ არის ისე ის საქმე. და უჩვენოთ ხომ ვერ დაიჭერდა დავით ამ საქმესა და ჩვენგან სარწმუნო იქმენ, რომ სიცრუისა და ჭორის ამბავის მეტი არაფერი არ არის, და თქვენვე დიახ კარგათ იცით, რომ ტყუილის მეტი არა არის რა და გთხოვთ შენგან დაუვიწყებელნი ვიყვნეთ ყოველს საქმეში.

თქვენის ბრწყინვალების საკუთარი მეგობარი საქართველოს მეფის ირაკლის პირმშო ძე გიორგი

წელსა ჩღჟდ. მარტის კზ.

თფილისსა.

იმერეთის საქმითა რაღა გეხვეწო ამის მეტი; ახლა შენ იცი, რომ ის საქონელი არ დაგვეკარგოს. შენი ალალი თეთრი რომ მომცე შენის ჯიბიდგან, ესრე იქმნება.

LXXXIII

1799 წელსა მეფის-ძე და მემკვიდრე დავით, ურჩი მამისა, თვით-ნება და მგონებელი ბრძნად თვისისა, უმეტეს მამისა, ვითარცა მხილველი რუსეთისა,—შევიდა განსაცდელსა ძნელსა. სიხარბემან ფულისა და ნივთთა და მოლოდებამან, სნეულებისა გამო მამისა თვისისა უკურნებელისა, მეფობისა, რომლისა ძალითა ადვილად დახსნიდა ქორწინებასა,—აქნმევინა ესე, რომ არღა ინება შერთვა დანიშნულისა მასზედა ელენეს ამილახვრის სარდლისა ოთარის ქალისა, არცა ტატიშჩევის ქალისა რუსეთს, და შეირთო სურვილი-

სამებრ მამისა სვიმონ, ალად წოდებულისა აბი მელიქის ქალი ხამფერუან, რომელსაცა ნათელ-სცემს მართლ-მადიდებლისა ეკკლესიის წესითა *) და უწოდეს სახელად ელენე.—ქალსა ამას აქვნდა ფულად 8,000 მანეთი, ფული დროთა ამათ დიდ-ძალი და ესოდენისავე ფულისა ნივთნი და სამკაულნი. მეფე თვით დაესწრა რძლისა თვისისა მირონ-ცხებასა სასახლისა წმიდის გიორგის ეკკლესიასა შინა. თანაშემწეთა აღსრულებისათვის ესრეთისა საქმისა იოანე ანდრონიკაშვილსა, რომელიცა ასწავებდა მას ქალსა ადრევე ქართულსა წერასა და საუბარსა, უბრძანებდა მეფე იდუმალ დაახლოვონ მისდა შვილი მისი დავით.

დღესა მესამესა შემდგომად ქორწილისა მეფემან, რათა მტერთა არა მისცეს მეტად მიზეზი დღესასწაულობისა, დასუსტებისათვის მეფობითისა ღირსებისა,—თვით წარვიდა, ნახა რძალი თვისი, ამბორს უყო, და აკურთხა და უბოძა პირის სანახავად ქარვასლა სახასო ქ. თბილისს და სოფელი გურჯაანი სახასო ყმებითა და მამულითა და ოქმისა ბოძებითა, მასვე დღესა მეფისაგან დამტკიცებულითა. გონებდა მეფე, რომელ ესრეთითა ქორწინებითა ძე მისი დავით გამოვიდოდა ცოდვიდამ და განუტევებდა ბაყალ ავეტიქას ქალსა, შეყვარებულსა ადრითვე, რომელიცა შემდეგ წაიყვანა რუსეთსაცა და მუნ მოკვდა. მტერთა სძლიეს. გარნა, თვით დავით მოსული გონებასა, შევიდა სინანულსა, არცა თავის გვარი დობისა, არცა სიძველე და ჩინებულება გვარისავე, არცა კავშირი რაიმე დიდკაცობათა ქვეყანისა, არცა მეფობითი აღზრდა აზრითა და ქცევითა,—არა აქვნდა მეფის რძალსა და მემკვიდრისა ცოლსა სადედოფლოდ ბაგრატიონის ტახტისათვის მომზადებულისა, მეფემან განსა-

---

*) მონათლვა კანონისა ებრ ანტიოქიისა კრებისა სომეხთა და მირონ ცხება იყო წმ. გიორგის სასახლის ეკკლესიაში. თვით მეფე სკამზედ მჯდომი დაესწრო მუნ. ნათლიად ანუ მიმქმელად იყო თავადი დავით თარხნის შვილი მიმბაში. ესე ამბავი მითხრა შვილმან მისმან ვითარცა მამისაგან გაგონილი ლენ. ლეიტენანტმან. იოსებ თარხანოემან. პლ. იოსელიანი.

დიდებლად გვარისა მისისა, მიუბოძა მისსა გვარსა თავადობისა ღირსება [36] გარნა რასა ეკმაობოდა ესე სომეხთა ქალსა, რომლისა მოყვარენი და ნათესავნი იყვნენ ვაჭარნი და დაბლისა ხელობისანი, დაიცა ერთი მისივე მეფის რძლისა, სახელად მაია სომხადვე დაშთენილი, ყვანდა ცოლად მოქალაქესა თბილისელსა... გულასპოვსა გაჭარსა. ამილახვარი ოთარ, ეცინოდა მეფის სახლსა დაწუნებისათვის მისისა ქალისა, შეიძულა ოთარმან იუსტინე მთავარ ეპისკოპოსი, რომელსაცა პატივს სცემდა მეფის რძალი ელენე და სწყალობდაცა დიდად [37]. ამისთვის მეფემან ინება და შერთო უმცროსსა, პირვე-

---

[36] მამა მისი ალა ანუ სვიმონ ცხოვრებდა ასტრახანსა და ვაჭრობდა შვილთა შეწევნითა. შვილნი ესე იყვნენ ზურაბ, სვიმონ, დავით და იოანე, თუმცა უხაროდათ მეფისთანა მოყვრობა და გვარის შოვნა, გარნა შესწუხდენ ასე მდიდრად გათხოვებისა გამო დისა თვისისა, შევარდნენ ვალში და დასუსტდნენ ქონებითა. აჰა ერთი წერილთაგანი სვიმონისაგან მამისა ჩემისადმი მოწერილი 19 მარტსა 1800 წელსა, შემდეგ ჯვარის წერისა, რომელიცა იქმნა 1799 წელსა.

[37] აქა ვიტყვი რავდენთამე მთავარ-ეპისკოპოსთათვის, რაიცა გავიგონე მეფის-ძის მიხაილასაგან.

1.) კირილე, გვარით ციცი-შვილი, ბიძა გიორგი სარდლისა სიმამრისა თვით მეფის გიორგისა. დროსა დომენტის ტყვეობისასა ოსმალოსა, მიანდვეს მას კათოლიკოსობა. ოდეს მოვიდნენ ოსმალნი ასაკლებელად მცხეთისა და სხვათა ეკკლესიისა საუნჯეთა, ჰსცემეს მას მრავლად რათა აჩვენოს მას სამკაულნი და თაბმბალითა დააყრევინეს ფერხთა ფრჩხილები. შემდგომად დაბრუნებისა დომენტისა სტამბოლიდამ ჩააბარა მას კათოლიკოზობა და თვით იწყო ცხოვრება მარტივისა ბერისა. იყო მცოდნე სპარსულისა და თათრულისა, საყვარელი მეფისა, ნასწავლი მჭერმეთქვი და სიტყვა მარჯვე, მიწერ-მოწერა მისი ანასტასიასთან (წიგნმან ამან არ მოაწია ჩვენამდე) მეფისა ირაკლისა დედი-ნაცვალთან, მოწმობს მის სიბრძნესა. იტყოდა სადმე, მეფისა ვახტანგისა დაი ნათესავი მისი მასწავებდა დიაკვნობისა დროსა კმევასაო. რავდენჯერმე აღიყვანეს ხარისხსა და გამოძიესო დროთა ამბოხისა გამო. გარდაიცვალა 90 წლისა 1774 წელსა. მის შემდეგ იყვნენ.

ღისა ცოლიდამ, შვილსა თვისსა თეიმურაზს თვით მეფის რძალი ელენე იყოფოდა გარდაცვალებამდე მეფისა თვისა ქმართან არა პატივცემულად მისგან და შემდეგ გარდაცვალებისა განაძიაცა თვისგან და გონებდა გაშვებასა. იწყო საქმემან კონსისტორიაში და არღარა გამეფებულმან მიიღო საქართველოსა კონსისტორიდან, კათოლიკოსის გარდაწყვეტილებითი უარი დახსნისათვის ქორწინებისა. დავით წარვიდა რუსეთს 1803 წელსა და მეფის რძალი ელენე, ბრძანებათა იმპერატორისა ალექსანდრესა, მივიდა პეტერბურღსა 1810 წელსა და გარდაიცვალა მუნ 1836 წელსა. თვით ელენე მეფის რძალი და მემკვიდრის ცოლი იყო ემბაზით მიმქმელი ჩემი, ამისთვის ვიცნობდი მოკლედ მას, მოარული მასთან 4 წელსა ს. პ. ბ. (1831—1835); იყო პატიოსნებითა სავსე, მოშიში ღვთისა, მორწმუნე ქრისტიანე, არნა არა დამტევებელი სრულიად რომელთა სარწმუნოებისა: საუბარი მისი, მიქცეული სომხურად, არა იყო დიდ კაცური ქართული; ქცევა არა ქართველთა დიდთა გვარისა ქალთა ჩვეულებრივი; არა მოყვარე მეფისა სახლისა წევრთა და არცა მათგან ყვარებული;—უნებდა მას დასაფლავება თვისი... სოფელსა *)... მდე-

---

2.) ტიმოთე.

3.) იოსიფ ყაფლანის-შვილი, ძმა დავით სარდალისა.

4.) ბესარიონ გოსტაშაბის-შვილი, ალმასხან ბატონის შვილის ნათლია (ძმა დავით სარდლისა) რომელიცა კიტრისა ჭამითა დაირჩო და განითქო: ეშმაკებმა დაარჩვესო.

5.) პაისიოს გარსევანა-შვილი, ნამღვდელავი, რომელსაცა, ჰსწამებდენ ფრანგობასა;—მეფე გიორგი არ მიენდებოდა მას ფრანგობისათვის.

6.) იოანე ქარუმიძე, ონოფრე ბერის-შვილი, კაცისა დიდად წმიდისა და მოღვაწისა, გარესჯას გარდაიყვანეს წილკნიდამ.

7.) იუსტინე მაღალა-შვილი, უკანასკნელი, გარდაიყვანეს რუისიდამ.

*) მგონია პულკოვო ერქვა სოფელსა ამას. მუნ არის ეკკლესია ბორცვსა ზედა. აქა უნებდა დასაფლავება.

პ. ი.

ბარეთა პეტერბურღით ცარსკი სელოსა, ამისთვის მოჭედა მან მკურუვისა ოქროთი ხატი ღვთის მშობლისა და ამკობინებდა მას მრავლითა თვალითა და მარგალიტითა და ნებავდა დადებულიყო ხატი იგი თვით მასვე ეკკლესიასა კრძალვით მისდა დანიშნულთა. მიბძანა და გაუკეთე რუსულად და ქართულად ზედ წარწერა. წარმოსულმან რუსეთიდამ, ვერ ვსცან, სადა დადვა ხატი ესე; რადგანაცა თვით დასაფლავდა ნევსკის მონასტერსა.

აქა ორიცა მისი წერილი, მოწერილი მამისა ჩემისადმი:

მაღალ ღირსო, უფალო ეგნატი, წელსა ჩყიგ ღვინობისთვის კე. სანკტ-პეტერბურღით.

ჩემო სულიერო მამავ!

მერმეთ ჩემს მაკურთხეველ მარჯვენას ამბორს მოვახსენ̃ბ და თქვენ მშვიდობას და თქვენის ცოლშვილის ღმერთსა ვთხოვ. ვიცით რომ ჩემსა ამბავს იკითხავთ, ესრეთ იცოდე ჩემი ამბავი. მარიამობის თოთხმეტს აქეთ, მე ჩემს ძმა დავითთან ვარ. თავისის ხასების რჩევითა ისრე ინება ჩემმა ქმარმა. ახლა კი დიდად სწუხს და დიდათაც მეხვეწება რომ შეურიგდე, მაგრამ არ ვურიგდები. ამ დღით მოციქულების გზავნით და წიგნების წერით ილაჯი აღარა მაქვს, მაგრამ მე არ ვერიდები, ღვთითაც, თუ ხელმწიფე მშვიდობით მობძანდება, ღვთით ჩემი საქმე ყველა კარგათ მოხდება. ამას კი თვისი ხასები ვეღარას უშველიან. ესრეთ იცოდე ჩემი ამბავი. ამაზედ მეტს ვერას მოგწერ, მერეთ გთხოვ, ჩემო ეგნატი, დიდათაც დაგიმადლებ: ეგ ჩემი ოცი თუმანი ბატონიშვილს თეკლეს გამოართვი, და დუქნების ქირა ვანელ გეურქას მიეცი მანდ და იმას აქ ფული აქვს არტემ ბუღდანიჩთან, ის მე აქ მომცემს თავისის ანგარიშით, როგორც მანეთი გადის. ხომ იცი და მომიწერია კიდეც მე, რომ აქ ვალი მქონდა ოთხასი თუმანი, ზოგი მივეცი და ზოგი კიდეც დარჩა მისაცემი. კიდევაც ამას გეხვეწები რომ დუქნების ქირა

და ეგ ოცი თუმანი გამოართო და გეურქას მისცე და საჩქაროდ მოაწერინო, რომ მე აქ არტემ ბუღდანოვიჩისაგან მამბარდეს. ამას მაგისი თეთრი აქვს აქ და მალე მამცემს. ამას გარდა კიდევ ამას გეხვეწები, რომ გურგინ ბეგასშვილს სტეფანეს ეგ ჩემი თამასუქი და გიორგის თამასუქი გამოართო და გამოგზავნო.

ორვეცი ფასი მიეცი ფოშტისა და არ დაიკარგება. თუ სტეფანეს სახლში გავლილის თვეების ქირაც გამოართვი, ისიც გამოგზავნე. ახლა შენ იცი როგორ გაირჯები ჩემს მამულებზედა გურჯაანზედ ან ქარვასლაზედ როგორც კაის ფასათ გასცემთ. ამ იანვარში უნდა ეცადოთ რომ კაის ფასათ მიიცეს, რომ არ დავიღუპო. ჩემი სიცოცხლე მაგაზედ კიდია თუ ცოტად გაიცემა აქაც ის იფიქრე იმ ანგარიშით მომეცემა და მეტად გაიცემა იმის ანგარიშით მომეცემა. ესრე იფიქრე ამაზედ მეტს ვერას მოგწერ. მაგაზედ ეცადეთ რომ სამ-ასამდინ გგება ავიღეს მაგისი იჯარა, რომ არ დამღუპოთ. თუ ესრეთ არა საუკუნოდ დავიღუპები, მინისტერი მისწერს ვასილიევს გურჯაანისთვის და ქარვასლისთვის, ახლა თქვენ იცით როგორც კარგათ მოსწერთ და ან მოაწერინებთ ვასილიევს: იმის ცოლს ჩემ მაგიერ შეეხვეწე რომ კარგათ მოაწერინოს თავის ქმარს. მასუკან მე ვიცი როგორც გემსახურები. ასრე არწმუნე, ეგ რომ მეცადოს კარგათ მოწერას, ახლა შენ იცი როგორც გაირჯები მეტადრე ქარვასლაზედ, რომ ცოტას ფასითა არ გასცეთ და არ დამღუპოთ საუკუნოდ. თქვენი ქრისტეს გულისთვის ჩემი სიცოცხლე ხომ იცი მაგაზედ კიდია; ახლა შენ იცი, ამაზედ მეტს ვეღარას მოგწერ ახლა და ამის იქით სხვას წერილით მოგწერ ჩემს ამბავს.

თქვენი მშვიდობის მოსურნე მეფის რძალი ელენე.

მაღალ ღირსო უფალო მღვდელო ეგნატი ონისიმოვიჩ!

ჩემო სულის მამავ!

მერმეთ დიდი ხანია თქვენი ამბავი არა შემიტყვია. მგონია რომ მემდურებით. ჯვარი გეთხოვნა არ გამოგიგზავნეთ. შენც იცი რომ ერთი დღე შესვენება არა მქონია მწუხარებისა გამო ჩემის მეუღლისაგან: ცოცხალი იყო მტანჯვადა; მკვდარი უარესად მტანჯავს. მგონია რომ შენც შეიტყობდი გაჭკაჭოვის ჩივილსა, აქ მინისტრისათვის მოუწერა ერმალოვს; რომელიცა იმის პასუხი მოუა. ახლა იქმნება კიდევ სასამართლოდ შეიქმნას. ჩემთვის დიდად საჭიროა, რომელს წელიწადში დაიკარგა ან რომელს ჩისლოში ერთ თით ქაღალდზე დანიშნე და გამომიგზავნე, რომ ჩემთვის დიდად საჭირო არის, ამინდა ლითვინოვისაგან მოწმობა მოვატანინო. საჩქაროდ მომწერე. მა თ გარდა გაჭკაჭოვმა რომ წიგნი მომცა ის წიგნიც გამომიგზავნე. მე რომ ასი თუმნის თამასუქზედ ხელი მოვუწერე თავდებობისა, მანამ იმან ხელ-წერილი არ მოგცა მე ხომ არ ვუწერდი. მას უკან იმან ერთი წიგნი მომცა, რომ თუ იმ ასი თუმნის თამასუქს თეთრს მე ვინმე მთხოვდა იმის ყიზლარის ვენახი უნდა გაყიდულიყო და იმ თამასუქის ფული იქიდამ უნდა მისცემოდა. თუმცა იმ წიგნის პირიც მე მაქვს. ის რომ შენ გედავებოდა შენს საჭიროდ გამოგიგზავნე, იმისი ასლი ვინც ის გადიღო თარიღი დავიწყებია· თუ ქრისტიანი ხარ, ეს ჩემი თხოვნა საჩქაროდ ფოშტით მიბოძე; რომ მალე ლითვინოვისაგან მოწმობა მოვიტანო. ის ციხეში დასმას უპირებდა და მე დავიხსენ და ახლა ამის მაგიერია რომ მიჩივის. ღვთის ძალით მაგის სიმტყუნე მალე გამოჩნდა. სხვა რაღა გეხვეწო, ჩემი სათხოვარი შეისმინე; სხვა იყავ მშვიდობით.

თქვენის მშვიდობის ამბის მოსურნე ელენე.

დიდათ ავათ ვარ. ეს წიგნი ავათ-მყოფმა დავსწერე. ამ საჭიროებისათვის თორემ არ შემეძლო წერა.

დეკემბრის ი-ს, წელსა ჩყვ-ს.

LXXXIV

თვით მეფის-მე დავით ესრეთისა ქორწინებითა ჰგონებდა დაკავშირებასა სომეხთა მდიდართა, ქართველთა-თანა, და მოყვანასა მათსა ერთობისადმი ეკკლესიისა, გარნა შესცდა. სომეხნი განბნეულნი სპარსეთისა, ოსმალისა და სხვათა ადგილთა არიან ყოვლად დაცემულნი ზნეობითა;—უქონელნი მამულისა არიან, უქონელნი სიყვარულისა თვით კეთილის მოქმედთადმი მამისა; დამვიწყებელნი თვისისა ენისა და მოსაუბრენი სხვათა ზედა ენასა, რომელთა იგინი ემორჩილებიან, ვერ სცნობენ რასათვის არს მშვენიერება ლექსთა და აზრთა გამოხატვისა; არა უწყიან, რა უყვარდეს, ვინ უყვარდეს; რად უყვარდეს, რას ეტრფოდეს: განვარდნილნი ერთობისაგან საწმუნოებისა აღმოსავლეთისა და კვალად შეხიზნული ლათინთა, ეკკლესიისა არა უწყიან თვითცა რასა შინა მდგომარებს მათი ეკკლესიის ღირსება. მილიონიდგან განბნეულისა სომეხთაგან ერისა კნინღა ნახევარი წარიტაცეს ლათინთა; დანაშთენი ერთ ნახევარნი დაცინებულნი ყველგან, გინებულნი სპარსთა და თურქთაგან, არიან სრულად ცივად მხედველნი გულ-გრილნი, სახლი მათი სხვათა ადგილზედ, ვაჭრობა მათი უცხოსა ნათესავთან, მეგობრობა სიცრუითა, შესაძინებელად რისამე; ვერსად განიზრახვენ მეფობასა თვისსა, ვერ ვისთან იტყვიან მეფეთა თვით ტახტისათვის; თვით მწერლობა მათი, ლათინთა მობაძვართაგა ნამუშაკები, არის მათთვის ანუ ვერ გასაგონი, ანუ სავნოდ მათის ეკკლესიისა მისაღები. სომეხთა ეკკლესიისათვის იტყოდა ბესარიონ კათოლიკოსი,—სირცხვილიც არის ვისაუბროთ და რადა ეკკლესია ესე და რა ღირსება უნდა აქვნდეს მას, სადაცა ორი დიდი ეკკლესია აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა საუბრობს, და მესამეცა ეკკლესია დიდი ლუტერისა ჰყვავის მეტობითა მათვე ორთა დიდთა ეკკლესიათა, თვით გონიერნი სომეხნი ხშირად სადმე მოიხსენებდენ ანუ მართლისა გულითა ან ცბიერობით

თავთა თვისთათვის: ნუ უკვე ვინცა საჯინიბოსა შინა დაიბადებოდა, არის იგი ცხენი? ესრეთ სძაგთ სხვათა-თანა თქმა, რომელ არს იგი სომეხი.

LXXXV

მეფის-ძესა გიორგის არ უყვარდა სომეხნი, ვითარცა დამკარგველი ძველადვე მეფობისა, ვითარცა არღა მქონი მამულისა და განბნეულნი ქვეყნად, ვითარცა ენისა არღა მქონი და სხვათა ენათა ზედა ცუდად მოუბარნი, ვითარცა განბნეულნი ადრითვე მართლ-მადიდებელის ეკკლესიიდამ, ერი ესე ახალ ისრაილად წოდებულ იქმნა. ვაჭარი მსყიდავი, ცრუ, მტყუანი, უპირო და უპურო, ერთგული მისი ვისგანაც აქვს გამოსარჩენი და რომელიცა მას შეიყიდვის ანუ ფულითა, ანუ პატივითა, ანუ სხვითა საჩუქრითა. დავით აღმაშენებელი, რომელმანცა შემოიხიზნა იგინი და დაასახლნა გორსა, თვით ინანაო და ოდეს იხილა გარყვნილი თესლი, მეფობისა დამკარგველი,—კრებისა კანონთა შინა, რომელიცა იქმნა ქალაქსა მცხეთას მის დროს, იტყვის სხვათა შორის: რათა ერი მისი ქრისტიანე იყოს მოძულე ცოდვისა მის სოდომელთა, რომელმანცა წარწყმიდნა ბაბილონი და რომელმანცა დაუკარგა მეფობა სომეხთა. თამარისაცა დროსა ქართველნი. გონებდეს ერთობითა სარწმუნოებისა, მოეყვანათ სულისა ერთობასაცა ქართველთა თანა.

აზრსა ამას გამოხატავს მოლექსე დედოფლისა თამარისა შავთელი... ოდეს იტყვის:

სომეხთ მეფენი, მტერთ სისხლ მჩქეფენი,
ღმერთმან არ ღირს-ჰყო უფლებათასა.

(მუხლი 85)

LXXXVI

მეფის-ძე გიორგი ხშირად იტყოდა ორგულობითა მოქცევასა

ყორღანიშვილისაგან, აღწერილისა პასუშტისაგან. მწუხარისა ხმით მოუთხრობდა, ვითარ განსცა მან მეფე სვიმონ და შთააგდო თურქთა ტყვეობასა, და ვითარცა მემკვიდრემან მისმან ამოწყვიტა ყოვლადი გვარი ყორღანაშვილთა დიდითა მცირემდინ, და ვითარცა ერთისა ყრმისაგან, მამასთან გაბარებულისა კვალად გაბევრდა გვარი ყორღანაშვილისას მიღახურის-გამო, დარეჯან დედოფალი იტყოდა შემდეგსა: გაიგონე რა გიამბო! დღეს ერთსა გროვამან ათასმან მგელთა მშიერთა, ვერ ჰპოვა საზრდელი, ერთმან მათგანმან ჰპოვა მძოვრი მინდორსა.—წარვიდა და აცნობა ძმათა მგელთა. შეშინებულთა მგელთა და ფრთხილთა გაგზავნეს ერთი გამბედავი თვისგან ცნობის რა არის ეს მძოვრი მყრალი უმაგალითოო უჩვეული მათდა. მისულმან მგელმან იხილა მძოვრი, დასუნა და ნახა მძოვრი კაცისა მყრალი; უკუმოიქცა და უამბო: ეს მძოვრი ყორღანაშვილისა არისო. გაექცნენ მგელნი და მოერიდენ მძოვრსა ცუდსა.

LXXXVII

სომეხთა შეაწერდა ხარჯსა ოდესმე მძიმედ; და ოდეს გაახსენებდენ შეუძლებლობასა მათსა, მაშინ ეტყოდა: გაიგონე რა გიამბო! სომეხსა შეარჩინე ერთი ბისტი; ერთს თვეზედ გახდის ერთ თუმნად. ერთსა ბისტსა, როგორ? ბატონო მეფევო? ჩვენვე, იტყოდა მეფე, მოგვატყუებს და ჩვენითვე გამდიდრდება.

LXXXVIII

ვითარცა მართლ-მადიდებლობისა მოყვარე, ერთობისათვის ეკკლესიისა, მრავლად მეცადინებდა მათს მოქცევას. არა ჰსძაგდა ეკკლესია მათი, არცა წესი მათისა გალობისა.—მოქცევა მათი საჭიროა, ეტყოდა რუსეთისაცა ელჩსა კოვალენსკისა, ქვეყნისათვის. ადვილად გამცემი ქვეყნისა სომეხი, ერთს გროშზე გაჰყიდის მეფესა

და მეფობასა. აქა და სხვათაცა ქვეყანაში არა აქვს რა შესატკივარი გულსა, არცა კოშკი მამა-პაპათა, არცა ციხე ძველი, არცა ხმალი, წინაპართა, არც დროშა, არც მატური მეფეთა. დღესაც მოსაცთუნებლად სპარსთა და თურქთა, სადაცა არიან განბნეულნი მათნი რომელნივე, მარადის მოვისყიდით ჯაშუშად სომეხთა უნებურთა, და თვით სპარსნი და თურქნი მოისყიდიან ჩემთა სომეხთა. ასეა მათი ბუნება. დიდად სავნოა ჩემის სამეფოსათვის თესლი ესე განბნეული და მოშორებული ჩვენგან სარწმუნოებითა, ენითა, ზნეობითა და უცხოითა ნათესაობითა.—ვითარცა ვაჭარნი, საჭიროონი არიან. ქვეყნისა მცხოვრებნი დიდად საშიშნი და მოსარიდებელნი; არა მეომარნი, მხდალნი და მაყურებელნი საწუთროისა, სადა და ოდეს დაედვნენ და ვისა მიემხრონ: ოსმალსა ანუ ყიზილბაშსა. თვით უპატივცემულესი მათ შორის ჩემს კარზედ, პატივ სცემს ფულსა და გამოსარჩენსა. ეს არის მათი ღმერთი და მას თაყვანსა ჰცემს. ეკკლესია სომეხთა არის ანახეთქი რაიმე ძველად დაწყობილისა შენობისა; ნეშტი გოდლისა დაცემულისა, რომელიცა ჯერეთ არ იყო შესრულებული.—დროთა მათ ოდეს სომეხნი განვარდნენ ერთობისაგან მართლ-მადიდებლობისა ე. ი. რომაელთა და ბერძენთა ანუ აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა,—დიდნი ეკკლესიის სვეტნი ვასილი დიდი, იოანე ოქროპირი, გრიგორი ღვთის მეტყველი და სხვანი აწყობდენ ეკკლესიასა 318 წლიდამ განთავისუფლებულსა დევნისაგან იმპერატორთა და წარმართთაგან.—ეკკლესიასა მიეცემოდა წესი და რიგი, მშვენიერება და სამკაული შენობათა გარე და შინაგან; მოიძიებდენ ძველად მოციქულთათა დროთაგან მიღებულთა კანონთა და მცნება დღესასწაულთათვის! აღიწერებოდენ მოთხრობანი მოწამეთა და ღირსთა და სხვანი,—ესე ყოველი იყო მიზეზი, რომელ სომეხთა ეკკლესია დაშთენილი გარე ერთობისა დიდ ეკკლესიათა თანა მღვდლისა, ვითარცა შვილი უძღები ჰრბის ველსა ბრმად და უპატრონოდ, უპყრია წესდება ძველისა დაუფუძნებელისა ჯერეთ ეკკლესიისა, ე. ი. შობა და ნათლის-ღება დღესა ერთსა, მარხვათა დღენი ნებსითნი და მო-

გალეობითნი; და ბეჭედი მღვდელ-მთავართა ხელთა-ზედა, ვითარცა აქვნდათ არიოზელთა ოდესმე; უცომოთა ზედა შეწირვა, სამწმინდაოჲსა ზედა გალობის დამატება: „რომელი ჯვარს ეცვა ჩვენთვის.“ ლიტურღია არცა ვასილისა, არცა ოქროპირ ა. არცა გრიგორისა ღვთის-მეტყველისა, დიდსა შაბათსა განსხნილება თევზითა და ერბოთი, ერთის სიტყვითა აღარ ესმათ ხმა და სწავლა აღსარებათა, რომლითაცა დაფუძნდა ეკკლესია მსოფლიო ქ. ი. აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა. განშორებულმან ქრისტიანობისა დედა-ქალაქთა,— რომსა, კონსტანტინოპოლს, ანტიოქიას, ალექსანდრიას და იერუსალიმსა. სომხითმა არღა ისმინა რამე, და ვითარცა ყრუ, დაშთა ბრმად მჯდომი შორის ორთა: სამეფოთა სპარსეთისა და საქართველოისა. შემდეგ განბნეულმან პირსა ქვეყნისასა, ვითარცა ახალთა ისრაილთა, არღარა მიიღეს მათი და მხოლოდ დროთი დროთ დასუსტებისა გამო თვით საბერძნეთისა,—წარიტაცეს ლათინთა მისირში, ლიბანსა, ტურციასა და თვით ევროპის ნაწილებშიაც, სადაცა იგინი შეიხიზნეს პაპისა მოსავთა. დღესაცა ჰგალობს შარაკანთა შინა თვისთა ქ. ი. საგალობელთა გალობასა და შეურაცყოფასა ხალკიდონისა კრებისა კანონთა; უწოდებს მას მგელთა ხროვად; ფლავიანეს მოწამესა გონებს მწვალებელად; ადიდებს და აღიარებს წმიდა დიოსკორესა და ევტიქისა. და რად? თვით სომხთა ეკკლესიამან არა უწყის. მაგინებელი ხალკიდონისა კრებისა, აღიარებს სწავლათა და დოღმატთა, მუნ დამტკიცებულთა: აღმსარებელი წმიდა დიოსკორესა და ევტიქიასა,—არა აღიარებს დღეს მათთა წვალებათა. რომელთათვისცა განიდევნენ იგინი და შეჩვენდნენ.—ესე ვითარნი უწესობანი აქვს სომხთა ეკკლესიასა, - ობლად, გარედ დაშთენილსა და მტერთა მათ შინაგანთა (ნახევარ სომხთა ქ. ი. გაფრანგებულთა) და გარეგანთაგან დაჩაგრულსა და დაცინებულსა სიმცირისა გამო სარწმუნოებისა მათისა აღმსარებელთა. თვით რაცხ ესე არის განბნეული, მიფანტული სხვათა და სხვათა ქვეყნისა კერძოთა, არა მქონი მამულისა და დედა ქალაქისა; არცა კათედრის

ერთობისა. სხვა არის კათოლიკოსი ეჩმიაწინისა, სხვა არის კონსტანტინოპოლისა და სხვა მისისა ადგილისა, რომელნიცა ერთი მეორესა არა მორჩილებენ და არცა ვისგანმე დამოკიდებიან. კატეხიზმოსა ანუ სისტემაცა ღვთის-მეტყველებისა მათისა ეკკლესიისა არს კათოლიკეთაგან შედგენილი რომისა ეკკლესიისა წესდებითა, და საკუთარი რაიცა აქვსთ, ანუ რუსთაგან შედგენილი, ანუ არა სრულიად და ნათლად გამომეძიებელი მათთა დოღმატთა.

LXXXIX

მეფემან გიორგი გამეფებისა შემდგომად მისწერა წერილი მეფეთა ჩამომავალსა, კასტანგ მეფისა შვილსა, გიორგი ალექსანდრეს ძეს გრუზინსკის, რომლითაც ევედრებოდა მიჰსცეს და დაუბრუნოს ქვეყნისა ჯვარი წმიდისა ნინასი. წერილი ესე იყო მესამე, მიწერილთა შორის მეფეთაგან თეიმურაზისა და ირაკლისა. ვაჭარსა სომეხსა მიმავალსა ასტრახანს, გაატანა იგი და უბრძანა გარდასცეს მენით ნიჟნი ნოვგოროდსა, სადაცა სადგურობდა თვით გიორგი ალექსანდრეს ძე. კოპიო წერილისა ამის, დაწერილისა მამისა ჩემისა ხელითა, არის ესე: უგანათლებულესო და დიდებულო ძმად და ბიძად საგულებელო გიორგი თანა-მოსახელეო ჩემო, (ესე ლექსი თვით მეფესა ჩაერთო)! ღმერთმან მამათა ჩვენთა, ინება და მომცა ტახტი ქართველთა მეფობისა, გაოხრებულისა მტერთაგან, აკლია ახალი რაიმე წყალობა, სასოება და ნუგეში. პაპისა და მამისა ჩემისა თხოვითა დავურთავ ვედრებასა ჩემსა: მოანიჭეთ ჯვარი წმიდისა ნინასი,—საუნჯე ქართველთა ქართველთავე; ჰქმენით სახელი და საჩუქარითა ამით ეკკლესია წმიდა ჩვენი. განსვენებულმან გიორგი პაპამან თქვენმან მოსცა ხატი ძვირფასი ღვთის-მშობლისა სიონისა და გვაქვს სიქადულად. ნუ მიხედავთ დროთა წარსულთა და ოჯახისა შფოთსა: თუ ინებებთ და თვით მობრძანდებით, როგორც იწერება გაიოს ასტრახანიდგან, დიდად მოხარული ვიქმნები, ვეცდები

გასიამოვნო და გაამო ვითარცა ძმასა ძმამან და ბიძასა ძმის-წულმან. ინებოს ღმერთმან ეს აღასრულდეს მობრძანებამდე თქვენისა, ინებეთ ბოძება ხატისა, აკურთხეთ მით კვალი გზისა თქვენისა რუსეთი ქვეყანასა ჩვენსა და განუსვენეთ ესრეთ დიდსა დროითა მოლოდინსა. ველით პასუხსა მეცა და სამღვდელო და საერო და ერიც. მოკითხვას მოვახსენებ სახლობასა თქვენსა, სისხლსა და ხორცსა ჩემსა, ამბავი ჩვენის ქვეყნისა მტერთაგან შევიწროებულისა, თქვენც მოგეხსენებათ. რუსეთი თუ არ შეგვეწია უჭირს საქრისტიანოსა. მაქვს მიწერ-მოწერა რუსეთის ხელმწიფესთან. სპარსთა ვეღარ ვენდობით. თურქნი ავის თვალით გვიყურებენ. ლეკი ვერ დასცხრა ავაზაკობისაგან, შინაურის მტერის არ მეშინიან. არიან მჩხავანი კატანი. რაინ გედევნის შვილს უბრძანე მოსვენებით იყოს: ნუ კადნიერობს, გაიოზიც უმადური არის სადმე მისი. იმას ნურას ერწმუნებით. თქვენი ერთ-გული ძმა და მეგობარი გიორგი.

ივნისის 10 დღესა
1798 წელსა.

მეფე
გიორგი

ეს წერილი იყო უკანასკნელი მეფეთაგან ჯვარისათვის წმიდის ნინასი. მეფის-ძეთა მირიან, ფარნაოზ და სხვათა მიამბეს, რომელ მეფესა გიორგის სხვაცა აქვნდა წერილი პავლე იმპერატორთან მისაწერი, და წერილი ხელმოწერილი და ბეჭედ დასმული, რომლითაცა ეპედრებოდა მას გამოსთხოვოს იგი უსამართლოდ დამპატრონებელთა ჯვარისა, უკეთუ თხოვითა ამითაცა არა ეშველებოდა საქმესა, მაშინ აპირებდა ექმნა კრება სამღვდელოთა და კრებისა განაჩენისა ძალითა მოეთხოვნა საუნჯე ქვეყნისა. ექადოდნენ შეჩვენებითისა განჩინებითისა წარვლენასა. ესე და მორიდება რუსთა იყო მიზეზიო, რომელ გიორგი ალექსანდრეს-ძე დაეჯერა და წარუვლინა იმპერატორსა პავლეს (ალექსანდრეს) და ამან შემდგომ გარდაცვალები-

სა მეფის გიორგისა წარუვლინა საქართველოსავე 1801 წელსა და დაიდვა საფარველად ერისა სიონისა თბილისს ეკკლესიასა შინა.

თაყვანის სცემლად ჯვარისა ამის წარვიდოდნენ ქართველთა მღვდელთ-მთავარნი მოსკოვიდამ ნიჟნი ნოვოგოროდშია ს. ლისტოვოს: პაფნოტი არხიეპისკოპოსი ხოზიაშვილი [38]). იოანე მიტროპოლიტი მროველ მყოფელი, ნიკოლოზ თბილელი, ზენონ ალავერდელი და სხვანი. კათალიკოსი იმერეთისა მაქსიმე დიდად მოსურნე ჯვარისა სილვისა წარვიდა მოსკოვით და თაყვანი-ჰსცა მას. მცირედიცა ნაწილი მისი, წარმოიღო, მითხრა არხიმანდრიტმან გენათისა მოხუცმან სვიმონ წულუკიძემან.—ესე მიამბო, მეტყოდა, ჯერეთ ყმაწვილსა სოფრონიოს ნიკორ წმინდელმან წულუკიძემანვე გვარად, არხიეპისკოპოსად იმერეთისა გარდაცვალებულმან 1844 წელსა მე-

---

[37]) პაფნოტი არქიეპისკოპოსი მოქვისა (სამურძაყანოს ანუ აფხაზიასა) გვარით ხოზიაშვილი, ძე მეკონდახისა და თვითცა იცოდა ხელობა ესე. 24 წლიდგან შედგა ბერად და ახლდა კათოლიკოსსა ანტონის დიაკვნად. შემდგომად გარდაცვალებისა გიორგი მეფისა, ბატონის შვილის იოანეს თხოვითა 1802 წელსა აკურთხეს იგი არხიმანდრიტად თირის მონასტრისა, დიდ ლიახვზედ, შემდგომად გარდავიდა მეგრელიაში დედოფალს ნინასთან, რომლისა ქმარმან დადიანმან გრიგორი წარავლინა დესპანად რუსეთსა. ჯილდოდ ესრეთისა დესპანობისა მიუბოძეს არქიეპისკოპოსობა მოქვისა. 1811 გარდაჰყვა დედოფალს ნინას რუსეთსა და დაშთა რუსეთსავე მოსკოვის ჩუდოვის მონასტერში: აქა გარდაიცვალა 1823 წელსა 50 წლისა და მუნვე დაეფლა. მოსკოვისა არქიეპისკოპოსსა ავგისტინეს დიდად არ უყვარდა იგი მეშურნეობითა, რამეთუ დიდად პატივ სცემდენ მას მოსკოვისა მცხოვრებნი. იყო კაცი მოხუმარი, მხიარული, პურადი და ყოველთადმი სიყვარულითა ალსავსე; მთავარმან საქართველოისა ციციანოვმან წარგზავნა იგი კაიშაურისა მთიულთა დასამშვიდებელად. აქა იტყოდა თვით, 40 ხანჯლითა მჩხვლიტესო და დამიფარაო სიკვდილისაგან და სირცხვილისა მეფის-ძემან ფარნაოზ. 1815 მოვიდა დროებით თბილისსა და ექსარხოსმან ვარლამ ქსნის ერისთვის შვილმან არ აწირვინა სიონში მტერობითა. ესე იწყინა მან და ჰყვედრიდა მას ესრეთსა მისდამი მოქცევასა, ოდეს მოვიდა თვით მოსკოვსა. სადაცა გარდაიცვალაცა, ვითარცა გადაყენებული ექსარხოსობიდამ.

ფისა გიორგისა. ნინისაგან, მეუღლისა გრიგორი დადიანისა ასულისა, ვიცი ესეცა, რომელ მოსკოვისა მიტროპოლიტსა პლატონს, მოეწადინა ხილვა ჯვარისა ამის, დროსა ხილვა ჯვარისა ენება იმპერატრიცა ეკატერინესსა და ოდეს უჩვენეს იგი მას მოსკოვს ერჩივა მეპატრონეთათვის წარგზავნა მისი საქართველოდვე, მიეცათ მათცა პირობა და ვერ გაიმეტესო შემდეგ. ეს ამბავი ვიცი იონა მროველ მიტროპოლიტისაგანო შემდეგ დღეთა დაგვირგვინებისა ალექსანდრე პირველისა. ოდეს წარვდეგით მიტროპოლიტთან პლატონთან, მე და ძმა ბაგრატ, მეტყოდა მეფის-ძე მიხაილ, მოგვილოცა ჩვენ ჯვარისა წარგზავნა ხელმწიფისა ალექსანდრესაგან საქართველოდ, დიდად იამა მასცა ესრეთ სიყვარულითი მიხედვა იმპერატორისა ქართველთადმი.

XC

მფარველობა რუსეთისა, 1783 წლიდგან დამტკიცებული ტრაქტატითა, აქვნდა იმედათ პირისპირ სპარსთა. ამისთვის სწერდა წერილითა ელჩსა თვისსა გარსევან ჭავჭავაძეს და მათ არწმუნებდა რუსეთსა თვისსა ერთ-გულებას. გარსევან ჭავჭავაძე, სათნო და საიმედო მეფისა გიორგისაგანცა ჴსმულობდენ მას, მეშურნეობითა რაოდენნიმე პირნი კარის-კაცნი; გარნა ვერ გაბედავდნენ მეფესთან რასამე მათზედ უშვერისა თქმასა. ელიაზარ ფალავანდოვსა ჴსურდა დანიშნულიყო ნაცვლად მისსა რუსეთისა კარზედ: მოახსენეს ესე მეფესა და დიდად შორს დაიჭირა. ერთ-გულობაზედა გარსევანისა სრულიად იყო მეფე დარწმუნებული. და მისისა შვილისა ალექსანდრესაგან ვიცი არა ერთგზის თქმულად, რომელ მამა-ჩემი გარსევან იყო შემადგენელი ტრაქტატისა მის, რომლითაცა შეკრა რუსეთსა მეფე გიორგი 1799 წელსა. მამასა ჩემსაო, მეტყოდა ალექსანდრე, ჴსმაგდენ მეფისა ძმანიო და თუმცა არ უყვარდა მეფე გიორგი, სუსტად დროთა ამათთვის გასაჭირია საგონებელი ძმათაგან, გარნა

დიდად ესვიდა, ვითარცა კაცსა სვინიდისიანსა, ქვეყნისათვის მზრუნველსა და გონიერსა ჰაზრითა და მოქმედებითა. ორმოცამდინ მეფის წერილი, რომელნიც აქვნდნენ ალექსანდრესა, მიწერილი მამისა მისისადმი, დიდად მოწმობენ მეფისა გონიერებასა და სამეფოისა თვისისა დაწყებასა და განგებასა.“ წერილნი ესენი არღარა არიან შემდგომად აოხრებისა წინანდალს მისისა სახლისა ლეკთაგან, რომელნიცა 1854 წელსა დაუწვეს სახლი და წარასხეს სახლობა ჭავჭავაძისა. ხშირად განმხნევდებოდა მეფისაგან, რათა ჰპატრონობდეს მისსა სამკვიდრებელსა კახეთსა დრომდე შესრულებისა საქმეთა რუსეთისათანა. მეფემან დღესა ერთსა უბრძანა ავალის-შვილსა; ეცადე, იყო ერთ-გულად სიძისა შენისა გარსევანისაო. შემეწიე მეცა და ნუ დამზოგავ, თუ ვიქმნები საჭირო შენთვის. გარსევან ჩვენთვის ჭინახულობს რუსეთში და ჩვენ მისთვის ვიჭინახულოდ აქა. იმას იქ არა უჭირს რა შვილი მისი ალექსანდრე, ნათლული იმპერატრიცა ალექსანდრასი და კეთილად აღზრდილი, შვილია ჩემიცა და გამოსადეგი ქვეყნისათვის. მოუწერია ვგზავნიო საქართველოდ, დიდად მაამება მისი ნახვა.—ეს ამბავი მიამბო თვით გიორგი ავალი-შვილმან მოსკოვს. იყო მეგობარი მამისა ჩემისა, და აქვნდა მასთან მიწერ-მოწერა სიკვდილამდე და იამა ჩემი ნახვა, ჩემთან საუბარი და გაცნობა. იყო თვით მწერალი და გადმომღები რუსულითა ქართულად წიგნთა მრავალთა. ამავე დროსა ვნახე პირველად და უკანასკნელად მასთან სანახავად შემოსული გიორგი ალექსანდრეს-ძე გრუზინსკი, რომელმანცა მიართვა ჯვარი წმიდის ნინასი იმპერატორსა პავლეს, ალექსანდრეს და კონსტანტინე ბატონის-შვილს, ძე იმერთა მეფისა დავითისა,—მეფისა ირაკლისაგან იმერეთით განდევნილისა.

XCI

მოუთმენლად ელოდა მეფე გარსევანისა წერილთა. მეფე გიორგი ეტყოდა დავით თარხნის-შვილსა: როდესაც მოვიდოდა მისი

წერილი, შეჰყრიდა მდივან-ბეგთა ეგნატი თუმანის შვილსა, თეიმურაზ ციციშვილსა და მდივანთა, რომელთა შორის იყო ერაკ ბეგთაბეგიშვილი, სომეხი და დიმიტრი (ქართველი) თუმანის-შვილი, მოლექსე. ესრეთმან მლოდებიდგან მარადის მეფისაგან, გარსევანის წერილთა მიღებასა, მიაწერდეს სხვანი მიუნდობლობასა და შიშსა განცემითისა გარსევანისაგან. მეფე ფრთხილი და მღვიძარე საქმეთა შინა, არასა ჰგონებდა ცუდად ელჩისათვის თვისისა და ამისთვის ოდესმე დროთი-დროთ შეჰყვანდა სირცხვილსა და კდემაში, გარსევანისა მტერთა სურდათ, მეფისა მიმალულთა წინააღმდეგთა, დაეშორებინათ გარსევან მეფისაგან, რომლისაცა გული ვერ გაიგრილეს მასზედ, ვერცა კარის-კაცთა, ვერცა ძმათა, ცუდად მისთვის მოსაუბრებმა, ვერე დედოფალმან დარეჯან, რომელიცა ჰსწყალობდა მას წყალობითა გამო მეფისა ირაკლისა და ჰგონებდა, რომელ შერჩებოდა მას და შვილთა მისთა ერთ გულად დროთა შფოთისა და ანბოხთა, რომლითაცა ამწარებდა მეფესა გიორგის. გარსევან, უმეტეს გამოცდილი საქმეთა შინა, მეტის მნახავი და უკეთ მზრახველი, იყო მტკიცედ და შეურყეველად თვისსა მოვალეობასა ზედა. ჰაზრი მისი იყო ემსახურნა მამულისათვის, ჰფიქრობდა მეფისათვის და დამშვიდებისათვის აღრეულთა ქართველთა, მოკლედ იცნობდა მეფის ძმათა და შვილთა; ოდესმე ასმენდა მათ და ამხილებდა. თვით დედოფალსა დარეჯანს, მწყალობელსა თვისსა, მოჰსწერა წერილი მკვახე სადმე შფოთათვის დაუცხრომელთა და დიდად არა მოეწონა არცა ანდერძი მეფისა ირაკლისა, არცა მეცადინებდა თვით დედოფლისა, რათა აღვიდეს ტახტსა და მეფობდეს მაგალითისა მებრ ეკატერინასსა. წერილისა ამის პირი თვით გარსევანმა წარუდგინა მეფესა და ოდეს ჰსცნო ესე დედოფალმან, დიდად იწყინა და დააბრალა პირმოთნეობასა. მხლებელნი დედოფლისა ეცინოდნენ გარსევანსა, ჰყვედრიდენ მას და ოდესმე ურიგოდცა მოიხსენებდენ.

დროდ არხივი რუსეთისა გამოაჩენს, რაოდენს მაღლად იდგა გარსევან გონიერებითა და საქმითა სხვათა ზედა ქართველთა, რაიცა

მე ვიცი არხივის საქმეთაგან, რომელთაცა მე აღმწერელი მეფისა ცხოვრებისა არა შევეხები—ვიტყვი გარსევანისათვის, რომელ დროთა ამათ იყო იგი სვეტად მტკიცედ მეფობისა, ერთ-გულად მეფისა და მამულისა. მგმობელი მის ჰსცოდავს.

XCII

გამეფებულმან გიორგი, მრავლად მწუხარემან ძმათაგან შფოთისათვის, ჰსცნო სიტყვა, თქმული მღვდლისა იოსებ თურქი-ტანის შვილისაგან საცინელად მეფეზედ: ეს აბაზიც ყალბის!—მეფემან მეორეს დღესა დაიბარა მღვდელი, მოიკითხა, გამოჰკითხა ამბავი ქალაქისა და უბძანა მიუტანოს და მიართოს ოქმი რავდენთამე კომლთა კაცთა, ბოძებულთა წინათ მეფეთაგან, რათა დაამტკიცოს მანც ვითარცა ახალმან მეფემან,—ჩვეულებითისა წერითა, მეორესა დღესა მიართვა ოქმი, აიღო მეფემან ოქმი და უკუაგდო ცეცხლსა, რომელიცა ეთებოდა ბუხარში, და დაუძახა სიტყვა მისივე მღვდლისაგანვე თქმული: ეს აბაზიც ყალბიაო! მრავალნი მრავლად ბოროტად ანუ უშვერად განმარტებენ მეფისა ესრეთსა მოქმედებასა. საქმე ესე იქმნა საჰსჯულად ღვთისა, უშვერად მეფისა მოხსენებულისა. რა უწესობაა ესე დროთა მიხედვით? ნუ უკვე სხვებრი ჰსჯულისა მებრ სასჯელი, განკიცხვისათვის მეფისა იქმნებოდა უმეტეს მსუბუქი? განიხილონ ესე მკითხველთა და მსმენელთა.

შემდეგ რავდენისამე ჟამისა მასვე მეფესა შეეწყალა მღვდელი იგი თურქისტანიშვილი ხუმარი და ადრითვე მეფესთან დაახლოებული და უბოძა ახალისა ოქმითა ყმანი და მამულნი ძველსა წერილში მოხსენებულნი.—მაშინ მღვდელმან გამხიარულებულმან მოახსენა სიტყვა ფსალმუნისა: „წყალობასა და სამართალსა გაქებდენ შენ, უფალო.“

მღვდელი ეს ღრმად მოხუცი გარდაიცვალა 1820 წელსა თბი-

დისს, და მარადის კეთილად მომხსენებელი მეფისა აკურთხევდა მეფობასა მისსა და შვილთა მისთა.

XCIII

ოკტომბრის თვეს სვეტი ცხოველობისა დღესასწაულობისა გამო მიბრძანდა მეფე ქ. მცხეთას, ჩამოხდა ცხენიდამ და იხილა კაცი ცხენოსანი, რომელიცა მოაჭენებდა შორით მცხეთისაკენ.—მოახსენეს მეფესა, მუხრან ბატონი მობძანდებაო. შემოსწრებისა აიაზმისა შევიდა დიდსა ეკლესიასა და ხმითა მაღლითა წარმოსთქვა: სვეტო ცხოველო! შენ მიაგე მტერთა ჩემთა; შენდა დამიცს ყოველი სასოება ჩემი.—იწყეს მწუხრი და შემდგომად მწუხრისა მოვიდა კაცი და მოახსენეს: ცხენიდამ გადმოვარდა და გარდაიცვალა მუხრანის ბატონიო! შესწუხდნენ მეფე და კათოლიკოსი, დაიწერეს პირჯვარნი და ჰკვირვებოდნენ ესრეთსა უეცარსა ამბავსა.

კაცთა მოსრულთა და მოამბეთა მოახსენეს: ფონთხელას, რომ გამოსცილდა ბატონი იოანე მუხრანის ბატონი, დაიძახეს მდევარიო. 50 კაცითა მხლებელითა, გამოუდგნენ ლეკთა არაგვის პირზედ მიმალულთა და ოდეს მიახლოვდნენ, დაუწყეს თოფთა სროლა, უკუქცეულთა არაგვისაკენ მდინარისა გზითა. მაშინ დაბრუნებული მუხრანის ბატონი გადმოვარდა ცხენიდამ, წვეთითაო ვნებული, და მსწრაფლ განუტევა სული.—მუხრანის ბატონმა არა იცოდა მიბრძანება მეფისა მცხეთასა და არცა გონებდა ჭურეთ მეფისა ნახვასა, რომელიცა მას არა სწყალობდა. მან სცნო ესე უკუქცეულისა კაცისაგან, რომელიცა წინათ იყო გამოგზავნილი მოსამზადებლად ბინისა მისთვის მცხეთას. ზოგთა მიაწერეს ესე უმეცარი და მოულოდებელი სიკვდილი, ძლიერსა წყენასა, მოულოდინებლად მეფისა მობრძანებისა გამო მცხეთას, ზოგთა მეფისაგან წყევითა წართქმულთა სიტყვასა და ზოგთა დაღალვა დევნისა გამო ლეკთა დასისა და კი-

თარცა ბრგესა, სისხლ ჭარბსა კაცსა, მარადის ეშინოდის სადმე დამბლისა.

მასვე დროსა არღა მოასვენეს მცხეთას გვამი, წაასვენეს იგი მუხრანსა; თვით მეფემან მისწერა, სამძიმრისა წერილი დასა თვისა, მეუღლესა მისსა ქეთევანს და შემდგომად სამისა დღისა მოიტანეს გვამი და დაასაფლავეს მცხეთას, ვითარცა საძვალეთსა მათსა. მუხრან ბატონობა უბოძა და დაუმტკიცა შვილსა მისსა კონსტანტინეს.

შეწუხებული მეფე სამეფოსათვის დაუწყნარებელისა შინა შფოთთაგან და მტერთა ლეკთაგან გაძლევისაგან. —ჰფიქრობდა და განიზრახვიდა რუსეთისადმი ქვეყნისა გარდაცემასა. პატრმან ნიკოლა გვარით რუტილიანომ „(ესე განაძიეს ქართლით მინისტრის ბრძანებითა **22** ნოემბერს **1801** წელსა.) მოახსენა მეფესა: ევროპისა მეფეთა ვერ უძლებს სამეფო შენი ტკბილი. წესდება მათი და ჩვეულება იქმნება სამძიმო თქვენთვის, დამონებული სხვათაგან მეფობა არის უბედური და მარადის სამწუხარო. სხვათაგან დამოკიდებული ქვეყანა იქმნების დაცინებული და საკიცხველი. უცხო ნათესავი, პატრონად ქვეყნისა მოყვანილი, შექმნის ერსა მტრად და მდევნელად, და მაწუხებლად. მამაშვილური მთავრობა მეფეთა, გარდაიქცევა მამინაცვლისა და დედინაცვლისა სახედ სიყვარულისა უგვანისა და ბუნებისაგან არაოდეს აღსრულებულისა. რუსნი შემოიტანენ პირველადვე მძიმესა უღელსა და დასდებენ ქვეყნისა კისერსა; მოითხოვენ დიდთა ხარჯთა რომელთაცა თქვენ ვერ შესძლებთ. მაშინ თქვენი მამულნი და ყმანი გაისყიდებიან ბარაბანით და მკვდარნი თქვენი დაიმარხებიან მუსიკითა.“

დღესაცა სიტყვასა ამას პატრისაგან თქმულსა მოიგონებენ თბილისისა მცხოვრებნი. ოდეს მუსიკითა უძღვიან საფლავამდე მიცვალებულთა.

ჩემო პატრო! უპასუხა მეფემან, დავსუსტდით, გაქრება ქრისტიანობა აქ ურუსოდ. მეტად მოგვერია მტერი და რა მტერი! ქრისტესი. თუ არ მკლავი რუსთა ხელმწიფისა ვერ ვინ დაიცავს სა-

ქრისტიანოსა. მესმის სიმძიმე რუსთა ჩემზედ ბრძანებლობისა. რა ვქმნა ვის მივმართო? რა პასუხი გავსცე ქრისტესა! ვერ წავიწყმედ სულსა. შევსწირავ ცოლშვილსა და შევუდგები ქრისტესა და ჯვარისა თაყვანის მცემელად მოვიყვან მწედ ქვეყანასა. ესე იყო სურვილი ძველთა მამა-პაპათა ჩემთა: და ესე იყო ჰაზრი მამისა ჩემისა და მეც დავადგრები მასზედ, ჩემი პირობაები რუსეთის მეფესთან,—საკეთილონი არიან ქვეყნისათვის.“

მაშინ ათანასი ჯვარის მამისამან, რომელიცა შემდეგ იქმნა პატრიარქად იერუსალიმისა, დასამტკიცებლად პეტრისა რჩევითა, ბრძანა: მოიტანონ დაბადება და წარიკითხონ ისაია წინასწარმეტყველისა თავი 3 და იხილონ რას იტყვის ღმერთი წინასწარმეტყველისა პირითა ერისათვის, რომელიცა ესრეთ დამოკიდება უცხოსა ნათესავისა უფლებასა. ეგნატი იოსელიანმან, ჯერეთ ერისკაცმან და მამამან ჩემმან, წარიკითხა იგი.

ესე მეფე უფალი საბაოთ მოსპოლავს იერუსალიმისაგან და იუდისაგან ძალსა დაურდნობელსა, პურისა ძალსა და წყალისა ძალსა, გმირსა და მძლესა, და მსაჯულსა და მდიდარსა და წინასწარმეტყველსა და მოაზრესა და მოხუცებულსა და ერგასისა თავსა და საჩინოსა თანამზრახველსა, და ბრძენსა ხუროდ მოძღვარსა და გულის ხმიერსა მოძღვარსა მხსნელსა. დავადგენ ჭაბუკთა მთავრად მათთა, და ყრმათა უფლად მათთა......... ყრმასა დაუდგენ რათა უბრძოდეს მოხუცსა და დრკუსა კაცსა მეწინააღმდეგეს კაცისა პატიოსანსა......... შეიპყრას კაცმან ძმა თვისი ანუ სახლეული მამისა თვისისა, მეტყველმან: შესამოსელი გააქვს, იყავ ჩვენდა წინამძღვრად და ჭამადი ჩემი მანახე ვითარცა გენებოს. და პასუხად რქვას დღეთა ამათ: არა ვიქმნები თქვენდა წინამძღვრად. არცა არს სახლსა ჩემსა პური, არცა სასმელი რამეთუ დატევებული იქმნა იერუსალიმი და იუდა დაეცა, რამეთუ ენანი მათნი და ქცევა მათი არიან წინა-აღმდეგ უფლისა და აღაშფოთებენ ღვთისა დიდების თვალთა ..... ერო ჩემო, კაცნი, რომელიცა მთავრობენ, შენზედა მაცთურებენ შენ, დაგკარგვენ

გზისა შენისა კვალთა.....დროთა ამათ უღმთო მოუღებს სამკაულთა, და სარკეთა და შემოსავს საგლოველსა სამოსსა, მოხსნის სარტყელთა, მოხდის ქუდთა და ქაჩლად სახილველ ჰყოფს თავისა მათისა თხემთა: განმსწორებს მთ მიწასთან, სწუხნა მეფე, ამოიოხრა და ბრძანა: „ღმერთო დაგვიფარე; ღმერთო დაგვიცვე; ღვთისა დედაო, ნუ მიგვცემ ჩვენ კაცობრივსა განძრახვასა, არამედ წილ ხდომილთა შენთა გვიქმენ პატრონი და მფარველი; ეკთიმისა წინამძღვარსა და მოძღვარსა მოახსენეს ესე ამბავი. მოვიდა მონასტრიდამ და კვალად განამხნევებდა მეფესა, რათა არა ჰსცვალოს ჰაზრი თვისი პირველი და მისცეს სამეფო რუსეთისა ხელმწიფეთა მფარველობასა. დამყარდა მეფე მისსა რჩევაზედ და ჰსთქვა: სხვა პატრონი არა გვყავს ჩვენ გარდა მისთა ხელმწიფეთა.“

XCIV

შემდეგ გარდაცვალებისა მეფისა რუსთა დაივიწყეს ეკთიმი, ჰყვანდათ უპატიოდ და ვერცა დაიცვეს დევნათაგან, რომელნიცა აღუდგინეს მას ძმათა. გაგზავნილმან ჩინოვნიკმან საჩივართა გამო მასზედ მრავალ საყიო და უპატიო ჰყო, ჰსტუქსა უშვერად, მოიხსენა მწარედ და განაჩინა განშორება მისი წინამძღვარობისაგან უდაბნოისა. ეკთიმი არ იგლოვდა ესრეთსა განჩინებასა, მოიხსენებდა პატრონსა და ათანასისა სიტყვათა და იტყოდა: ჭეშმარიტად ღირს არს მუშაკი სასყიდლისა; მომეგო მე ჯერისაებრ. სოფელსა შინა მყოფსა, მომხვდა მე სოფლისა მათრახი, ღმერთო ჩემო. ნუ მიმცემ მე უმეტესსა სასჯელსა; მოქმედება ჩემი და მეცადინება რუსთა მოყვანისა არა იყო ორგულება ქვეყნისა.

1844 წელსა ს.-პეტერბურღსა, ყოვნასა ჩემსა მეფის·ძემან ფარნაოზ არა კმაყოფილმან, რომელ არ ვადიდე ჩემგან დაბეჭდილისა მუნ ისტორიასა ეკკლესიასა მეფე,—გიორგი მიმცემი რუსეთისადმი საქართველოისა, მიბრძანა: ჩემო პლატონ, მეფე გიორგი და ძმა

ჩემი არ არის საგიობელი შენგან. შენ ჰხადი მას მიმცემელად ქვეყნისა. არა? იგი ვერ გასცემდა ქვეყანასა; ვერ განსყიდდა მას; ვერ შეექმნებოდა ორგული ტახტსა და სკიპტრასა. შეიმცნე სიტყვანი ესე ჩემნი და თვით დაამატე, ვითარცა მეისტორიემან, ჰაზრი შენი. —სიტყვათა ამათ ზედა მე ვსდუმნე: ვიხილე რომელ, მრისხანედ მიბრძანა ესე...

XCV

მეორესა დღესა შემდგომად მეფისა ირაკლისა გარდაცვალებისა, მეფემან გიორგი ბორჩალოდამ მიუწოდა ჩოლაყაშვილსა დავით ჯიმშერის-შვილსა, კაცსა სიტყვა მარჯვესა და კვალად არტიკულად მწერალსა და უბრძანა ოქმისა ზედა წარწერა ბეჭედსა მისსა მეფობისა. დღისა მეორისა თვისა უქმნა მას წარწერა ბეჭდისა ოქმთა და ბრძანებათა თვის შემდეგი: სიმდაბლით გარდამოსრულსა იესოს ვაქებ ღმერთ ჰკაცსა სრულსა. მუნიდგანვე წარმოგზავნა კაცი თბილისს და ოქრო მჭედელსსა კოსტას... ამოაჭრევინეს ვერცხლზედ. მიერთვა მეფეს თელავს და მოეწონა. ამა ბეჭდით გამოვიდა პირველი ოქმი მეფისა, რომლითაცა მეფემან გიორგი მიართვა მღვენად თელავისა კარის ეკკლესიასა ორი კომლი კაცი მათის მამულითა და ზვარითა. მასვე დროსა უქმნეს დედოფლობისა ბეჭედი მეუღლესა მისსა მარიამს მარტივითა ზედა წარწერითა: „დედოფალი მარიამ.“

XCVI

მოსრულსა ქალაქად თბილისად მეფესა ეახლნენ თბილისისავე მცხოვრებნი თავადნი, აზნაურნი და სამღვდელონი, რომელთაცა მოსვლადმდე მისსა დაეფიცათ ერთ-გულობათა ზედა სასახლისა ეკკლესიასა, რომელიცა იყო ნაკურთხი კვართისა საუფლოისა სახელ-

ზედა. დიდად ერთ-გულად შერჩნენ მეფესა იოანე ჯანდიერაშვილი, რომელსაც უბოძა მოურაობა კაკაბეთისა და იყო მასთან თან-შეზდილი.—შემდეგ უბოძა ბორჩალო და ეთვლისი. შემდეგ მისსა იყვნენ ერთგულადვე და თავ-გამოდებულად პაატა ჭავჭავაძე და სვიმონ ჯანდიერის-შვილი, როცა უბოძა მოურაობა ველის ციხისა.

მასვე დროთა თავადთა და აზნაურთა ცოლნი მიულოცავდნენ დედოფალსა მარიამს. მეორესა დღესა წარდგნენ სომეხთა ვართაპეტი განძისა ოჭანეზ, სამღვდელოითა, მელიქი ქალაქისა და სხვანი მოხელენი ქალაქისავე. კათოლიკოსმან და არსენი თბილელმან და რუსთველმან სტეფანემ სწირეს სიონის ეკკლესიასა, თანა დასწრებითა მეფისა დედოფლითა, სამეფოისა სახლისა წევრთა და ქალთა წარჩინებულთა და დიდებულთა; გარდაიხადეს პანაშვიდი გარდაცვალებულის ირაკლისათვის. მეფე სტიროდა და ვითარცა აქვნდა ჩვეულება ცრემლითა მოსმენა წირვისა, იტყოდნენ ვიეთნიმე არა კეთილთა სიტყვათა მეფისათვის, რეცა სახილველად მგლოვარისა. გარნა მეფე იყო ნამდვილი კეთილ-მსახური და მორწმუნე, მოვიდა ლმობიერებასა და გამოვიდა ეკკლესიიდამ მწუხარე.

XCVII

მეორესა დღესა მიბრძანდა მუხრან-ბატონი იოანე, წარსდგა მეფესთან და მეფემან ცნობილმან, რომელ არა არის მისგან კმაყოფილი და არცა მისდა კერძოდ, არამედ ძმათადმი უმეტეს განწყობილი, —უბრძანე სიტყვანი ტკბილნი და დიდად დაწყნარებითა,—იყოს მისდა ერთ-გული მოვალეობისა მებრ მისისა მეფისადმი. მუხრანის ბატონმა აღიარა ნამდვილ მოვალეობა თვისი და დაამტკიცა ფიცითა, რომლითაცა მასვე დღესა თფილისსა მოსვლისა მისცა ფიცითი ერთგულობა სხვათა შორის. მეუღლესა მისსა მეფისა ირაკლისა ასულსა ქეთევანსა, აქვნდა დიდი რიდი მისიცაო მეფისა მისსა სახლზედ მაიწვიანებულისაო, მეტყოდა მოხუცი გიორგი ერისთავი,—

მოჰყვა თან ქმარსა თვისსა მუხრანის ბატონსა იოანეს; წარვიდა და წარდგენ პირველად დედოფალთან და შეუგზავნა კაცი მოკითხვისა მეფესა. მეფე თვით მიბრძანდა და ნახა დაი თვისი, ორნივე სტიროდენ და ორთავე ატირეს მუნ მყოფნი ქალნი და კაცნი. ესრეთ ამა დროთაგან უკანასკნელადმდე ქმარიცა და ცოლიცა იყვნენ მარადის დუმილითა, ფრთხილნი არა აწყინონ რა მეფესა, თუმცა გულითა არ აქვნდათ მეფისა სიყვარული,—იტყოდა იგივე ერისთავი გიორგი.

XCVIII

მასვე დღეს წარგზავნა ეპისტოლენი მონასტერთა და უდაბნოთა, რათა უწირონ გარდაცვალებულსა მეფესა, წესისაებრ ეკკლესიისა ორმოცი და წლის წირვა და აღუთქვაცა სანუგეშოდ ძმათა თვისთა დროსა საწირავი ესრეთი ოქმი, მიწერილი ეპისტოლედ მეფისაგან ბეჭედ დასმული, სახელსა ზედა ათანასი შიო მღვიმელისა წოდებითა ხოლო და არა ნამდვილ წინამძღვრობითა, მაქვს მეცა. აჰა პირი მისი:

„შიო მღვიმისა წინამძღვარო ათანასი და უდაბნოისა მამაო! ინებეთ გარდაცვალებულსა მეფისა ერეკლისათვის შვიდისა, ორმოცისა,—და წლის წირვა გარდაიხადეთ, თვისსა დროსა ეს ჩვენი ოქმი წარმოგვიდგინეთ, რომ ძმათა სანუგეშო აღვასრულოთ. წელსა 1798 აპრილის 30 დღესა.

მეფე
გიორგი

ეს ათანასი იქმნა შემდეგ არქიმანდრიტად; იყო კაცი განსწავლული ანტონისაგან პირველისა კათოლიკოსისა; გვარით მიქელის-

შვილი კახელი. 1802 კვალად შევიდა შიო მღვიმეში ლეკთა შიშითა გაოხრებულსა. 1803 ოდეს მოეგება მემკვიდრესა დავითს ქ. მცხეთას ფებერვლისა 19 ჰსთხოვა თანა წარყვევს მას რუსეთსა ათანასი; მასვე დღესა თანა ჰყვა მას და წარიყვანა რუსეთსა კერძო დიაკონად მომზადებული შიო მღვიმეს ზაქარია იოსელიანი, ბიძა ჩემი, გარდაცვალებული ღენერალ-მაიორის ჩინითა 1865 ს.-პ. ბ. თვით ათანასი უკუ-მოიქცა მუნით და დასაფლავდა კახეთს.

XCIX

დღესა მას, ოდესცა იქმნა დაფიცება თავადთა და აზნაურთა და ფიცითსა ფურცელზედ ხელის მოწერა მეფისა ერთ-გულობაზედ, მაშინ დავით რექთორმან თელავისა სემინარიისა შემდგომ წირვის აღსრულებისა მოახსენა მეფესა იამბიკოდ ლექსი წარკითხვით. თვით რექტორმან წარსთქვა ესე და მერეთ იგალობა რვათა თვისთა მოწაფეთა თავადთა ჯერეთ ყრმათა. კიდურ წერილობა ანუ აკრო-სტიხი იამბიკოთა იყო: „მეფეს გიორგის უგალობს რექტორი დავით."

მეფემან პატივ-ჰსცა მას მადლობითა და ამცნო ერთ-გულობისა მოვალეობა მეფისადმი: „ცხებულიაო მეფე ღვთისაგან; პატივ-მცემელი მეფისა, პატივ-იცემების ღვთისაგანაო. ორ-გული მეფისა არ იქმნების არაოდეს ერთ-გული ღვთისა—თვალი მეფისა არს თვალი ღვთისა; გული მეფისა ხელთა-შინა უფლისათა—მეფე, რომელიცა, ვიტყვი ამას უეჭველად,—მიენდობა ღმერთსა, მტკიცედ იქმნება თვისსა ტახტზედ და იკურთხევა ღვთისაგან, ვინ უნდა მყვანდეს ღმერთზედ მეტი პატრონად მფარველი მე მეფესა, რომელზედაცა დამიძს სასოება ჩემი."

ვიეთამე ლექსთა ამათ-თვის წართქმულთა დავით რექტორისაგან, ჰგმეს იგი დედოფლისა დარეჯანისა მხლებელთა და შვილმან მისმან ფარნაოზ მუნ მყოფმან თელავს აიგდეს მასხარად. მეფემან ჰსცნო ესე და ბრძანა: დედოფალი დედა ჩემია,—ვალი მაქვს დუმი-

ლისა. ხოლო სხვათა კადნიერად მოუბართა, ჰასუხს უგებს მეფე გიორგი"—იტყოდა თავისა თვისისათვის.

C

მასვე დღეს ხოდაშნისა წინა-მძღვარი იოანიკე ბერძენი, თაზოს ჭალაკელი და მხნე და მეომარი და ამისთვის პატივ-ცემული გარდაცვალებულისა მეფისაგან, მოვიდა თელავსა და მოართვა სეფის-კვერი. განმხიარებულმა მეფემა მიიღო ხელთაგან მისთა კურთხევა და ჩვეულებისა მეფისა შემდგომად სიტყვათა: სახელითა მამისათა და ძისათა და სულისა წმიდისათა თვით იტყოდა და ბრძანა: „ამინ" ხმითა დიდითა.

მიიწვია წინამძღვარი სადილად და ესაუბრა მრავლად ბრძოლათათვის მისგან ნახულთა ჰირის-ჰირ ლეკთა. 25 წელიწადისა სადმე იმყოფებოდა კახეთსა და იყო ყოვლად ქართველი. მამაო იოანიკე, უბრძანა მეფემან, იყავ ერთგული ჩემიცა, ვითარცა იყავ მამისა ჩემისა, არა ვინ გამოგიცვალოს გული ჩემზედა; ნუ მიეტაცინები მტერთა ჩემთა.

მწუხრისა შემდგომად წარვიდა იოანიკე და იხილა დედოფალი დარეჯან ძაძით მოსილი და მგლოვარე მეფისათვის. დედოფალმან უბრძანა ყვედრებად საგონებელი სიტყვა დავიწყებისათვის მეფისა გარდაცვალებულისა წყალობითა; და იგი იმართლებდა თავსა და მოახსენებდა სიტყვათა შესაბამთა, ერთ-გული მეფისა ირაკლისა ჩემისა მწყალობელისა, იტყოდა იოანიკე, ვარ ერთ-გული ჰირმშოისა მისისა შვილისა: ბატონო დედოფალო, ნუ ამღვრევთ მეფობასა, მოგახსენებთ ერთ-გულობით; მეფობა არის ჰირმშოისა შვილისა, ესრეთ ყოფილა და არის ყოველგან, როგორ გნებავსთ უმცროსი ძმა იქმნეს მეფედ და უფროსისა წაერთვას.—მტერი გარეგანი კარსა გვადგიან და ახლა აჰირებ, მტერობა და შფოთი შინაცა დამალონ:—ესენი მარჩეველნი არიან ცუდნი კაცნი. ინებეთ და დატუქსეთ იგინი.—საუბარსა მისსა ზედა იყო დუმილი ქალთა და კაცთა. დედოფლისა მეინა-

ხუთა და თვით დედოფალმან არა ბრძანა არა რაიმე წინა-აღმდეგი მეფისა გიორგისათვის.

CI

1798 წელსა ივლისის თვეში ნიქოზისა ეპისკოპოსმან ათანასი, ჰგონებენ, იმერელმან უბრძანა დაუსვენოს ეკკლესიაში ძელი ჭეშმარიტი,—სიდიდით განთქმული ყოველგან, რათა დააფიცონ ამირეჯიბნი თავადნი და მოდავენი მათნი მოსაზღვრენი. აღიღეს ტრაპეზიდან ძელი ჭეშმარიტი ესე ოქროსა ბუდეში ჩადებული მკლავისა სიგრძე და ალავერდისა ძელისა ჭეშმარიტისა მიხედვითა ორგზის და დაასვენეს გარე ეკკლესიისა საწიგნესა ზედა. შემდგომად ფიცისა და შფოთისა შორის გლეხთა და თავადთა დაივიწყეს ეკკლესიისა მცველთა აღება ძელისა ჭეშმარიტისა საწიგნოდამ და დაკრძალვა ტრაპეზთა ზედა. მწუხრის შემდეგ ჰსცნეს, რომელ საუნჯე ესე არღა არცა საწიგნეზედა და არცა ტრაპეზზედა. მოახსენეს მღვდელ-მთავარსა, შეუდგა მრავლად ძიება, გარნა ვერ ჰპოვეს იგი. ჰსცნო ესე კათოლიკოსმან და აცნობა მეფესა გიორგის: იწყეს ახლად ძიება; წარგზავნეს კაცი იმერეთად და ჰსთხოვეს წერეთელთა და აბაშიძეთა მოიძიონ მათ ღვთის პატივისათვის და წმიდისა ეკკლესიისა, რომელთაგანცა საუკუნოებითა დაცული აწ მათთა მიზეზთა გამო მიეფარა, ჰსწამებდენ მიტაცებასა მისსა წერეთელისა და აბაშიძისა გლეხთა, მუნ ფიცისა დროსა მყოფთა და მათთაგან მოპარვასა. მეფემან მწუხარემან დაკარგვისათვის ესრეთისა ქვეყნისა სიმდიდრისა, ბრძანა გამოდევნონ მღვდელ-მთავარი კათედრიდამ. გამოიყვანეს მუნით და წარუდგინეს ექსორიად ნათლის-მცემლისა უდაბნოსა გარესჯასა.

ძვირფასად შემკულსა ჯვარსა აქვნდა წარწერა ოქროსა უკანა ფიცარზედ შემდეგისა ჰაზრისა: „მე დედოფალმან რუსუდან, ავაზაკთაგან გამარცვილი ძელი ჭეშმარიტი კვალად შევამკე სულისა ჩემი-

სა საოხსათ.“ ესე მიამბო სვიმონ არქიმანდრიტმან წულუკიძემან გელათის წინამძღვარმან (1847 წელსა). იტყვიანო დღესაც აბაშიძიანთ აქვსთ მაღლად სიწმიდე ესეო; რომელთა იგულისხმებდა აბაშიძიანთა მომთხრობი ამბავისა ამისა არა მახსოვს.

შემდგომად ნიქოზელისა ათანასისა გადგენისა, იშუამდგომლეს მიეცეს მას ეპარხია დიონოსის იღუმენსა[38] გვარით არა აზნაურთაგანსა, მეფემან ბრძანა უარი და განმარტა, რომელ სამეფოისათვის მისისა სარგებლობისათვის საჭიროა გვარით განთქმულისა კაცისა, დანიშვნა და ინება მიეცეს ეპარხია ესე სხვასა, რომელსაცა ექმნეოა ხმა დიდი და კავშირი. „ბრძანა მეფემან სამღვდელ-მთავრო ადგილი

---

[38] ესე დიონოსი იყო თაევადთა ციციანთა ყმა სოფლისა ხვედურეთიდამ. ახლდა მეფის-ძეს იულონს: ამისავე თხოვნითა უბოძა იღუმენობა მას კათოლიკოსმან ანტონი. შემდგომად წარსვლისა რუსეთად იულონისა დაშთა უადგილოდ და იყოფოდა მეფის ასულთან მარიამთან ს. ქარელს. ამან დიონოსიმ მეფის ასულისა მარიამისა თხოვითა დაასაფლავა ყინცვისის წმიდის ნიკოლოზის გაუქმებულისა მონასტერსა მძოვრეთისა ხეობაში მეფის-ძის იულონისა ძე ლევან, რომელიცა დარჩა საქართველოს, ებრძოდა რუსთა და მოიკლა ზაკვით და მოსყიდვით ოსისაგან, მისდა და მისთანა ყოფილისა. ესე იყო 1810 ანუ 1811 წელსა. ესე ლეონ იყო უფროსი შვილი იულონისა მხნე, გამბედავი და გულადი; ათსა წელსა მდევნელი ბედისა და ვერ ღირსებული ბედის მოღალატისა.—მეფენი არა ადვილად უბოძებდენ გლეხთა და აზნაურთაგანსა კათედრათა სამღვდელ-მთავროთა. მარადის მოიძიებდენ თავადთა სახლთაგან, დამოკიდებულთა დიდ-ოჯახობით დიდთა კაცთა თანა, უფრო პურადთა, უხვთა, გამცემთა და კარისა მექონთა გამოჩენილისა პატივად მაღალისა ხარისხისა. ესე იყო მიზეზი, რომელ ძველადვე ითქვა ლექსად სიტყვა ეპისკოპოსთათვის არა ღირსთა გვართაგან და ოდესმე ვერ შეფერებულთა ერისაგან ნაკლულევანობათა გამო მათთა. აჰა შაირი, თქმული გ(?) საგინაშვილისაგან:

თქვენც კარგათ მოგეხსენებათ, წინა-მძღვრის შვილი მროველი,
ან გლეხი-კაცი ნიქოზლად, ცოდნა იცოდეს ყოველი,
ან ბეზირგანი მდიდარი, ჭიორელი და გლოველი,.
ან კარგი დარბაისელი, მაჩაბელ წინ-წყაროელი.

არის ერთი ქვეყნისათვის მისაყრდნობელი სვეტი დიონოსი არს ღირსი და მეუდაბნოჲ, და არა მცოდნე საეროთა საქმეთა. ეპისკოპოსი უნდა იყოს სარდალი ქვეყნისა, ძლიერი საქმითა და მორჩილებასა შინა მომყვანი დიდთა და მცირეთა, ჯერეთ ესრეთი გვინდანან კაცნი; დამშვიდებისა დროთათვის მეუდაბნოენი და მოღვაწენიცა ადვილად განაგებდენ ეკკლესიათა.“

ამისთვის არა დანიშნა მან ნიქოზელად არა-ვინ და ელოდა, რათა ჰპოვოს კაცი ღირსი მღვდელ-მთავრობისა; მოვიგონე დიდი საფრანგეთის ორატორი და მქადაგებელი, რომელსა დიდმან ლუდოვიკე XIV არ გამოუთხოვა რომისა პაპას კარდინალობა, რადგანაც არა აქვნდა ღირსება დიდთა გვართაგან შთამომავალთა და არცა უბოძა მას პარიჟისა კათედრა: რადგანაც არ იყო დიდთა გვართა შვილი. დროთა მიხედვით განმართლდებიან მეფე და მხლებელნი მისნი ჰაზრნი და მოქმედებანი მათნი.

შემდგომად მეფისა გიორგისა, ძმან მისმან დავით 1802 წელსა უკუ-აქცია თვისსა კათედრად ათანასი, რომელიცა გარდაიცვალა მუნვე ნიქოზსა და დასაფლავდა მუნვე ეკკლესიასა 1810 წელსა; შემდგომად მისსა კათედრა ესე გაუქმდა და აწ არის სოფლისა ეკკლესიად.

CII

მეფის-ძე ილია იქმნა დიდად შეწუხებული სნეულებისა გამო სახადისა: მკურნალთა გამოაცხადეს სნეული უკურნებელად, მოახსენეს მეფესა და მან ბრძანა: მივენდოთ ღმერთსა და წმინდასა იოანე მანგლელსა; გახსენით საფლავი მისი და ამოხვიეთ სნეული შვილი ჩემი მეოხისა ჩემისა ძვალთა. აღასრულეს სურვილი მეფისა შემდგომად ჰარაკლისისა და ოდეს თბილისის სიონის ეკკლესიასა ამოღებული ლუსკუმიდამ თითით ძვალი წმინდისა დაჰსდვეს პირსა და თვალთა სნეულისა, მასვე ჟამსა, გასაოცებლად თვით მხილველთა, განიკურნა

ხნეული იგი. იხარებდა მეფე, დღესასწაულებდა სამღვდელონი, იშვებდენ კარის კაცნი, განცვიფრდებოდნენ ქალაქის მცხოვრებნი, ეკვირვებოდენ მაჰ-მადიანი დაკრძალული. გვამი წმინდისა ლუსკუმასა შინა მდებარე კვალადცა მეორესა წელიწადსა განაღეს მისვე ბრძანებითა სიეულეიისა გასო სეორისა შვილისა ნისისა ნეფის ასულის თამარისა, რომელმანცა მიიღო კურნება ჯირკვლის-მებრ მსწრაფლი და საკვირველი კაცთათვის და თვით მკურნალთათვის არა მართლ მადიდებელთა. ესენი იყვნენ ოსეფა ყარაევი ფრანგი, თათული ექიმი სომეხთა სარწმუნოებისა და პეტრონი ნიკოლა და შემდეგი მისი ფილიპე, ათანასი ჯვარის მამისამან, დროთა ამათ აქა მყოფმან, მახლობელმან მეფისა და შემდეგ პატრიარქად იერუსალიმისა დადგინებულმან,— აღსწერა ორივე ესე საოცარი ამბავი და სასიქადულოდ ქრისტეს ეკკლესიისა წარუვლინა მოხსენება იერუსალიმსა პატრიარქს. ესე მიამბო იორეთეოს თაბორის მიტროპოლიტმან და აწ დღე ანტიოხიის პატრიარხმან 1849 წელსა დროსა ყოფნისა ჩემისა კონსტანტინოპოლეს სტუმრად მასთან მისსა მონასტერს სალივისა ჭალაკსა. დიდად გამაკვირვა მოთხრობამან ათანასისაგან აღწერილმან; ვერ ვპოვე თვით ეპისტოლე ესე მუნ, სახმარი ჩვენ ქართველთა ისტორიისათვის. ხშირად და განცვიფრებით მესმოდა საუბარი ამისა შემთხვევისათვის. იოკიმე ეპისკოპოსისაგან ახტალისა, ბერძნისა კვირიიდამ და ვითარმედ შეყვარებულისა მეფისაგან გიორგისა, რომლისა დროსაცა იყო დღისათვის ლუსკუმასა შინა ძვალთა ამათ წმინდისა და კრძალვისა დეკანოზმან და მეცნიერმან იოანე იოსე-შვილმან წარმოსთქვა სიტყვა ქადაგებითი: „საკვირველ არს ღმერთი წმინდათა შორის მისთა“ და უკანასკნელ ჰრქვა მეფესა: მეფევ კეთილ-მორწმუნეო, იხარებდე სულითა, განიფრთხევ გონებითა, იშვებდი გულითა; აჰა ძე შენი რომელიცა მოგანიჭა შენ წმინდამან.

„აჰა სასწაული დროთა ჩვენთა, აჰა უღირსებისაგან ჩვენისა ღირსებად მომყვანებელი ნიში სასწაულისა, ვჰგალობდეთ გალობათაგან სიონისათა და ვჰსვამდეთ წყაროთაგან დაბეჭდილისა და ვჰსჭამდეთ

მტილისაგან შელობილისა და მტკიცედ დაცულისა, ჩვენთანა არს ღმერთი, ჰსცანთ წარმართთა და იძლიოდენ, რამეთუ ჩვენთანა არს ღმერთი აწდა მარადის და უკუნითი უკუნისამდე, ამინ.“

განმხიარულებულმან მეფემან, მხნედ და მაღლისა ხმითა ჩვეულებისა-მებრ მისისა მოხდენილისა სახითა ვითარცა მარადის იყოფოდა მეფე ბრგე და მაღალი ძლიერისა ბაგეთა ბგერითა პასუხ-უგო მქადაგებელისა: „ჭეშმარიტად, მამაო, საკვირველ არს ღმერთი წმინდათა შორის მისთა. შევიქმენით ღირსი ღვთისა წყალობისა, ზეგარდამო მოხედვისა და კურთხევისა, იკურთხოს სახელი მისი“. ამა შემთხვევისათვის შეჰსწირა მეფემან ხატი წმინდისა ვერცხლით მოჭედილი და ოქროთ ცურვილი ზედა წარწერითა: განკურნებისათვის შვილისა ჩემისა... შემოგწირე წმინდი იოანე მანგლელო სულთა ჩვენთა მეოხი ხატი სახისა შენისა, წელსა 1799 თვესა აპრილის 7. ხატი ესე დაიკარგა 1804 წელსა სიონისა მხატვრობათა განახლებისა დროსა კნიაზ ციციანოვისა ბრძანებითა, ვითარცა მიამბო დეკანოზმა სიონისა გაბრიელ ქართველოვმან, გარდაცვალებულმან 1866 წელსა.

CIII

მეფესა გიორგის დიდად უყვარდა კოვალენსკი, რეზიდენტი და მინისტრი რუსეთისა თბილისში. იყო კაცი ტკბილი, სათნო და ნამდვილ ერთ-გული მეფისა, შეჩვეული ქართველთა წესთა, ამანვე მოართვა მას სამეფო რეგალია ანუ ნიშანი მეფობითნი პეტერბურღიდამ თბილისსა წარმოვლენილი პავლე იმპერატორისაგან: გვირგვინი, ხმალი, პორფირი, სკიპტრა, ტრონი, დროშა და I ხარისხისა წმინდისა ეკატერინასი დედოფალსა მარიამს. ამისთვის აჩუქა და მიუბოძა მას ბაღი ყაბახისა თავსა ჩრდილოეთით მდებარე. რომელიცა ძველად ეკუთნოდა იასე მეფესა და რომელსაცა შინა თვით იასე ვითარცა მაჰმადის სარწმუნოებისა მქონი, ჰმარხია. აწ ბაღსა ამას ეწოდების ბაღი ინჟენერთა. ვითარ მოეღო მას ესე ციციანოვისა დროთა, რომელ-

მანცა განაძია იგი საქართველოდამ ვითარცა ბოროტ მომხმარებელი თავისისა წოდებისა,—არა ვუწყი. მხოლოდ მახსოვს ცოლი მისი, მოხუცი ქვრივი მოარული ხშირად მემკვიდრისა დავითისა მეუღლისათანა ელენე მეფისა რძალთან 1831 და 1832 წელთა შინა ქ. ს-პ. ბ.

CIV

მახსოვს მე სალდათი ერთი სახელით თეოდორე, რომელიცა იყო დანიშნული მეფის კარზედ ყარაულად ანუ ორდინარცად. ესე ესრეთ შეიყვარა მეფემან, რომ ინება ყოველთვის მისი თავისთან ყოფნა. კოვალენსკის სთხოვა, რათა, გამოყვანილი პოლკიდამ, ახლდეს მეფესა. ესე ვერ იკისრა თვით მინისტერმან და ჰსთხოვა ღენერალსა ლაზარევსა და რადგან ამანაცა ვერ გაბედა დაუკითხავად ლინიაზედ თვისისა უფროსისა. მაშინ იყო კნორინგი, ამისთვის უარი მოახსენეს მეფესა. შემდეგ თვით მეფემან მისწერა წერილი და მან მოსცა ბრძანება ახლოს, ვითარცა სალდათი ორდინარცი და არა ვითარცა კერძო პირი. ჰსურდა მეფესა ებოძებინა მისთვის აზნაურობითა ღირსება, სახლისა ადგილი ქალაქსა და მიბარება საჭურჭლისა თვისისა. თეოდორე იყო ყმაწვილი-კაცი 29 წლისა, ტამბოველი და მალე შეისწავა ქართულიცა ენა; იყო ცქვიტი და ფთხილი. შემდგომად გარდაცვალებისა მეფისა, 1824 წელსა ვხედავდი მას ხშირად ანჩის-ხატისა უბანში მცხოვრებად მოხუცად; შემოვიდოდა წმინდისა გიორგის კარისა ეკკლესიასა და აღანთებდა სანთელსა ხატისა წინაშე, და მარადის დაუკლებლივ მოახსენებინებდა კვეთისა დროსა შესრულა სამკვეთლოსა მეფესა გიორგის და დაადებინებდა მოხსენებითისა ნაკვეთისა ცრემლით და ვედრებით ღვთისადმი. ქართულიცა იცოდა მიქცევით რუსულის გამოთქმისა 1831 წელიწადიდამ, დროთაგან წარსულისა ჩემისა რუსეთად სასწავლებელში, ვეღარსადა ვნახე იგი და ვერცა გამოვიკითხე სადაობა მისი. წყალობასა არა მოაკლებდნენ მას ძველნი კაცნი მეფობისა ნაშტნი დავით მინბაში, სოლომონ მეითარი და დიმიტრი თარ-

ხნის-შვილნი, დავით და გიორგი თუმანის-შვილნი, შანშე ერისთვის-შვილი, მეფის ასული თეკლა, ზურაბ ყაფლანის-შვილი, მუხრანის-ბატონი კონსტანტინე, თავადი იოანე აფხაზი [39] და სხვანი, მეფობისა ჟამსა მცნობნი მისნი. დიდად უყვარდა იოანე ეპისკოპოზსა, ავალიანსა, რომელიცა მეფის დროსა იხილვიდა მას ხარებისა ეკ-

1.

განთქმულა პირველ ბრძენთაგან, სიდარბაისლე მესხისა,
ომი და შებმა კახელთა, მოსანდომია არ სხვისა,
ჩუქება პირველ კარგობა, ქართველთა არ ეძრახვისა,
არიან ზრდილნი იმერნი, მტერთა მიმცემი რისხვისა.

2.

მთიულნი ცხენსა მოგპარვენ, თუ თვალი დაიხუჭია,
მიბრძანდი საციციანოს, მოგართვან ბატის კუჭია.
სამილახვრო ბიჭები, მკერდ-ზრქელნი, შიგნით ფუჭია,
ღოიანთ ბარათიანთა, ხმალზედ აცვდებათ მუჭია.

მეფე ათქმევინებდა ამას გასამხნევებელად კახთა ომისა და ბრძოლისათვის, მიამება, როცა შენ წარმოსთქვამ ლექსთა ამათო, მიბრძანებდა მეფეო; მსუქნათ იტყვი ხოლმეო და მადიანად.—ესე მოთხრობა თვით იოანე აფხაზისაგან მაქვს გაგონილი ჩემსა სიყრმეში. იყო მეგობარი და მწყალობელი მამისა ჩემისა და ხშირად ვხედავდი მას თბილისს მოხუცებულად მავალსა. იყო 78 წლისა და გარდაიცვალა 1829 წლისა შემდეგ. დაესწრო აღამამად-ხანისა ომში თბილისის აღების დროსა 1795 წელსა. ვითარცა კეთილ-მორწმუნემან კაცმან 1797 წლიდამ შესწირა ნათლის-მცემლისა უდაბნოსა ყოველ-წლივ ზედაშედ და ნუგეშად ძმათა-მოღვაწეთა თვითო ურემი ღვინო, შვილი მისი განაგრძობს შეწირულობასა ამას დღეინდელად დღედმდე.

---

[39] თავადსა იოანე აფხაზის-შვილსა, კარდანახელსა, მეფისა გიორგისაგან მიჩნეულსა და პატივ-ცემულსა, ხშირად წარმოათქმევინებდა ლექსთა ძველად გოჩასაგან თქმულთა, ოდეს დაესწრობოდა თბილისს და ეახლებოდა მეფეს.

კლესიასა, სადაცა მიჰყვებოდა მეფესა გიორგის წირვისა მოსასმენად, და სადაცა მამა ეპისკოპოზისა ამის იყო დროთა მათ მღვდელი ხარების ეკკლესიისა ფრანგთაგან მოღებულისა მეფის თეიმურაზ მეორისაგან (1755 წელსა).

CV

თბილისის აოხრების დროსა გაუქმდა სტამბაცა სამეფოისა პალატისა. მეფემან გიორგი ბრძანა განახლება მისი: კვალად იწყეს სახლის სტამბის შენება, დაიბარეს ქაღალდი ოსმალოდამ ასალტანის გზით და სპარსეთის სამზღვრიდამ: შეუდგნენ ასოთა ჩამოსხმასა, დაზგების კეთებასა, დამბეჭდავთ შეკრებასა. შფოთთა თბილისსა, ქართლსა და კახეთსა შინა აღდგენილთა ძმათაგან მეფისა, დაგვიანებამან ქაღალდისა, მოუცლელობამან თვით მეფისა სნეულებისაგან, რომელიცა მოერია მას და განუძლიერდებოდა დღე ყოველ, დააბრკოლეს საქმე: სტამბა დაშთა უქმად და მბეჭდავნი უსაქმოდ. მეფემან ვერ იგდო დრო, რათა შესდგომოდა საქმესა ამასა და სიკვდილმან მეფისა მოუღო ბოლო წიგნთა-ბეჭდვისა ჰაზრსა მისსა. ამ სტამბაში დაიბეჭდა შემდეგ მხედრულისა მოკლე საქართველოს ისტორია, რომელსაც ეწოდა ნარკვევი ქმნილი ბატონის-შვილისა დავითისაგან და მერეთ ღენერალის კნორინგისაგან მეფობისა გაუქმებისა-გამო განცხადება ქართველთადმი.

CVI

მეფე, მზრუნველი მონასტერთათვის, მეცადინებდა რათა ძველთა წესთა ზედა ყოფილიყვნენ მამანი და ძმანი მათნი. 1800 წელსა თებერვლისა 7 ჰსწერს მეფე შვილს თვისსა იოანეს შემდეგსა ბძანებასა: წინამძღვარი იკორთისა მონასტრისა ჩვენს მეზობლებზედ ეკკლესიისა მამულებსა არ გვანებებენო. მიბრძანდი და შეიტყე სა-

დაო: გამამძიებელიც მანდ მობძანდება და ოქმებსაც და მეფეთა წერილებსაც განაახლებას. გალავანიც დაქცეულა, უბრძანე სახასო გლეხთა შენობაზედ გაისარჯნენ, რადგანაც მათი სალოცავი არის. გამალიილ შეუწუხებიათ და წინამძღვარობაზედ ხელს იღებს, გამოცვლა ამისი არ იქმნესა, საჭირო კაცი არის ესე და დიდად მცდელი. ეცადე დაამშვიდო“.—მეფის ძმან იოანე სრულ ჰყო ესე საქმე და განუსვენა წინამძღვარსა მადლობითა ალექსილმან გამალიელმან მოართვა მეფეს ხატი ღვთის-მშობლისა, შემკული მეფისა ირაკლისა მის ვახტანგისაგან შობილისა პირველისა ცოლიდამ და გარდაცვალებულისა უშვილოდ 40) აქ სათქმელია ესეცა საცნობელად შემდეგთათვის.

---

40) ესე ვახტანგ იყო პირმშო ძე მეფისა ირაკლისა, პირველისა ცოლიდამ განდევნილისა და მომკვდარისა 1744 წელსა. ამას მოჰგვარეს ცოლად ქეთევან დაი კოსტანტინე მუხრან ბატონისა რომელიცა იყო დანიშნული მესამესა წელსა ცხოვრებისა თვისისა, და ვითარცა მშვენიერსა ზრდიდა თვით თამარ დედოფალი, დედა ირაკლისა. დასწერეს ჯვარი ოდეს შეიქმნა ქალი 13 წლისა და თვით ვახტანგ იყო 16 წლისა. ამავე წელსა შეეყარა ყვავილი და მორჩენილი სენისაგან, წარიყვანეს აბანოდ შემდგომად 40 დღისა. ესრეთმან გაუფრთხილებელმან ბანვამან, შეაქცია და გარდაიცვალა თფილისს. მეფე ირაკლი მიეცა დიდსა შეწუხებასა და თეიმურაზ მეფე მამა ირაკლისა, ესრედ შესწუხდა, რომ დაჰკრა თავი კუბოსა და გაიტეხა, დაასაფლავეს მცხეთას. მეშვიდესა დღესა ოდეს ჩვეულებისა მებრ მიუტირეს ცოლსა ქეთევანს, მაშინ იხილა ცხენი ქმრისა და მტირალი მივიდა ცხენთან და ცხენისა კისერსა შემოახვია თმა თავისა თვისისა გრძელი და მშვენიერი —ქეთევან დარჩა ქვრივად და შემდეგ როდესაც ეყოლა მეფეს ირაკლის შვილი მესამისა ცოლიდამ უწოდეს თხოვისა მებრ ქვრივსა რძლისა ქეთევანისა, სახელი ქმრისა მისისა ვახტანგ ალმასხანად წოდებული. ამან იშვილა იგი და ჰსცხოვრებდა მასთან—1803 წელსა გარდაჰყვა რუსეთს და ჭლექობისა სენითა გარდაიცვალა 1808 წელსა ს. პ. ბ.

ვახტანგ პირმშოსა. მეტყოდა მეფის ძე მიხაილ, მიუჩინეს ლალად გივი გურამიშვილი, კაცი ზრდილი და ვაჟკაცობითა გამოჩენილი ოდეს ზრდიდა იგი მას, დღესა ერთსა შეეშინა ცოცხალისა თევზისა. გივი განრისხდა და ჰრქვა: „როგორი შვილი ხარ მამისა! აიღე თევზი ეხლავე,

იკორთისა ანუ ვირშისა მონასტერი მთავარ ანგელოსთა, სამარხი წმინდათა მოწამეთა ესრე იყო ძველად მიჩნეული, რომელ მეფენი უნიშნავდენ განმგედ წინამძღვარსა, მაშინაც, ოდეს ერისთავთა ეპყრათ ქსანი და ჯერეთ არ ჰქონდათ მათ ჩამორთმეული ერისთაობა ქსნისა. არ არის დიდი ხანი ვჰსცან რომელ დავით ჯორჯაძე წინათ გამალიელისა იყო სადმე წინამძღვრად მუნ დანიშნული, თვით იგი დავით, რომელსაც მისცეს შემდგომად ბოდბელობა. ამავე მონასტრისა მამა მთავარი განაგებდა ქსანზედ ორთა სხვათა მონასტერთა, ესე იგი ლარგვისისა და ალევისა. ესე უკანასკნელი დავით აღმაშენებელისა დროთაგან იყო საზღვარი არაგვსა და ქსნისა საერისთავოთა. აქა ვიტყვი მამა მთავრობისა მნიშვნელობასაცა. მამა მთავარი მარადის იქმნებოდა ერისკაცთაგანი და მოვალეობა მისი იყო ძველად განეგო ყმა და მამული მონასტრისა და ეზრუნვა ეკკლესიისა უნჯთათვის. ჰმართებს მწერალსა და მკითხველსა არა აღრიოს მნიშვნელობა ესრეთისა წოდებისა ლექსისა თანა „პატრიარხი.“ რომელთაცა ნიშნავს მასვე და ითარგმანების ბერძნულიდამ ესრეთ: „მამა მთავრად“, მეფემან გიორგი რუსეთის მხრით განღებული კარი და ჭართალისა ჩააბარა მეფის ძეს ვახტანგსა და უბრძანა არა ვითარცა მამამან, არამედ ვითარცა მეფემან ბრძანებელმან, იყოს მზად და ფხიზელად, — რათა არა აწყინონ რუსთა ჯართა გზაზედ და აძლიონ ყოველივე შემწეობა ურმითა და ცხენითა და კაცითა ყოველთავე მუნით მიმავალთა და მომავალთა. ესრეთი ბრძანება მეფისა მეფისძისადმი მისწრაფელ განითქვა, და თვით ვახტანგ ანუ ალმასხან, სუსტი სულითა, დამორჩილდა დამორჩილებითა თვისითა, და დასდვა შიში და დუმილი მსლებელთა თვისთა ზედა. მეშვოთი არაგვი, დაუცხრომელი

ესრეთ შეაჩვია უშიშოებასა და სიყრმითგანვე გულოვნობასა მეფეთათვის საჭიროსა.

ხატი, მისი ნაქონი აქვნდა მეფის ძეს მიხაილის და შემდგომად გარდაცვალებისა მისისა ხვდა წილად მეფის ძის ბაგრატის ძეს ალექსანდრეს და აქვსთ სახლობასა მისსა აქა ქ. თფილისს.

და გაუმაძღარი ომითა, ვითარცა დღესაცა ძველიდგან იმღერის არაგვისა კაცი დაჩუმდა, და იყო მოლოდებასა, მზაკვარსა იგდოს დრო მარჯვე და მიუდგნენ ერთგულობითა მეფის ძეს იულონსა, რომელიცა იდუმალ არა დასცხრებოდა წინააღმდეგობითა მეფისადმი, და ჰგონებდა გამეფებასა ვითარცა უფროსი შვილი ირაკლისა მეორისა ცოლიდამ. მაშინ მეფემან მოიწადინა თვით წარსვლა არაგვზედ და ქსანზედ ჰაზრით მით, რათა გამოდევნოს იულონ და ვახტანგიცა. სნეულობამან არ მისცა დრო თავისუფალი და ვერ შეასრულა ჰაზრი თვისი დასამშვიდებლად სამეფოისა.

CVII

ვახტანგ მეფის ძე აღმასრულებელი მეფისა ბრძანებათა, უგზავნიდა შემოდგომას და გაზაფხულს ხევის ბერთა ფშავიდამ ხევსურამდინ, თრუსოს ხეობამდინ, ხევიდამ და მთიულეთიდამ; და მეფე მადლობელი ძღვენთა მათგან მორთმეულთათვის, მოძღვრებდა იყვნენ ერთგულად მეფისა და არა დაივიწყონ მათ მოვალეობა მათი. მეფე მეცადინებდა რუსთა სიყვარულსა და აგონებდა მათ შეწევნასა, რომელსაცა მოელის მათითა მოყვანითა მტერთა ზედა საქრისტიანოთა. ესრეთისა ჰაზრისა განფენისათვის მთათა შინა ავად რუსთათვის მოსაუბართა,—ორგზის წარავლინა მთებთა შორის პაფნუტი არქიმანდრიტი. ესე პაფნუტი იყო თვით იგი, რომელიცა შემდგომად კნიაზმან ციციანოვმან შეგზავნა მთათა შინა დასამშვიდებელად, და კაიშაურსა აღშფოთებულთა მთიულთა ჰსცეს 40 გზის თუმცა ხელიად ხანჯალი და უბრძანებდნენ მას რუსისა ერთგულსა და ქვეყნისა ორგულსა, შეჰჯდეს ვირსა მიგვრილსა მისდა საკიცხველად. ამ დროსა მივედ მე მუნ კაიშაურსაო, მიბრძანა მეფის ძემან ფარნაოზ, დევნულმან რუსთაგან და ვიხსენ იგი განსაცდელისაგან და დავაბრუნე ანანურისაკენა. ესე პაფნუტი იქმნა შემდეგ არქიეპისკოპოსი და გარდაიცვალა მოსკოვს 1823 წელსა.

CVIII

ამავე დროსა მიეწერა მეფისა ბრძანება მეფის ძეს ვახტანგს, რათა დაწესებული 1 იანვარს 1774 წელსა ირაკლისავე დროსა მორიგეთა კანონნი აღსრულდებოდეს ეგრეთვე ფიცხელად, ვითაცა მამისა მისისა მეფობასა. ამავე ბრძანებითა, დასდვა მას ვალად მეფემან შეჭყაროს, ვითარცა კარისა მისისა მოხელენი სალთ-ხუცესი, ამილახვარი, ბოქოულთ-ხუცესი ეგრეთვე, მოურავნი, ხევის ბერნი და სხვანი და გამოუცხადოს მათ ესრეთი მოვალეობა მათი. ესრეთმან მეფისა ბრძანებამან დიდად შეაშინა მეფის ძეცა და თვით ჩვენცაო, იტყოდნენ მოხუცნი დუშეთში ჩემთან დაახლოებულნი გოშპარ კობიაშვილი და იასე ყარანგოზიშვილი, რომელთაგან პირველი გარდაიცვალა 112 წლისა 1862 წელსა და მეორე 87 წლისა 1864 წელსა.

CIX

1809 წელსა გაჩნდა ჭირი ქალაქს. შემოიტანეს ესე ახალციხისა მხრით: რუსთა ჯარისა შეფთა და თვით კოვალენსკიმან ჰსთხოვეს მეფესა, მიიღოს ზომა და ღონე კარანტინებისა. მეფემან წერილით უწყებულმან, წერილითავე აცნობა; ყარანთინისა უნდა ყარაულებიო და ძნელია შოვნა ესოდენთა ყარაულისა რიცხვთა, რომ ვერვინ შემოვიდეს მუნით აქეთ ჩემსა სამეფოშიაო. ამისთვის კმარა ეს ზომაო. მე მივჰსწერე ახალციხისა ფაშასა გამოუცხადოს ვაჭართა ყოველგან აქეთ მავალთა: თუ შემოვა ვინმე ჩემს სამძღვრებში, არავის მივიღებთო, სავაჭროსა წავართმევთო და თვით მასცა თოფსა ჰკვრენო". გაიცინეს შეფთა ესრეთსა პასუხზედ; გარნა მეფემან ჰქმნა ესე; აცნობა ფაშასა ბრძანება თვისი და ნამდვილ აღარავინ შემოვიდა და ექვს თვეზედ ჭირიც გაჰქრა და შემდეგ გაჭრობაცა კვალად

გაიმართა. იტყვიან მომსწრენი დღეთა ამათ მჴარეთა: მართლად ერთმან კაცმან ვერ გაბედა შემოსვლა სოფლებშიაცაო; მიწერილი ბრძანება ესრეთ აღსრულდა მტკიცედ, რომელ არავინ უნახავთ არავის მისრული სამძღვრებისა სოფლებშიც კაცი ოსმალთა ადგილებიდამ. გაგზავნილთა ამ სოფლებში კაცთა აზნაურთა მოხელეთა აღსრულებისათვის ბრძანებისა, მოახსენეს მეფესა: „ვსდავთ მხოლოდ ლეკთა გუნდ-გუნდათ მიმავალთ. შორით ტყისა და მთებას გზებითა ანუ ახალციხეს, ანუ მუნით დაღესტანსა. „ამავე დროსა მოართვეს მეფესა და წარუდგინეს 4 სალდათი გაქცეული თფილისიდამ ახალციხისაკენ. ესენი დაეჭირათ წალკისსა თავსა გარდასავალსა მთაში. მიცემულნი სამჯავროსა, რუსთა წესითა, იპატივა მეფემან და ინება არღა დასჯა მათი. მორჩილ ექნა ღენერალი ლაზარევი და თვით მოახსენა მას მადლობა მათთვის.—მეტად ფიცხლად ეკიდებიან, ეგ ბურთხეულნი სალდათთაო. ბრძანა მეფემან და უპასუხა ესრეთისა სიტყვისათვის სიმამრმან მისმან სარდალმან გიორგი ციცი-შვილმან: „ამისთვის იმარჯვებენ რუსნი, რომ ესრეთ დიდსა მორჩილებაში ჰყვანან.“

სასნეულო ჭირიანთათვის გამართეს თვით რუსთა ვერაზედ ლურჯ მონასტრისა გვერდით. სახლად აუშენეს 4 წნელის დიდი სახლი, გარედამ და შინიდამ ლესულნი გაჯითა და ზევით ჭერი ფიცრითა დახურვილი. აპრილიდამ აგვისტომდინ იყო ესე. მზრუნველობა სნეულთა სანოვაგისა და საწოლისა, მიანდვეს ქალაქისა მელიქსა ბებუთოვს და ერთსა სომეხსა, აღალოს, ოსმალოდამ მოსულსა, ჭირნახადსა.

CX

მავნე და გულოვანი, გმირ კაჲკაცობისა და პატივ-ცემული მეფისა ირაკლისაგან ზაალ ყაფლანის-შვილი,—ობლად ვითარცა თვით იტყოდა დაშთენილი, შემდეგ მეფისა ირაკლისა, წარვიდა სოფლად

და გოდებდა მუნ ქვეყნისათვის აღწეულისა.—ოდეს გამეფებული მეფე გიორგი თელავრად მობრძანდა თბილისს და მოითხოვა სიონის ეკკლესიაში ფიცი თავადთა და აზნაურთაგან, მაშინ ერთგული მამულისა და მეფობისა ზაალ მოვიდა თბილისსა და ჰფიცა მას ერთგულობა და წარვიდა მოხუცი 84 წლის სოფლადვე. ვითარცა მოხუცი და აღარ სახმარი ომთათვის და ბრძოლათათვის, ჰგონებდა თავსა თვისსა უსარგებლოდ ქვეყნისათვის და არცაღა მოელოდა შემდგომად ირაკლისა ხმალთა ტრიალსა ვისგანმე, სიტყვისა მებრ შემდეგ თქმულისა ვითარცა გიორგი დიმიტრისძისა ქართულად ნამდვილი ზურაბის-ძისა ორბელისა:

„მამული ვერღა იხილავს ირაკლის II ხმალსა მღელვარესა,
დიდება ივერიისა მას-თან მარხია სამარესა“.

მეფე გიორგი დამფასებელი ზაალის გმირობისა, ჰსწუხდა, მისსა უნახაობასა. მაშინვე წარავლინა გოგია ბარათაშვილი, ხელჯოხიანი და უბრძანა ჰსთხოვოს ჩამოსვლა ქალაქად. ზაალმან მოსულმან თბილისად, იხილა მეფე და ტირილით მოიგონა გარდაცვალებულისა მეფისა მასთან ალერსი, ვითარცა მეგობრული მასთან, მეფემა ჰსცა ნუგეში, აღუთქვა სიყვარული და დაჰპირდა სამსახურთა მისთა დაუვიწყებლობა, დროსა ამას მუნ მყოფმან მეფემან სარდალმან იოანე ორბელიანმან, აღიმაღლა ხმა და ვითარცა სარდალმან, ჰრქვა მას: „გმირად გსახავენ ზაალ: და იყავცა ვიცით ესე; პატივი არ მიგეღების არავისაგანო“ მაშინ ზაალმან, შინაურთა დავებითა მამულთა-გამო დამდურებულმან და აღრევე სიყვარულისა ერთობითა არ შეკრულმან, პასუხ-უგო გმირად სათქმელი: „ჩემი სამსახური მაშინ იყო, როდესაც ხმალი მეფისა წინ მიმღოდა, ესლა მოხუცი და სნეული რიღას გამოსადეგი ვარ. აბა სარდალო! მეფეს და ქვეყანასა გვიჩვენე ხმალი შენი ლესული და გვათქმევინე გმირობაცა შენი.“

სარდალს იოანეს ეწყინა და მეფესა გაელიმა და იმა: იცოდნენ სარდლისა იოანესი არა ვაჟკაცობა და ნეტარებითა მოიხსენებდენ მამასა მისსა, სარდალსა დავით, მხნესა და გულოვანსა, ნამდ-

ვილ დიდკაცსა და მეფეთთან შელაღებულსა. ზაალ გმირთა-გმირი, გარდაიცვალა 1808 წელსა და დასაფლავდა სიონის თბილისს ეკკლესიასა, სიკვდილამდე იყო დაუვიწყებელი ანახანუმ დედოფალსა და ყოველ წლივ წარვიდოდა მცხეთას და გარდაუხდიდა მას პანაშვიდს 41).

CXI

დღესა ერთსა მეფესთან გარისხებულსა, ძმათაგან თვისთა შფოთთა გამო, შეიყვანეს წვრილნი შვილნი მისნი: ოქროპირ და ირაკლი. გამდელთა მათთა დაუსვეს იგინი ახლოს მეფისა დაფიქრებულისა. ლალა მეფის-ძისა ილიასი დავით აბაშიძე და გოგია ბარათა-

---

41) ესე ანახანუმ იყო მეორე ცოლი თეიმურაზ მეორისა, ასული ბარათაანთი, ქვრივი ქაიხოსრო ციციშვილისა. ოდეს მოკვდა ცოლი თამარ, მეექვსესა თვესა შეირთო იგი მშვენიერებისა გამო. ჰსძულდათ ირაკლის და ანნას ვითარცა დედინაცვალი და არ უნებდათ ხილვა მისი, რადგანაც ეცვათ ჯერეთ შავი გლოვისა. შემდგომად რავდენიმე ჟამისა, მივიდა ირაკლი სანახავად მისისა. დედოფალი ანახანუმ, რათა არა ეჩვენოს მას უზდელად, მოირთო ვითარცა დედოფალი, ყელსა და თმათა, ხელთა და გულსა მოიფინა თვალი და მარგალიტი, წამოისხა ხამი ანუ ფლევრი ინდოეთისა ნაქსოვი და ამით რეცა იფარვიდა და მალვიდა მათ სამკაულთა. ესრეთ ეჩვენა ირაკლის და ესრეთვე მეფის ასულს ანნას. იყო დიდი მორწმუნე და ქრისტეს მოყვარე. მრავლად შეამკო ეკკლესიანი ქართლსა და კახეთსა. დიდად ზრუნვიდა მონასტერთათვის შემდგომად სიკვდილისა თეიმურაზისა რუსეთს, ჰსცხოვრებდა თფილისს და უკანასკნელთა ცხოვრებისა თვისისა წელთა, იკურთხა ჩოხა სამონოზნო და იტირა მრავლად, მუნ მყოფნი და დამსწრენი კურთხევისა: დედოფალი დარეჯან და სასახლისა ქალნი. ჩოხა უკურთხა კათოლიკოსმან ანტონი პირველმან ნათლის მცემლისა ეკკლესიასა შინა პირის-პირს სასახლისა. გარდაიცვალა შემდგომად რვისა დღისა გარდაცვალებიდგან თვით კათოლიკოსისა ანტონისა. სიკვდილი ანტონისა, ჩვეულებისა მებრ ქართველთა ჩასძახეს მომაკვდავსა ანახანუმს. დაასაფლავეს მცხეთისა ეკკლესიასა მეფეთა სამარხოსა.

შვილი უალერსებდენ უმაწვილთა. ესრეთსა ალერსსა შეუდგა თქმა წყობითი „იწილო-ბიწილოსი“ სავსებისათვის მოთხრობისა ამის მართლივ დავსწერ ამასაც აქავე: იწილო, ბიწილო, შროშანო გვრიტინო, ალხო მალხო, ჩიტმა გნახო, შენი ფესვი ფესმახნდუკი, აბდა უბდა გადასკუპდა, აჯექ მაჯექ, მეფევ ჩაჯექ.

ჩვეულებისამებრ ქართველთა, იტყოდენ ამას რავდენჯერმე და დაასწავლიდენ ყრმათა განმახვილებისათვის და დალესისათვის მეხსიერებისა ეგრეთვე ძლიერისა, მტკიცისა და წყობითისა ლექსთა და სიტყვათა, წარმოთქმისათვის.

დროსა ამას, როდესაც მეფე დუმილით დაღრმობილი, ტრფიალებდა შვილთა სიყვარულითა, შევიდა მეფესთან მემკვიდრე მისი დავით. ამას გამოჰკითხა ქვეყნისა საქმენი და რავდენისამე მოხსენების საქმეთათვის უპასუხა დიდად მკვახედ. დავითს არ იამა ესე და დაფიქრებული გამოეთხოვა მამასა და გამოვიდა, მოვიდა დავით და შევიდა იოანე ძმა მისი, მეფემან შესჩივლა დავითისაგან უჯერონი მოხსენებანი და უბრძანა სიფრთხილით მოქცევა: „ქვეყნისა გაოხრებულისა მეფე ვარ, დიდი ჭკუა გვინდა ამისთანა დროებაში. უფროსნი შვილნი ხართ ჩემნი და უნდა მეცა მპატრონობდეთო“. რაი იყო საგანი ესე მათის საუბრისა, არღა დახსოვნებოდა გოგია ფარათაშვილსა, გარდაცვალებულსა 1850 წელსა, რომელმანცა მომითხრა ამბავი ესე.

მეორესა დღესა განვიდა ხმა ქალაქში: მეფე იწილო-ბიწილოს შეექცევაო. ჰსცნო ესე მეფემან, გარნა არ განრისხდა, შვილებსა დასდვა ეჭვი და ჰსდუმნა.—დედოფალმან მარიამ შეიტყო ესე და შესჩივლა მამასა თვისსა გოგიას. აჩქარებული გოგია დაამშვიდა თვით მეფემან სიძემან მისმან და უბრძანა დუმილი. ამავე დროს შევიდნენ მეფესთან სარდალი იოანე, ალექსანდრე მაყაშვილი, ელიზბარ ფალავანდიშვილი და მელიქი ქალაქისა დარჩია, თანა შეჰყვა ამათ წირვის შემდგომად მღვდელი ონისიმე იოსელიანი და მიართვა მეფესა ზეფის-კვერი. მაშინ უბრძანა შეიყვანონ მასთან უმაწვილები ილია, ოქ-

როპირი და ირაკლი, „გოგიავ“ ბრძანა მეფემან—თუ გიყვარდე, შეაქციე ყმაწვილები იწილო-ბიწილოთი, დაჰსხედით ონისიმესთან: მაგასაც ეცოდინება „იწილო-ბიწილო“ ამათ უნებ და ეჩვენებინა, რომელ მეფობისა საქმეთაცა განვაგებო და ალერსაც ყმაწვილებთან დროს უპოვნიო.

ესრეთითა მოქცევითა ამხილა და არცხვინა დამცინებელნი. განვიდა ქვალად ხმა ყოველგან და მიჩუმდენ ენანი, ბოროტისა მეფეზედ მეტყველნი.

CXII

ამბავსა ამას დაურთო ახბავი მანვე გოგია ბარათაშვილმან.—ქალაქი ამ დროს დამშეული იყო და პური ვერ მოდიოდა ადვილად ამ ქალაქშიაო. მეფეს გაეგზავნა ემიყარბაში გიორგი ციციშვილი და მალხაზ ამირეჯიბი და ნაზირ კათოლიკოზისა ნიკოლოზ ელიოზისშვილი და ბორჩალოში გაეგზავნა თითქო განგებ შეთქმით. ერთს დღეს შემოიტანეს თბილისში 320 ურემი ქართლიდამ და 400 ყაზახ-ბორჩალოდამ. გაივსო ბაზარი პურითა, ჩამოვარდა სიაფე და გაიძღო ქალაქმა კუჭი. მცხოვრებნი თბილისელნი ადიდებდენ მეფეს და ჰგონებდენ მაგიებელთა მისთა. მარილიც შეძვირებული იყო და ამისთვის წარგზავნა პავლე მელიქიშვილი და ქალაქის ნაცვალი სურგუნაშვილი ყულფისაკენ, რომელთაცა წარიღეს ბრძანება მეფისა ყაზახისა და ბორჩალოს სულთნებთან. ესენი წარუძღვნენ და მოიტანეს ერთს თვეზედ 200 ურემი და 700 აქლემებითა მარილი. ,,მრავლად დიდად ბეჯითად მეფობდა‘‘, იტყოდა იგი გოგია—,,მაგრამ ძმები და მხლებელნი მათნი აშფოთებდნენო, ძრწოდენ ყოველნივე, მეფისაგან იშიშოდენ ძლიერ, მაგრამ არ დასცხრებოდენ ხოლმე; მიკვირს ეხლაცა მოთმინება და სულ-გრძელება მეფისაო, ყმაწვილი ვიყავი, ხმა არა მქონდა დიდ-კაცებშიაო, მაგრამ მესმოდა კარგად ყოველივე და ბევრჯერ დავფიქრდები ეხლაც და ვი-

ტყვი: რათ სჩადიოდნენ ასეო, რა კაცნი იყვნენო, რას ეძიებდნენო? სამგლე გოჭიავით ატეხილი იყო დიდი და პატარაო! მართლად იტყვიანო: ღმერთი რომ კაცს გაუწყრება, პირველად ჭკუას წაართმევს და იმ დროს აღარავინ იყო რიგიანი კაცი, აღარც სარდალი, აღარც სალთხუცესი, აღარც მწერალი, აღარც მდივან-ბეგი და აღარც მღვდელ-მთავარი. ჭეშმარიტად ვიტყვი მხოლოდ ამას, რომ მეფე გიორგი თვით იყო სწორეთ ჭკვიანი, თვით სარდალი, თვით მსაჯული და თვით მღვდელ-მთავარიო.

ამბავი ეს მიამბო თვით გოგიამან,—არა ვუწოდებ გიორგი, რადგან ამ სახელით ,,გოგია‘‘ იგი იყო ცნობილი, რომელსაც 1847 წელსა მიჩვენა მან ბირთვისისა ციხე დაწვლილებით და ვიყავი მასთან სტუმრად. ერთსა ღამესა. ოხვრით მითხრა მან: ესრეთისა სიმაგრისა მექონე ქვეყანა, და რამდენი ამისთანა არიან სომხეთისაკენ! როგორ უნდა წამხდარიყო. ჭეშმარიტად ცოდვისა მოგვევლინაო და მტერმან ასე გაგვაქროო! ჭეშმარიტია თქმულება მისი ეს უკანასკნელი და აქა მოსმენის მეისტორიე წახდენისა მიზეზსა წინასწარმეტყველისა პირითა მასვე იტყვის ღმერთი, განმგე მეფეთა და მეფობისა: წარვედი და არქუ, უბრძანა ღმერთმან ისაისა ერსა ჩემსა ისრაილსა: ,,არა ვიყო მე წინამძღვრად ერისა ჩემისა: რამეთუ ენანი მისნი უსჯულოებენ და უფლისა მიმართ ურწმუნოებენ‘‘.

ნუ დამცინებენ თქმასა ამას მკითხველნი შრომისა ამის ჩემისა, მიიღონ ჰაზრი ეს ანუ თქმულად ტაციტისაგან, რომელიცა ვითარცა წარმართი ესრეთვე ეძიებდა რომელთამე დაცემისა მიზეზთა; ანუ თქმულად მეისტორიეს დეისტისა, ანუ თქმულად ბოსვეტისაგან და მიშლესაგან, ისტორიისა ფილოსოფიურად მწერალთა, მე ვიტყვი წინასწარ-მეტყველისაგან თქმულსა: მიიღონ სარწმუნოებაზედ შერყევითა ანუ ურწმუნოთა, ჰაზრი მისი ვითარცა თქმული კაცისაგან გონიერისა, მამულისა ფეხისა მოყვარისა, შორს მხედველისა, დაწვლილებით ყოველისავე გამომეძიებელისა, მთრთოლარისა სამეფოისა და მეფეთა თვის, თავ-განწირულისა, რათა არა გამქრალიყო, სარწმუ-

ნოება მტკიცე აბრაამისა, ვარსკვლავი იზრაილისა, ძალი და ძლიერება დავითისა, სიბრძნე და მართლ-მსაჯულება სოლომონისა. აქა გვალად ვსდუმებ, უძლურება და დუმილი კალმისა ჩემისა განაღვიძონ და არაუბრონ სხვათა...

CXIII

1799 წელსა მოვიდა ელჩი ყაენისა და წერილი მისი, მეგობრული, ჰსთხოვა მეფესა არ დაარღვიონ კავშირი ძველთა საქართველოისა მეფეთა ერანის ყაენთანა, რათა არა დაივიწყოს წყალობები, რომლითაცა სავსე იყო საქართველო, რათა რუსთა არა სცე და ბედი თვისი: ყაენი აღუთქმიდა მფარველობასა თვისსა საქართველოსა კალისტანზედა სარწმუნოებისა მათისა არა დევნასა უფლებასა სახანოებათა ზედა ერევნისა, განჯისა და ყარაბაღისა, ვითარცა იყო მეფისა ირაკლისა დროსა და უკეთუ ისაჭიროებს მეფე ჯარისაცა გამოგზავნასა 600 კაცისა ყაენისა ხარჯითა დასაცველად გზათა, რომელნიცა აქუნდნენ საკლელად ლეკთა ქვეყანისა ამაოხრებელთა.—მეფემან მიიღო ელჩი პატივითა და მაშინვე მისწერა წერილი, რომლითაცა დაუმალველად გამოცხადებულად ახლით არა საჭიროება ქვეყნისა დასაცველად მინდობით და მიმართვით რუსთა ხელმწიფისადმი, მისწერა მეფემან: ირანი შეგვექმნა მდევნელად და მტრად ჩვენდა დაივიწყა სისხლი მეფეთა ქართველთა ჯარისა დაღვრილისა ავღანისტანსა; ირანმან აწყვიტა ერი და გააოხრა სამეფო ჩვენი, ირანმა აღძრა ლეკი ასაკლებად ჩვენდა, ერთი სარწმუნოება რუსთა ხელმწიფეთა თანა მაიმედებს ქვეყანისა დამშვიდებასა, დარღვევა მათთან კავშირისა არ შემიძლიან და ვერც შევირცხვენ პირსა და ვერც გავსტეხავ სიტყვასა მიცემულსა“

ყოველივე სასულიერონი და საერონი გვამნი თხოულობენ რუსეთისა ხელმწიფისა მფარველობასა, პასუხითა ამით წერილითითა წარვიდა ელჩი მაშინ ყაენმან მოსწერა წერილი ყარაბაღისა, განჯი-

სა და შაჰ-მირზნისა ხანთა დასაპყრობად საქართველოსა, იქონიონ მზად საგზალი და იყოლიონ ხარი. მეფისძე ალექსანდრე დროთა ამათ იყო თავრიზსა და იმედეულობდნენ შეწევნითა მისითა, შემოვიდნენ ქართლსა განჯის გზით და ფულითა ნაქირავნითა ლეკთა ჯარითა შემოვიდნენ კახეთსა, გაარდაგდონ ტახტიდან მეფე გიორგი, შეუკრან და გაამაგრონ გზები რუსეთისა მხრით და გაამეფონ ალექსანდრე, ანუ უფროსი ძმა მისი იულონ. მეფისძეს ახლდნენ ქართველთაგანი: ზაქარია ხერხეულიძე, ადამ ბებურაშვილი, როსტომ საგინაშვილი, თადია ჩოლაყაშვილი და სხვანი. ხანმან ყარაბაღისა აცნობა ესე მეფესა გიორგის და თვით მეფემან დამყარებულმან რუსთა იმედსა ზედა, არ მისცა პასუხი ხანსა, თუმცა მეგობარსა თვისსა, ჰუსეინ-ბეგი ყარაბაღისა, ელჩად გამოგზავნილი ევედრებოდა მეფესა, უბოძოს წერილი ხანსა და მეფე უბრძანებდა: „რუსთა ჯარი ექვსისა დღისა სავალზედ შორ არს ჩვენგან. დაბარება და მოსვლა მათი აქ ადვილია, ესრეთ აცნობე ხანსა. მე წერილსა ვერ მივჰსწერ; არცა არის რიგი და უკითხავად რუსთა ხელმწიფისა მქონდეს მიწერ-მოწერა. ზაკვითისა მოქმედებასა ინანებს ირანი, არ შერჩება ყაენთა თბილისის აოხრება, და სისხლი მცხოვრებთა დაღვრილი აქა. ირანმა წაგვასხდინა: რუსეთი გარდაუხდის მაგიერს ირანს. უწერილოს მოსულმან ელჩმან, რომელიცა მოვიდა უწერილოდ მეფისაგან, განარისხნა ხანი ყარაბაღისა და მოიყვანა განცვიფრებასა ესრეთი მეფისა მასთან მოქცევა. აცნობა ესეცა ყაენსა და აღუთქვა მზა ყოფნა თვისი შეერთებისათვის მისისა ყაენისა ჯართან შესასვლელად საქართველოსა და დასასჯელად გაამაყებულისა მეფისა. ორის თვის შემდეგ, ჰსცნო ყარაბაღისა ხანმან და თვით ყაენმან რუსთა ჯარისა შემოსულად თბილისს.

CXIV

ამასვე დროსა იგდეს ხელსა თადია ჩოლაყაშვილთან მოწერილი წერილი თვით მეფის-ძის ალექსანდრესაგან და ესრეთვე იოანე ბოდ-

ბელთან, მაყაშვილთან, რომელმანცა მიმალა, თუმცა სცნო მეფემან: ერთი ქსრეთი წერილი მიიღო იდუმალ ორგულმან მეფისა ჩოლაყაშვილმან და ბრძანა მეფემან შეიპყრან იგი და მისცენ სამსჯავროსა. პყრობილმან და შეშინებულმან გამოაცხადა წერილიცა მიწერილი ბოდბელთან და ორთა სხვათა თავადთადმი და მეფემან ნაცვლად სასჯელისა, რადგანაც ჩოლაყაშვილი იყო სიძე მეფისა მის ალექსანდრესი, ბრძანა სინანულისათვის მათისა მოსცენ ფიცითი წინაშე კარის ეკკლესიის ხატისა თელავსა, სიტყვა წერილითი ერთ-გულობისათვის მეფისა გიორგისა და ეკმაოსცა მათ ესე. გულ-ტკივნეულმან მეფემან და გულჩვილმან, უბრძანა იყვნენ დამნაშავენი სიფრთხილით ებრალებოდესთ ცოლშვილნი თვისნი, ვითარცა ებრალვის თვით მეფესა იგინი, არა ღირსნი სიბრალულისა და შეწყალებისა. იოანე ბოდბელს მისწერა საყვედურითი წერილი ქსრეთისა სიტყვებითა, რომელ მოიყვანა მრწოლასა და შიშსა, ყოვლადი კახეთი ორგული მეფისა და გამტეხი ფიცისა არცა მწყემსი ეკკლესიისა-მისწერა კათოლიკოსმან ანტონი, სიტყვა და თქმა მეფისა თვით გაიგეთ ქსრეთითა მოქცევითა თავსა შენსა ხირისიდგან შენისა.—ნუ მიმიყვან იქამდის აღვასრულო იგივე სასჯელი, რომლითაც დაისაჯა ორგული მეფისა კათოლიკოსი დიასამიძე, შეკრთომილი ბოდბელი, თვით მოვიდა ქალაქსა, წარდგა მეფესთან და მოითხოვა ბოდიში და მიტევება ბრალისა: მისწერა ბარათი თვით ძმასა მისსა მეფის-ძეს ალექსანდრეს, რომელამანცა მოსწერა წერილი უქმად და ყურ-უგდებლად დარჩენილი, ამით დასცხრა კახეთი და შეშინდა ქართლი. სიმტკიცემან მეფისა მიაჩუმა ბორგვანი მრავალთა, იდუმალ მუშაკთა პირის-პირ მეფისა ამბავი მიამბო მეფის-ძემან თეიმურაზ ერთსა და მასვე დღეს. ოდეს მესაუბრებოდა ს. პ. ბ. ხატისა გამო კარის ეკკლესიისა ღვთისა-მშობლისა, რომელიცა აქვნდ? მას ს. პ, ბ. და რომელიცა შემდგომად გარდაცვალებისა მისისა აქვნდაცა გვალად მეუღლესა მისსა მეფის რძალს ელენეს, და აწ მეფის-ძეს იოანეს შვილის-შვილს იოანესვე. დიდად შინაურად შეჩვეული მასთან მოვახსენებდი ხშირად სიტყვასა:

ბატონის შვილო! ხატი ეგე ტაძრისა ჰსწყუხს ტყუეობასა თვისსა, ტაძრისაგან თვისისა დაშორებასა და უცხოებასა შინა მწირობასა. ამის მადლი, მეტყოდა, შემეწიოს, მე როგორ მოვიშორებ მას მანამ ცოცხალი ვარ. ჩემი რჩევა, ბატონის-შვილო, მოავხსენეთ წარგზავნოთ თელავსა; არ დაუკარგოთ საუნჯე ქვეყანასა და თვისსა ადგილსა ფასი ხატისაა მაგისა, იცის ქვეყანამან, რომელსაცა იგი ეკუთვნის და რომელმანცა იგი ჰქმნა და შეამზადა. ზედა წარწერა ხატისა ამის არა მაქვს და მახსოვს ზეპირ ნამდვილ, რომელი იყო შემკული კართა მეფისა ლეონისაგან. დედოფალიცა თინათინ მეუღლე მისი იყო მუნ მოხსენებული [42]

CXV

მოთხრობასა ზემორესა დაუმატა მეფის-ძემან თეიმურაზმან შემდეგი: როდესაც მე თვით შემდგომად მეფისა გარდაცვალებისა წარვედი სპარსეთსა, მაშინ მეფის-ძე ალექსანდრე დიდად მეკედრიდა მეფისა მამისა ჩემისა ესრეთ მოქცევასა. წერილთა შინა მისგან მოწერილთა, მოიხსენებდა მეფესა უშვერად და უკადრისად და სწყევდა მას. სიტყვანი ესე მოსწყვლიდენ ჩემსა გულსაო და მაშინ ვჰსცან მტერობა მისი მამისა ჩემისა სახლისათვის და ბოროტი განზრახვა მისი ძმათათვის ჩემთა.—შემძაგდა მეფის-ძე ალექსანდრე და ვნახე თვით სპარსელთა ქცევა, ბილწი ჰაზრი, მათი უსაფუძლო განმგე-

---

[42] ხატი ესე, შემდგომად გარდაცვალებისა მეფის რძლისა ელენესსა, მეუღლის მეფის-ძის თეიმურაზისა, წარმოიგზავნა თფილისს დასასვენებლად თელავისა მეფეთა კარისა-ეკკლესიისა 1866 წელსა. იოანე ბატონის-შვილის-შვილმან იოანე გრიგორის-ძემან გამოითხოვა იგი და მიიღო თვისად საკუთრებად, ვითარცა სახლისა მისისა საუნჯე. ძვირ-ფასითა მინაქრისა ხელოვნებითა არის ესე შემკული. რიგი იყო ვითარცა ტაძრისა ხატი, ყოფილიყო დასვენებული თელავს, თვისსავე ტაძარსა შინა თაყვანის საცემლად ქრისტეანეთა, კახეთისა მხარისა ქართველთა.

ბლობისათვის და საომრად ვჰსცან იგინი არა რაისა მცოდნენი, ყაენისაგან დაშორებულნი, ვერ-გამბედავნი სიტყვასა თვისსა მეფესათნ და ჰსწორიცა სასარგებლოისა ჰაზრისა არ-გამომთქმელნი. დიდად მკვიდრად მდგომარეობა ირანისა, მეფეთა კარისა, და მოვიხსენებდი პაპისა ჩემისა კარსა და თვით მამისა ჩემისა, ყოვლად მეფურისა, დიდებულისა, განცხრობითისა, მხიარულებითისა, სამართლიერისა და კარღია ტახტისა მდიდართა, მოკლებულთა, სნეულთა, მშიერთა, ობოლთა, ქვრივთა და პყრობილთათვის. ესლაც ვეკვირვი, მიხედვით სპარსეთისა და სხვათაც ევროპისა მეფეთა, ჩემთაგან ნახულისა სეინისა პირამდის, მამისა ჩემისა სიმაღლესა და ბრწყინვალებასა, ესლა ვხედავ, რომელ ქრისტიანობა არის სამკაული მეფეთა და მასზედ დაფუძნებული მეფობა და განმგეობა ქვეყნისა არის საჩინო, ტკბილი, სამართლიერი და უცთომელი.—აი, ჩემო პლატონ, მიბრძანებდა მეფის-მე—რითაცა იყო დიდი კარისა მამისა ჩემისა,—იყო ქრისტეს მოყვარე ყოვლად და ამისთვის იყო მეფე პირველი, თუმცა მტერთაგან გარეულთა და შინაურთა შეიწროებული.

CXVI

დიდად ეხაროდა ქართველთა ერსა ჩვეულებასა, ოდესცა აღდგომისა დღესა მიერთმეოდა ვეცხლის სინზედ, მილოცვით დღესასწაულსა, სხვათა შორის საპასექოდ მომზადებულთა სანოვაგეთა თავი ღორისა მოუხარშავი და მოსახარშავად გამზადებული. კურთხეულმან ვასილი, ბრძანებდა მეფე, გახსნა ჭამა ღორის ხორცისა, აკურთხა და განსწმიდა რასაცა მოსე მცნებითა თვისითა უწოდებს ბილწად თქმული, ესე თუმცა არსად ჰსწერია ბრძენთა და ქართველთა წერილებში, გარნა საზოგადოდ ზეპირ თქმულობით, მიაწერენ დიდსა ვასილს. დიდმან ვასილი შემოიღო ესე, რათა ჭამითა ღორის ხორცისა და აშოროს ჰურით- ქრისტიანენი და რათა მოქცეულნი ქრისტიანედ და

მიმაღლულნი ყრიაობასა ჰურიანი, ადვილად განირჩეოდნენ, ესრეთი არის სადმე განმარტებული დოსითეოს ნეკრესელისაგან.

ესე დოსითეოს იყო გვარით ჩერქეზი-შვილი, კახელი კაცი, ღვთის-მეტყველი და ფილოსოფოსი, მეფესა ირაკლის მეორესა უნებდა ებოძა მისთვის კათოლიკოსობა შემდგომად ანტონისა პირველისა, გარნა არა ჰქმნა მეფის-ძემან გიორგი და მიუბოძა შვილსა თვისსა ანტონის. იცოდა კარგად სომხური, იყო კოჭლი დაბადებით. გარდაიცვალა 1789 წელსა. მას შეუდგა ნეკრესელად ამბროსი.

CXVII

თელავიდამ მოსრულსა დავითს რექტორსა, თელავის სემინარიის შემდგომად გაიოსისა მოძღვარსა, უბრძანა მეფემან დახედოს ქალაქსა თბილისსა სასწავლებელთა, რომელნიც იყვნენ დროსა ამას. ნათლისმცემლის ეკკლესიისა: კალოუბნისა, სიონისა, ქაშვეთისა, მეტეხისა და ანჩისხატისა. ასწავებდენ აქ წერასა, კითხვასა, გალობასა, ღრამატიკასა, კატეხიზმოს ანტონი კათოლიკოსისა სისტემათა, ძველთა სამეფოთა ისტორიისა და სხვანი. მოსრულთა ჭაბუკსა შინა კერძოდ და არა ყოველგან ასწავებდენ ძველსა და ახალსა ფილოსოფიასა და ღვთის-მეტყველებასა ანტონისაგანვე შედგენილსა. მოწაფენი დროთა ამათ იყვნენ ოთხასამდინ, ვითარცა იტყოდენ თვალით მხილველნი მოხუცნი. მაისის თვესა მეფე მიბრძანდა კალოუბანსა და იხილა მოწაფენი ეფრემ ღვდლისა კალოუბნელისა: თვით-თვითვულს უბრძანა წაიკითხოს დავითნი, პარაკლიტონი, ჟამნი ხუცურად: აგალობნა იგინი და თვითცა გალობდა წირვისა და მწუხრისა საგალობელთა. დიდად განმხიარულდა მეფე, იხილა რა ყრმანი მადლიანად ვითარცა სადმე თვით ბრძანა მეფემან,—მკითხველთ უბოძა: თვითო აბაზი და ამცნო ყრმათა, რათა ეშინოდესთ მათ ღვთისაგან და შეიქმნებიან ბრძენნი და შვილნი ეკკლესიისანი, დასაწყისი სიბრძნისა არს შიში უფლისა, ხშირად ბრძანებდა მეფე, ესე მიამბო თვით მო-

ხუცმან იოანე, ვიკარმან საქართველოს ეპისკოპოსმან ავალიანმან, მუნ დამსწრემან დროსა ამას. ამასთანავე დაუმატა ესეცა: ფული თეთრი, რომელიცა მუშაობდა დროთა ამათ ქალაქსა, და რომელიცა მიერთმეოდა მეფესა, ყოველთვის ჩაჰყრიდნენ ადუღებულს ნაცრიანს წყალში და ესრეთ ფულსა განწმედილსა და ჩირქიდამ მოშორებულსა, მიართმევდენ მეფესა.—ჯიბე მისი იყო შიოს მარანიო ე. ი. უხვი და მოწყალე მოკლებულთა თვის და მარადის უკლებელი ფულისა. დიდად უყვარდა განსვენებულსა იოანეს მოგონება მეფისა გიორგისა,—იყო კაცი წმიდა, ფაქიზი და მართალი, მოძულე არა წმინდებისა, არცა ერთი ძმა, არც ერთი შვილი არ იყო, ეგოდენ წმინდა და ღირსი და გონიერი ვითარცა გიორგი, ვითარცა მზე ბრწყინვალე და ვითარცა მთვარე სიდიდით სჭარბობს ვარსკლავთა, ეგრეთ მანათობელად ჰსჩდა მეფე გიორგი შორის ძმათა და შვილთა თვისთაო.

CXVIII

დიდად ჰსძაგდა ალთაფისა დანახვა, და ბრძანებდა სადმე: არ ეკადრება ქრისტიანესა მისი ქონვა, რადგანაც არის ნიშანი მაჰმადიანობისა. სპარსნი ალთაფსა ხატვენ მაჰმადისა გვერდზედ, იტყოდა მეფე, და ცხონებასა თვისსა მოელიან ალთაფისაგან განწმედითა:—ძმანი მისნი ეცინოდენ ამისთვის მეფესა და ჰგონებდენ უშვერად თქმასა მისგან ალთაფისათვის. დროთა ამათ, თათრობისა დასასუსტებლად, იტყოდა მეფე სიტყვასა ამას, ვერ-მხედველნი შორით არა მოიწონებდენ მეფისა ჰაზრსა და გამგენი თქმულობისა მისისა, ნაცვლად ალთაფისა მაჰმადისა სიმვოლისა, ხმარობდენ სპილენძისა თუნგსა ძველთა ქართველთა ერისა ჩვეულებითა.

CXIX

მეფე ყოვლისა ღონისძიებითა მეცადინებდა, დაესუსტებინა და

განქარვა სპარსთა წესნი და ჩვეულებანი, როსტომ მეფის დროთაგან ქართველთა შორის შემოტანილნი და დამკვიდრებულნი. განამტკიცეთ კაცნი სარწმუნოებასა ზედა ქრისტესსა, უბრძანებდა ხშირად მღვდელთ მთავართა და არსენის თფილელსა, არა დიდად მისგან პატივ-ცემულსა, — შეაყვარეთ ერსა ჩემსა ქრისტე: — განათესეთ მცნებანი მაცხოვრისა, სიმტკიცე სარწმუნოებისა სიმტკიცე მეფობისა და ბედნიერებისა. მორწმუნე მეფე და მორწმუნე ერი მეგობარი არიან ღვთისა და შვილნი მაღლისანი, დაცულნი ქრისტიანობითისა სიწმიდისა, დაიცვებიან განსაცდელთაგან. მწყემსსა კეთილსა არა წარუწყმდების სამწყსო სულიერი, მოსავი ჯვარისა არა სადა დაეცემის.“ ვიყვნეთ მტკიცედ სახარებისა სიტყვათა ზედა; დავემყარნეთ სარწმუნოების კლდესა ზედა, ვსასოებდეთ და მივენდოთ ღმერთსა და იგი დაგვიცვამს. ნუ ჰგონებთ მტკიცედ საქმესა, თუ ღმერთი არ წარმართებს მას. მოიხსენეთ რუსთველისა სიტყვანი:

განგებასა ვერ ვინ შესცვლის, არ საქმნელი არ იქმნების“. (192.) იგი მიენდოს სოფელსა, ვინცა თავისი მტერია (1382.) მაგრამ ღმერთი არ გასწირავს კაცსა შენგან განაწირსა“ (981.)

დაეხსენ სხვანი სხვად ფიქრობდენ ჩვენ, ჩვენო მოძღვარნო, უბრძანა ეკთიმის თვისსა საყვარელსა ჩვენებურად ვიფიქროთ. როგორც გვიწირავს ისე ვსწიროთ. შოთამაც ასრე სთქვა ლექსად;

„ზოგთა აქვსთ საღმთო სიახლე დაშვრების ალმა ფრენითა,
კვლავ ზოგთა ქვეყნით ბუნება, კეკლუცათ ზედა ფრენითა„. (29.)

CXX

სიყრმიდამ გასწავლული სამღრთოთა და საეროთა წერილითა, უყვარდა დიდად კითხვა ვეფხვის ტყაოსნისა, ზეპირად ძველ-დროთა ჩვეულებრივითა წერითა, წარმოთქმიდა ოცდა-ათსა და მეტად მუხლთა; ეტრფოდა ლექსთა წყობასა და გულ-მხიარულებით გასაგონად, ტკბილად აბოლებდა შოთასა ტკბილთა ნათქვამთა. კათოლიკოზსა

ანტონის პირველსა, რომელსაცა არა ჰსწყალობდა სიყრმიდგანვე, ვითარცა კაცსა პაპისაგან მისისა თეიმურაზისა შეძულებულსა, მოიხსენებდა არა კეთილად. რადგან ვერ ჰსცნო ღირსება შოთასი, რადგანაც დღესა ერთსა 80 დაბეჭდილი წიგნი ვახტანგ მეფისავე დროსა შთააყრევინა მტკვარსა, ვითარცა წიგნი მავნებელი მკითხველთა-თვის, მომწამვლელი ქრისტიანეთა გონებისა და გრძნობისა. დიდად ეკვირვებოდა ესრეთსა ბრძნისა კაცისაგან მოქმედებასა. „წიგნი შოთასი, იტყოდა მეფე, არის მახვილი სახმარი თვისსა დროსა. გონიერი მოიხმარებს და უგუნური მითვე საჭურველითა თავსა თვისსა განიგმირავს. ღვინო არის სამკურნალო და უგუნური გარდააქცევს საწამლავად, სალოთავად, სიმდიდრე არის ნიჭი ღვთისა: ერთი მოიხმარებს კეთილად და მეორე წარსაწყმედელად თავისა თვისისა, ნუუმე ცეცხლი მათბობელი და დამწველი, არის რამე საგმობელი? ბატონი კათოლიკოსი, არა ჩემგან საკიცხველი შეიქმნა მართლად საძრახისად მწერალთაგან. შოთას თქმული ატკბობენ სულსა, ასუქებენ გონებასა, ამაღლებენ გრძნობასა, აგრცელებენ გულსა, ამხიარულებენ კაცსა; დიდებულ ყოფენ ქართველთა ენასა, ამუსიკებენ ქალთა და კაცთა, თუმცა არ არის ბევრთა თვის დაწერილი, გარნა არა უხმარი ბევრთათვისცა მწერალთა სახედ მწერლობისა ლექსთა ხმათა შეწყობისათვის, ასოთა დანაკვეთობისათვის, აჰა ერთი ესე გვარი ლექსთაგანი:

„ლაშქარნი და დიდებულნი მოდრკეს, მდაბლად ეთაყვანნეს,
მოახსენეს: მიწად ვექმნეთ, ვითარც მიწად მიგვიყვანნეს.
მორჩილ ქმნილნი დაგვადიდნეს, ურჩნი მკვდართა დაგვაგვანეს,
მტერთა მკლავნი შეაბუნტეს, გულნი ჩვენნი აგულვანნეს, (1684.)

ხშირად იტყოდა ეკთიმისათვის მოძღვრისა თვისისა, რომელსაცა არა უყვარდა ლექსთა კითხვა მსოფლიოთა შოთას თქმული:

ანუ არის ბრძენი ვინმე, მაღალი და მაღლად მხედი.
არცა ლხინი ლხინად უჩანს, არცა ჭირი ზედა ზედი,

ვით ზღაპარი ასე ესმის, უბედობა თუნდა ბედი,
სხვაგან არის, სხვაგან ფრინავს, გონება უმს ვითა მტრედი. (1219.)

CXXI

1799 წელსა, თთვესა ნოემბერსა 26 შემოვიდა თბილისს ჯარი რუსისა ე. ი. პოლკი ლაზარევისა, მეფის-ძენი დავით და იოანე წინა უძღოდენ მას დარიალის გზით. მეფის-ძე ალმასხან ანუ ვახტანგ, უნებლიეთ მიეგება ანანაურსა და თან ჰყვა 30 აზნაური კარისა თვისისა კაცნი და მოხელენი. გოშპარ, დიმიტრი და დურმიშხან კობიაშვილნი; გლახა ჭილაშვილი და გრიგორ ყარანგოზისშვილი პირველობდენ მათ შორის [43]). გონიერთა ქართველთა უხაროდათ რუსთა ჯარისა შემოსვლა, ვითარცა ერთ მორწმუნისა ერისაგან ელოდნენ ქვეყნისა დაცვასა. მეამბოხენი და მეფისა იდუმალ წინააღმდეგნი იტყოდენ სხვად: განმარტებდენ ბოროტად და ჰგონებდენ მეფობისა და სამეფოისა ლატაკად, მეფემან წინათ-ცნობილმან მოუმზადა 4,000 კოდი პური, რომელიც ეშიკაღაბაშმან თამაზ ორბელიანმან, და სვიმონ ანდრონიკაშვილმან მეფისა სიძემან მოატანინეს ურმებითა. სადგურად ჯარისა დაუნიშნეს საბურთალო, ახლოს მტკვარისა. 12 ხაბაზნი აცხობდნენ ჯარისათვის პურსა თბილისსა და გოდრებით, ურმებით მიჰქონდათ. მესამეს დღესა სალდათთა თვით იწყეს ცხობა პურისა ფეჩში მომჟავრად: ვერ იამათ ჩვენებურად მცხვარი პური. დილმისა მოურავნი დღე ყოველ უზიდავდენ შეშასა... მას-

---

[43]) გოშპარ, დიმიტრი და დურმიშხან კობიაშვილნი და გრიგოლ ყარანგოზის შვილი 1803 წელსა იყვნენ აშფოთებულისა არაგვისა წინამძღომელნი 1803 წელსა. მერეთ შეიპყრეს რუსთა და დაბორკილნი დაატუსაღეს ანანურისა ციხეში. აღდგომისა დღესა ესენი გადმოცვივდენ მაღლისა კოშკიდამ და ივლტოდენ მთიულეთისა მთებში. ფეხ-მოტეხილი გოშპარ იბრძოდა პირის-პირ რუსთა. უკანასკნელ შემოირიგეს და დამშვიდებულნი ცხოვრებდენ სახლთა შინა თვისთა.

ვე დროსა მიეწერა ფიცხელი ბრძანება ნინია სუმბათი-შვილსა ნათლუხის მოურავსა. კომლზედ სამოურაობასა მისის შეჰსწერდეს თვითო ურემი შეშა რუსის ჯარისათვის და მომზადდეს ესე დეკემბრისა თვისა-თვისთ 1800 წელსა. მეფე განვიდა ცხენითა საბურთალოსა: მიბრძანდა და ნახა; დაირა, მუზიკა, გამოეჭიმა ჯარი; ღენერალმან მოართვა ლაპორტი რუსულად და ქართულად დაწერილი—მიახლოვდა მეფე და უბრძანა მაღლის ხმითა: „გამარჯვება ქრისტესმოყვარესა მხედრობასა“, მაშინ შესძახა ჯარმან: სიმრთელ მეფისა, რუსთა ჩვეულებითა.—ვეცდები ღენერალო, არ დავაკლო არა რაი ჯარსა; რასაც მოითხოვთ აღგისრულებთ. ესე იყო დილათ, რავდენიმე ხანი კაცნი დააყენეს თბილისსა, სადაცა შემოვიდა ჯარი მუზიკითა, და წინა უძღოდა 15,000 კაცი მცხოვრებთაგანი და იყო ციხიდამ სროლა ზარბაზანთა და რეკა ზართა.

ამავე დღესა საღამოზედ კვალად წაბრძანდა მეფე სანახავად მათის ბანაკისა, და ისიამოვნა დიდად სალდათთა ხილვა, თავისუფლად, კარგათ ჩაცმულთა და მომღერალთა. სიმღერანი მათი ბოხისა ხმითა, ყვირილითა, ცქვიტად წარმოთქმული, მოიყვანდა მეფესა განცვიფრებაში.—„გმირული მღერაა, რუსთა სიმღერაო, სარდალო, უბრძანა იოანე ორბელიანსა, მხნე უნდა იყვნენო. ახლა ვხედავ და მრწამს, რომ ადვილად შეგვიშინებს და მოერევიან ჩემთა მტერთაო. ამათ ვერ დაუდგება ვერც ლეკი, ვერც სპარსი და თურქიო, ჩემის ქრისტეს ძალითა, განსვენებით ვიქმნებით ამიერიდგანაო, მაცხოვარო! შენ შეგვეწიე,—წარმოსთქვა მეფემან ქუდ-მოხდითა. შემდგომად ათისა დღისა ინება მეფემან, მოსმენა რუსულად წირვისა. მოვიდა ბატალიონისა მღვდელი და მგალობელნი სალდათნი სასახლისა წმინდისა გიორგის ეკკლესიისა. ყოველივე იყო რუსულად. დიდად მოეწონა მეფესა წირვისა წესი, მგალობელთა მოიყვანეს მეფე ლმობიერებასა და ბრძანა: „უცხოთ ჰსცოდნიათ გალობა“. მოხსენებისა დროსა იმპერატორისა და სახლეულთა მისთა მღვდელმან მოიხსენია მხოლოდ მეფე და დედოფალი. მემკვიდრემან დავით იწყინა ესე

და აუვედრა მღვდელთა რუსულის ენისა მცოდნეთა ზაქარია სოლომონსა, იოსებ წინამძღვარის შვილსა, და იოანე ქართველოვსა[44] დავიწყებისათვის მისისა, ოდეს მისცემდენ იგინი რუსისა მღვდელისა წირვისათვის დარიგებასა.—შემდგომად წირვისა მეფემან მიიწვია ღენერალი და მღვდელი თვისთანა სადილად და მგალობელთა რუსთა სალდათთა თვით, თვისის ჯიბიდამ მათთან მოღებული უბოძა 4 მანეთი ფულად წვრილის აბაზებისა.

CXXII

მომწონებელი რუსეთისა ჯართა წყობისა, ჰგონებდა წარუვლინა შვილი თვისი უფროსი პირ-მშო მეორისა ცოლიდამ მიხაილ იმპერატორისა პავლესადმი. დროსა ამას იყო ესე, ვითარცა თვით მიამბო, 17 წლისა დაიბარა კავალენსკი, რეზიდენტი და უბრძანა მომზადება შესაბამისა წერილისა ნოემბრის თთვის 8 დღესასწაულსა მთავარ-ანგელოსისა მიხაილისასა, წარიგზავნა წერილი ესე; გარნა მასვე წელსა გარდაიცვალა მეფე გიორგი და ორის თთვისა შემდეგ თვით იმპერატორიცა პავლე. ამისთვის დაჰშთა ჰაზრი ესე და განზრახვა უქმად. მეფის-ძე მიხაილ, თვით ბრძანებითა დედოფლისა დედისა წარვიდა რუსეთად და არღა მხილველი სამშობლოისა ქვეყნისა, გარდაიცვალა 82 წლისა ქალწულებითისა ცხოვრებითა 2 ნოემბერს 1861 წელსა და დასაფლავდა ოქროპირის ეკკლესიას, ალექ-

---

[44] ამათ ესწავათ რუსული ასტრახანში. იოსებ წინამძღვრის-შვილი იყო მოძღვრად, საქართველოისა განმგეისა კნიაზის ციციანოვისა და გარდაიცვალა მოხუცი 1827 წელსა. იოანე ქართველოვი იყო მასწავლებლად თფილისის საკეთილ-შობილოსა სასწავლებელსა, რომელიცა გამართა კნიაზმან ციციანოვმან 1803 წელსა და გარდაიცვალა 1816 წელსა. ზაქარია სიდამონიშვილი, კახელი გადაჰყვა მეფის-ძეს მიხაილს და რადგან ორჯერ მიიღო საჩუქრად ჯვარი ოქროსი, ეწოდა მას: „ორ-ჯვარა დეკანოზი“ მოკვდა მოხუცი 1834 წელსა თელავს უკუ-მოქცეული რუსეთით.

სანდრე ნევსკის მონასტერსა, სამარხოსა ძმათა და ნათესავთა თვისთა.

CXXIII

დიდ-მარხვის 5 კვირიაკესა, მწუხრად მიბრძანდა მეტეხსა, დღესასწაულობისა გამო ტაძრისა დაუჯდომლობისა. მოიხილა ადგილი. გარემო ტაძრისა და ძველნი ნეშტნი ძველთა მეფეთა სახლისა. თვით ამოწმებდა სამირკველთა დანაშთენთა იმ-გვრგლივ კლდოვანისა მის ადგილისა, რომელზედაცა ვახტანგ გორგასლანისა დროდგან როსტომ მეფისა დრომდე 455—1630 იყო სასახლე საქართველოისა მეფეთა, და თვით ეკკლესია ვითარცა კარის-საყდარი.

ბრძანა და განაჩინა დაფუძნება მუნ სახლისა და განწმედა ადგილისა მცხოვრებთაგან, რომელთაცა აქვნდათ მუსადგურად დროებითად მიცემული, ანუ ეკკლესიის მსახური, ანუ ეკკლესიის ყმითა, ანუ სასახლისადმი მიწერილთა მოხელეთა და მხლებელთა.

განსაკვირვებლად მეფისა და ქალაქისა მცხოვრებთა, პასექისა შემდგომად, ოდეს განსწმედდენ ადგილსა აღშენებისათვის ჯერეთ ახლო ეკკლესიისა 300 ჯანანდრისა ადლისა სიგრძეზედ მტკვრისა მხარეს, პლანისამებრ ანუ სახისა ხატულისა მეფესთან მყოფისა ნემეცისა დეიტრიხისა (?) დაეცა მეხი თვით ადგილსა მას. შეშინებულმან მეფემან შეაყენა შენობა მუნ თავისთა სასახლის. მცხოვრებნი თბილისისა მორწმუნენი და ურწმუნონი, ბუნების-მეტყველნი და ღვთის-მეტყველნი, თვისებრ სხვად და სხვად განმარტებდენ ესრეთსა შემთხვევასა. თვით მეფე მიეცა შიშსა და ოცნებასა.—ბნელი იგი რაღაცა საიდუმლობითი კაცთა ბუნებისა, შთაუხდა გონებასა და სულსა მისსა და მოარჩილმან მარადის უხილავისა ხელისა, ხელითა ხილულითა ეძებდა მარადის სამკურნალოსა მოწყალებითა, რომლისაცა იწყო გაცემა უხვად ქვრივთა, ობოლთა და გლახაკთადმი. მაშინ

შიშმა ღვთისა დაამატა ლოცვასა, ლოცვა ვედრებასა, ვედრება და ცრემლთა ლოცვითთა, ცრემლნი.

CXXIV

დღესა ერთსა მოახსენეს მეფესა, იტყოდა იოანე მდივანი ბეგთაბეგიშვილი, უხვებამან თქვენმან და გაცემამან გამოლია საკუჭნაო თქვენიო. მეფემან უბრძანა პასუხად: „უხსა მეფესა არ მოაკლდება საუნჯე, ვითარცა შიოს მარანსაო. მოწყალება,—კარიაო სასუფეველისა გამღები. მოწყალესა კაცსა მოციქული პავლე შეადარებს თვით ღმერთსა“.

CXXV

ჯერეთ მეფისა ირაკლისავე დროსა აქვნდა შეტყობილი, რომელ რუსთა მეცნიერებათა აკადემიისა კალენდარში, მოიხსენებდენ საქართველოსა მეფეთა სახლისა წევრთაცა დროიდგან ოდეს საქართველოს მეფემან ირაკლი აღიარა ტრაქტატითი (1783 წ.) ვასსალობა რუსეთისა და სამეფოცა საქართველოისა დაიდვა კალისტანათ რუსეთისა, მარადის აცნობებდენ ახალთა დაბადებულთა თვისი დამცველთათვისი. ესე იყო მიზეზი, რომელ მეფისა გიორგისა შემდგომად მიჰსწერეს, რათა მეფისა რძალი ელენე, მეუღლე მემკვიდრისა ჩაეწერათ 1801 წლის კალენდარში. პასუხად ესე ვითარისა წერილისა ჰსწერს მამასა ჩემსა ეგნატის ძმა მეფის რძლისა ელენესი თავადი სვიმონ აბა-მელიქი, შემდეგსა: ჩემო უსაყვარელესო მოწყალეო უფალო ნათლიავ!**) ამ ჩემს ჰაზრს ასე შემოკლებით მოგახსენებ,

---

**) უწოდებს ნათლიად, რადგანაც ძმა ჩემი ქრისტეფორე გარდაცვლილი 1808 წელსა და თვით მეცა მისის დისა მეფის რძლის ელენესაგან ვართ მონათლულნი.

ღმერთი არ წამწყმედავს და ჩემს უდიდეს სასურველით ხილვას მაღირსებს, რაც შენი სიკეთე და ღვაწლი არის ჩემზედ და ჩემს ოჯახზედ, რომ ვარ სარწმუნო ჩემს გულში ჩამარხული და ჩამკვიდრებული არის. დიდათ მინდა რომ შევიძლო წიგნის მოწერა; დავწერო და მოგახსენო, იცოდე, რომ ასე ვიცი, მაგრამ რა ვქმნა არც დაწერა შემიძლიან და არც წერილით მოხსენება, თუ ღმერთი მაღირსებს თქვენს ხილვას, მაშინ მოგხსენდებათ.

თქვენს ნათლიდედას ჩემს სიცოცხლეს ასე მოვახსენებ: ყოველნი წამებულნი უზომისი და უდიდესი ტანჯვის მიღებით, ღირსებულნი მეფობასა. ასრეთვე ეგზომი შენი ჭირი და ნაღველი რაც გაგიწევია ღმერთი და ჩვენი მრავლად მოწყალე წმინდა გიორგი გვაღირსებს სააქავო სოფლის სიხარულს და ბედნიერებას და საიქავოსაც სარწმუნობას რომ უმოწყალეოთ არ დაგვაგდებს.

ჩემი ხელმწიფე შვილის სახელისა კალენდარში ჩაწერინება გიბრძანებიათ, ამ წლისა ადრიდგანვე დაბეჭდილი გამოსული გახლავთ, რომ ამას აღარა ეწამლება-რა ათის მარცვლის და ოცისათვის აღარ დაბეჭდვენ. ღვთით მეორე მამავალის წლისა იქნება ღვთით სხვა უმეთესს და უდიდეს გვარათ ჩაიწეროს.

სხვა ამბავი აქ ჩვენთვის არა კეთილი და არცა მშვიდობა და სიხარული ღვთით და წმინდის გიორგის შეწევნით—მანდედამ მოველით ჩვენს სიხარულსა, ნუგეშსა და ბედნიერებასა. დავშთებით ჩემის უსაყვარელეს მოწყალის ხელმწიფის მონა თავადი სვიმონ აბამელიქოვი.

ქ. მათს უგანათლებულობასა ჩემს უდიდეს სასურველს და სანახავ სანატრელს მეფის რძალსა ელენეს ლამაზ პირს კოცნას მოვახსენებ“.

წელსა 1801

იანვრის..... ქ. ასტრახანს.

CXXVI

მეფის გიორგისა სიცოცხლისავე დროსა ძმა მეფის რძლისა ზურაბ ჰსწერს ქ. ასტრახანიდგან შემდეგსა წერილსა ძმასა ჩემსა:

ჩემო ხელმწიფევ ეგნატი!
უფალო ნათლიავ!

ამას წინა ფოშტით კნიაზმან მაგათს უგანათლებულესობას არზა მოართვა და მცირე ხანს დაცლა ჰსთხოვა იმ ნივთისა: ეს ნუ მამიკვდება და შენმა მზემა ყოვლის ცდით ვცდილობთ, რომ ამ შენობის ცოტა რომ გაკეთება დავანახოთ ქვეყანასა და მერე სახელმწიფო ხაზინიდამ თეთრი ავიღოთ პირველად მაგათს უგანათლებულებას გაახლებთ, ამაზედ ხათრიჯამი იყავით და ნუ სწუხართ [45]).

ამ თვის 23 მაგათ უგანათლებულებობას კნიაზისათვის ბაბახანის შვილის თავრიზისა მოსვლა ებრძანა, აქაც ბევრის ამბავს აჭორებენ ბაბა-ხანისასა, ღმერთმან ქნას, რომ ამათი დიდებულებიდამ სამხედრო წარმოევლინოს ჩვენს ხელმწიფეს. გამერლერი-გრაფი მუსინ-პუშკინი მოვიდა პეტერბურღიდამ კოეწი? გუბერნატორთან კორინღთან მიდის. ასე მოგახსენებენ, რომ ოსეთის გზა უნდა დაჩხრიკონ, ორი დღის მოსული არის, ჯერ კნიაზს არ უნახავს: თუმცა უნდოდა, რომ მაშინვე ენახა, მაგრამ თავის შეუძლებლობისა მიზეზით ვერ ნახა, მერე ასეთს ყოფაში ბძანდება, რომ შეგებრალებათ და დღისით შენობისა მიზეზით ადგება გავა საღამომდის ოსტა-

---

[45]) ძმანი მეფის რძლისა ჰპირდებოდენ ფულისა გამოგზავნასა, ნაცვალგებითა წოდებისათვის თავადობისა, ოდეს მამა მათი სვიმონ ალა წარვიდა რუსეთად დიდისა საუნჯითა თვალთა და მარგალიტთა ნადის-შაისაგან ნაქონთა იმპერატრიცამან ეკატერინა ანუ იმპერატორმან პავლე შეისყიდეს და უბოძეს მამული პოლშისა მხარესა და თვით წოდებისაგამო მათისა, მეფისა წერილსა შინა, თავადად დარჩნენცა კნიაზად რუსეთისა.

ტებს თავს ადგა, ძალიან ბეჯითად გამუშავებთ იმ ზემო ჭაზრის მიზეზით [46]).

ჩვენს ხელმწიფეს ბატონის რძლისათვის მეფისაგან სოფლის ბოძება ებძანა: ღმერთმან ბედნიერებაში მოახმაროს, ვიცი, ესეც შენი გარიგებული იქნება [47]).

ბატონის შვილისაგან გამოგზავნილი არესაშვილი მარტიროზა აქ მოსული. ამას წინათ მოგახსენე, რომ ჩვენსა ჩამოგახვდინეთ, კარგის პატივითა მიანდო აღა ურმის ქისა ჩვენ მოგვაცემინა მაშინვე ხუთ მინალთუნიანი ჩექმა უყიდეთ და ჩავაცვით. ახლა ამბობს, რომ აქ აბრა ხანს ქორწილი მინდა ვქნაო, დანიშნული ვარო. ეს თუ რამე ქორწილისათვის მოსულა და მანდ ბატონიშვილი მოუტყუებია და აქ ჩვენ მოტყუებას გვიპირობდა, რომ ბატონის შვილმა იკისროს ახლა ჩემი თავიო. ამისი მოსვლა იყო და აქ რაგინდარა ჭორების დაყრა, რომ ბატონის შვილს სხვა საქმეზედ გამოუგზავნიაო და რასაც ამბობდნენ, როგორ შემიძლიან მოხსენება.

ამას წინათ მაუდი ბასტისეტი და ტემლაკი გეთხოვნათ თეთრი მაუდი აქ არ იშოვება და მაშინვე მოსკოვს მივსწერეთ, რომ წინას ფოშტით გამოგვიგზავნონ, იმედი მაქვს ჩქარა მოგვივიდეს და ჩქარა გაახლოთ. ახლაც შლაპა ებძანა მაშინვე ვიყიდეთ კარგი შლაპა, გუშინ კვირა იყო და გუშინ წინ პრაზნიკი: იაშიკი ვერ გაუკეთებინეთ და გახლებთ [48]) ამას წინათ ას ხუთი მარცვალი ბაჯაღლოს ოქრო გამოვგზავნეთ, როდესაც მოგერთვათ გვაცოდინეთ და მე თქვენს მონას ნუ დამაგდებთ თქვენის გულისაგან.

მისს უგანათლებულესობას ჩემს ხელმწიფეს ბატონის რძალს და თქვენ ნათლი დედას სურვილით ხელს ვაკოცებ. ქ. ბატონს მამა თქვენს, ქრისტეფორეს დედას ქრისტეფორეთ და მაიათი მრავალს

---

[46]) ვინ არის ესე კნიაზი არ ვიცი.

[47]) მეფემან გიორგიმ უბოძა პირის სანახავად თვისსა რძალსა გურჯაანი, სახასო კაცები, მახცანი სოფელი და ქარვასლა ქ. თფილისს.

[48]) შლაპა ღენერლისა მემკვიდრისა დავითისათვის.

მოკითხვას მოვახსენებ. თქვენი და დააქორწინეთ, თუ არა? [49] მათი მონა ზურაბ სვინოის ძე აბა-მელიქოვი.

ჩემს სიძეს მირზას წიგნი ებოძებინა, იმ წიგნის პასუხს სხვას დროს მოვახსენებ. წყალობას ვითხოვ მომიკითხო და მაიაც შაქარათი, ჩვენი ეთერა სისუც მომიკითხე [50] წელსა 1800 ივნისის 25 კასტრახანს.

CXXVII

აპრილის თვის დღეთა შინა მოუვიდა მეფეს წერილი ომარხანისა ავარელისა სადაცა იყო შეხიზნული მეფის ძე ალექსანდრე ომარხანი. მცოდნე საქართველოსა შინა გზათა და კვალთა ამაოხრებელი სურამისა ჭალისა აბაშიძეთა სოფლისა და ახტალისა,—მელიქიანთა სადგურისა,—ჰსთხოვდა მეფესა, რათა მისცეს წილი სამეფოისა ძმასა თვისსა ალექსანდრეს; რათა კავშირისა გამო ჯერეთ მამისა დროსავე მისისა ირაკლისა ეგზავნოს საყოველ წლოდ დანიშნულისა საჩუქარი ანუ ხარჯი მას ბატონსა და ოსაქოლისა პატრონსა დიდათ მიაჩნდათ სოფელი ორაქლი ესე სადგური ხანთა, შეუვალი მტერთათვის, ექვსასისა კომლისა შეჭურვილისა ლეკისა ბოლაზი და ნაყოფიერებითა თვით ომარ მდიდარი მთათა ადგილთა უსხან იყო ბრძანებული და თავად მრთელისა დროთა ამათ დაღესტანისა.

მეფე ერიდებოდა ავარიისა ხანსა; იცოდა ძალი მისი და ხმა, რომელიცა აქ უნდა დაღესტნელთა ზედა ხანი ესე ადვილად შეჭურიდა 2,0000 ლეკსა 6,000 ლეკი ცხენოსანი, გულხადრი მზად იყვნენ ბრძანებასა ქვეშე მისსა გარდა ამისა აქვნდაცა დიდი ნათესაო-

---

[49] ქრისტეფორე იყო ჩემი ძმა; მაია არის ჩემი დაი დღეს ცოცხალი; დაი რომელსაცა კითხულობს, იყო მამიდა ჩემი თინათინ.

[50] სიძე მირზა იყო გულასპიშვილი ბეზირგანი ტფილისისა; შაქარა იყო შვილი მისი და მაია დედა შაქარიასი და დაი ღვიძლი მეფის რძალი ელენესი.

ბითი კავშირი ერთობისა ყარაბაღისა ხანთან, იმ დროდგან, ოდეს გამაოხრებელმან ჭალისა წარიყვანა ტყვედ ორნი დანი აბაშიძისა ქალნი და მათგან ერთი თვით ჰყვა ცოლად და მეორე მიართვა ძღვნად ყარაბაღისა ხანსა.

მეფემან მისწერა წერილი ერთი არაბულად თვით ომარ ხანსა და მეორე ძმასა თვისსა ალექსანდრეს. პირველისა წერილითა აუწყა ომარ ხანს, რომელ კავშირი მასთან მას არ დავიწყებია; ელის დროსა უკეთესსა, რათა უფრო მტკიცედ დაამყაროს იგი მასთან. დაღისტანი სიმტკიცე ჩემი, ჰსწერდა მეფე, უკეთუ ავარიისა ხანთა შეწევნითა და ძალითა დამშვიდდება ლეკი და არღა შემოვა თარაფ თარაფად, გუნდ-გუნდათ ასაოხრებლად სოფელთა, მე ვარ პირმშო შვილი მამისა ჩემისა, მეფედ დამტკიცებული რუსთა, სპარსთა და თურქთაგან. ძმათა ჩემთა და თვით ალექსანდრემან, არ ინებეს ჩემი მეფობა, გამექცნენ და მით აშფოთებენ ქვეყანასა, ურჩივეთ თქვენცა მას, დამემორჩილოს და მივსცემ მას სოფლებთა და ადგილთა სარჩოდ რაცა ვერ მიჰსცა მას მამამან ჩვენმან. თუ დამშვიდდება ალექსანდრე, მე და ჩემი ქვეყანა გავმდიდრდებით და მაშინ კავშირი და ერთობა თქვენთან უფრო მეტი იქმნება,—დავასხლოვდებით ძველთა ჩვეულებისა-ებრ და სარგებლობაცა ჩვენგან ყოველთვის ექმნება დაღისტნელთა, ეხლა მდგომარეობა ქვეყნისა ცუდად არის: აღრეულებისა გამო გაღარიბდა ერი ჩემი. რუსთა მფარველობისა არ უნდა ეშინოდეს არცა ძმასა ჩემსა არცა დაღისტნელთა“.

მეორითა წერილითა ძმასთან, ამცნებდა მას ტკბილად ქრისტეს სიყვარულისათვის დაჰსცხრეს, მოვიდეს მისდა და მიიღოს ყოველივე რასაცა შეიძლებს მეფე მისდა მისანიჭებლად. მისცა აღთქმითა პირობა შეფიცებითა წინაშე ძელისა ჭეშმარიტისა, ჰყოს იგი კმაყოფილი. მეფობისა დათმენა არ შეიძლება, ძმაო ალექსანდრე,—ჰსწერდა მას. დაეცემა მეფობა, უკეთუ განუყოფ მე სამეფოსა ძმათა ჩემთა. ვის უქმნია ესე და არ უნანია? ნუ ექმნები მტერი ოჯახსა და საქრისტიანოსა. დამიახლოვე ავარიისა ხანი: შენზედ უკეთეს შუამდგო-

მელსა მასთან კაცსა მე ვერ ვიპოვნი,—ნუ იქმნები ორგული ქვეყნისა: აჩვენე ერთგულობა მეფობასა გაოხრებულსა და ამით ადიდე შენი სახელი. ამ ჩემ წერილთან მოგივა კათოლიკოსისაცა წერილი ვედრებითი. ამბორს გიყოფ შორიდამ და გელი მალე. მომეშველე და ვიყვნეთ სიყვარულით ქვეყნისა. [51]

პასუხი წერილთა ამათ არ მოერთო მეფესა, ომარხანსა მოუკვდა დროთა ამით (ცოლი აბაშიძეთა ასული და იგლოვდა, ალექსანდრე ჭარიდამ გზითა წარვიდა სპარსეთად და ელოდა მალე ლეკთა ჯარითა კახეთში შემოსვლასა.

CXXVIII

ჩერქეზ ქირმანის ბატონმან უცმან ალექსანდრის მეფის მის სიმამრმან და მეფეთა თანა დაახლოვებულმან ადრითგან მოართვა მეფესა გიორგის ცხენი ყაბარდოული, ორი თეთრი და ოთხი სხვისა ფერისა, ტანოვანნი და ძლიერნი დიდ სხეულოვანებისა გამო მეფისა, ვერ სადმე უძლებდნენ მას ცხენები და ამისთვის გამორჩევით, მცნობმან მოყვარემან მოართვა ძღვნად.—იამა მეფესა და მიუძღვნა ნაცვლად გებისა საჩუქარი მას და რიცხვით სახლეულობისა მისისა ქალთა ოთხი ბეჭედი ალმასისა იაგუნდ მოდებულნი თანასწორისა ფასისა და ხელოვნებისა და გულსაკიდი მარგარიტისა ძეწკვი. თვით

---

[51] ესე წერილი დაწერა მეფისა მდივანმან იოანე ბეგთაბეგოვმან, რომელიცა გარდაიცვალა 1838 წელსა, თვით მისგან ვიცი ესე.

მანვე მიამბო, რომელ მეფე გიორგი ხშირად მათქმევინებდაო ძველად თქმულსა სიტყვასა მოლექსისასა.

როსტომმა სთქვა, სიბერიკაცითა სიტყვა სათქმელად გაჭირდაო,
ასსა ლიტრასა რკინასა კბილ-ქვეშ შევიდებ კნატს უზამო,
ალაზანსა და იორსა დავეწაფები ყლაპს უზამო,
იქითს მთასა და აქეთსა ხელს მოუჭირებ რახტს უზამო,
თავსა გასულსა დიაცსა, მე იმას ვერას ვუზამო.

მას წარუვლინა დიდი საგზაო აზარფეშა ვერცხლისა შიგნით მოქსოვილი და თოფი, რომელიცა ადრევე აქვნდა ნაჩუქრად ინგლისსა ვაჭრისაგან, თფილისს მოსულისა მეფისა ირაკლისავე დროსა.

კაცთა, საჩუქარისა მომტანთა, უბოძა ტან-საცმელი მდიდარი და შესაბამი მათდა იარაღი და გაისტუმრა ლიახვისა ხეობითა იმავე გზითა, რომლითაცა მოვიდნენ.—ესენი ჩააბარა მშვიდობითისა მგზავრობითისათვის ისე მაჩაბელსა, ლიახვისა ბატონსა და დავით ამირეჯიბსა, იმერეთისა მესამზღვრეთა და მოყვრობით იმერეთისა და მეგრელიისა თავადთა თანა დამოკიდებულთა ამბავი ესე მიამბო მეფის-ძემან მიხაილ დამჰსწრემან საქმისა ამის. ერთი ცხენი ამათგანი იყო თვით იგი, რომელიცა შემდგომად ლეკთა ჯარისა და ალექსანდრე მეფისა-ძისა მათა-თანა ყოფისა ომსა საგარეჯოსა ახლოს ნიახურას დამარცხებისა წარუვლინა თვისის უნაგირითა ღენერალსა რუსისა გულაკოვსა ძღვნად, და მიაგება ავლაბრისა თავსა ესრეთ, ვითარცა ძლევა შეჯდომით მეფისა ცხენზედ შემოვიდა ქალაქსა და პირდაპირ წარდგა იგი მეფესთან, სნეულებით საწოლსა ზედა მდებარესთან და მიულოცა ერთობ ქართველთა და რუსთა ჯარისაგან გამარჯვება პირველი, და ძლიერი, სახელოვანი და საიმედო შემდეგ დროთათვის ლეკთა ბაირაღები მოტაცებულნი მძლეველთაგან, მოაქვნდათ თვით ლეკთა ტყვედ შეპყრობილთა: ეგრეთვე ზურნა და დაფი ლეკებისა. მცხოვრებნი ქალაქისა ავლაბრიდამ სასახლემდე მოჰყვებოდნენ ძლევა მოსილსა ღენერალსა ზურნითა, და დაფითა დასაურითა: მეფის ძენი იოანე და ბაგრატ,—რომელნიცა დაეწსრნენ ბრძოლასა ამას დიდსა და სახელოვანსა და რომელნიცა დააჯილდოვა იმპერატორმან პავლე ბოძებულთა მათდა 2 ხარისხისა იოანე ერუსალიმელის ორდენითა,—იდგნენ მარჯვნივ და მარცხნივ ღენერლის, დიდი და ვრცელი დროთა ამათ მოედანი სასახლისა გაივსო მაყურებელთაგან, დედოფალი მარიამ, და მეფის ასულნი მუნ დამჰწსრენი შეხაროდენ მძლეველთა. განმხიარულებულმან მეფის ასულმან რაიფსიმემ ადრევე მცნობმან ღენერლისა, წაიძრო თითიდამ, ვითარცა თვით

მიამბო, ბეჭედი ფირუზისა და უბოძა მას საჩუქრად, მიხედვით მაგალითისა ამის: დედოფალმან უბრძანა მოხელესა თვისსა მოართვან ბეჭედი და ერთიცა სამ-იაგუნდ სმული ოქროს ბეჭედი ზეთვისითა უბოძა ღენერალსა თვით მეფემან, ოდეს ღენერალი მოვიდა და აკოცა მკერდსა, აკოცა თვით ღენერალსა შუბლზედ და უბრძანა სიტყვანი ტკბილნი მივსწერე იმპერატორსა პავლესაო მხნეობა შენი: იმედი მაქვს დაგაჯილდოვოს დიდად“.

აქავე იყვნენ შეკრებილნი კათოლიკოზი ანტონი, არსენი თბილელი, იუსტინე მთავარ ეპისკოპოსი და სომხეთა ეპისკოპოსი ოჰანეზ თფილისისა.

ესრეთითავე დიდებითა და დღესასწაულობითა წარუძღვანე მას სასახლად თვისად, რომელიცა იყო ახლოს მეფის მის დავითის სასახლისა მტკვარისა კიდესა ზედა. ესე იყო დილით 11 საათსა, დღე იყო, თუმცა ნოემბრისა თთვისა, მზიანი, მშვიდი და თბილიო, მიამბო მანვე მეფის ასულმან რიფსიმე.

აქვე დაუვიწყებლობისათვის ვიტყვი ამასცა, რომელ მეფემან ირაკლი იხილა შვილი თვისი ალექსანდრე, არა კეთილად მქცევი და მოუძებნა ცოლად ქალი ქირმანის ბატონითა ყაბართოდამ. მოიყვანეს ქალი ესე თორმეტი მოახლითა 14 წლისა თფილისს წითლისა თალათინითა მშვენიერად წელ- რტყმულითა ზორტებითა, იშვიათისა მშვენიერებისა. შემდგომად ორის კვირისა ნათელ ჰსცეს მას სასახლისა ეკლესიასა, უწოდეს სახელად ნინა. მეფის ძე ალექსანდრე ცოვად ექცეოდა სასძლოსა თვისსა და ქალმან, ჯერეთ ჯვარ-დაუწერავმან იგრძნო ობლობა თვისი და მწუხარებითა დუმილითა განატარა 6 თთვე. მოწყლული გულითა დაჭლექდა და გარდაიცვალა და დასაფლავდა თფილისს, მეტეხისა ეკლესიასა შინა.

CXXIX

შემდგომად რუსთა და ქართლისა ჯარისაგან ნიახურას გამარ-

ჯვებისა, მეფემან გიორგი სნეულად საწოლსა ზედა მდებარემან, მისწერა დესპანთა თვისთა შემდეგი წერილი:

„ჩვენ მაგიერად მისს ბრწყინვალებას ჭავჭავაძეს უფალსა ეშიკაღაბაშს ყაზახის მთავარს და ამირას გარსევანს და კნიაზს ავალოვს თანა განმზრახსა ჩვენსა გიორგის და კნიაზს ფალავანდოვს[53]) მდივანს ელიაზარს მრავალი მშვიდობითი სუფევა და სიყვარული გეწყოსთ: აქაური ამბავს აქიდგანვე თქვენც კარგად შეიტყობდით. დაფარულად რაოდენს საქმეს ცდილობდნენ, მოწერა აღარ ვინებეთ საქმით გამოცხადება შეუშვენს. ბაბა-ხანის-შვილი და მისი სარდარი რუსსიის მხედრობისა ამოსაწყვეტად და საქართველოსა დასაპყრობელად, რომ მოვიდნენ ერევანს, ალექსანდრე იმათთან მივიდა აქედგან გაქცეული. იმათ იქიდგან წიგნი და კაცი მოსდიოდათ; ჯარი შეიყარეს ამათ, მოვიდნენ, მაგრამ ღვთის-მშობლისა მოწყალებამან განაქარვა იმათი განზრახვა, მათისა დიდებულებისაგან რუსსიის მხედრობის მოშველება რომ შეიტყეს ყიზილბაშთა, წავიდნენ შეშინებულნი. იქიდგან უქმათ დარჩომილი ალექსანდრე შუშის ხანთან მივიდა; ომარ-ხან დაბარებული ჰყვანდათ; ომარ-ხან რომ ჩამოვიდა ალექსანდრე იბრაიმ-ხანის-შვილიც იმისთანა ომარ-ხანთან მივიდნენ, დიდი ჯარი შეიყარეს; ჯარის მნახავნი კაცნი ასე ამბობდნენ: ოცდაათი ათასი არისო, რომელიც გაღმიდგან გამოდიოდნენ, მაგრამ ათასი კი მეტი იყო. ომარ-ხან, ალექსანდრე და მათთან სხვანი წამოვიდნენ საგარეჯოს, მარტყოფს დამდგარ იყვნენ; აქედგან ესენი მისულიყვნენ ვისთანაც შეთქმულობა ჰქონდათ; იმათითით რუსსიის მხედრობა ჩვენ ამოვეწყვეტენით; ომარ-ხანს და იმათ საქართველო დაეპყრათ, მაგრამ ეს კი არ იცოდნენ, ომარ-ხანს და ჭარელნი სა-

---

[53]) მოხსენებულნი აქა გვარნი ავალისშვილისა და ფალავანდისშვილისა არიან თქმულნი რუსულისა ენისა მიბაძვით „ავალოვად“ და „ფალავანდოვად“ ესე ნამდვილი რომელიცა აქვს დღეს უგანათლებულესს ირაკლის ალექსანდრეს-ძეს, არის დაწერილი კიკოლა დიაკვნისაგან. (იხილე სხოლიო 6).

ქართველოს იმათ აღარ დაანებებდენ. ნიახურას რომ მოვიდა ომარ-ხან უფალნი ღენერალნი[53]) ქიზიყს მისულნი, რაოდენისამე როსსიისა მხედრობით და ჩვენი შვილები იოანე და ბაგრატ კახეთისა მხედრობითა ნიახურას მოეწივნენ; ნოემბრის შვიდს სამი საათი დღისა დარჩომილი იყო, რომ მოეწივნენ და მყის თანა შეებნენ; სადაც ბინა ჰქონდათ და განზრახვა მისვლისა, იქ არ მიესწრათ, ქრისტეს ღვთისა და ღვთის-მშობლის მოწყალებით შეებნენ და ჰსძლეს და ფრიად მრავალი მოსწყვიდეს. ჯონგათაის თავი აქ მოგვივიდა; ომარ-ხანის დიდათ დაკოდვას ამბობენ იმათის ჯარით მოსულნი[54]). ჩვენ ახლა ამისთვის გწერთ ამ წიგნსა, ამათ ამისთანა მაგათის დიდებულების მხედრობის ამოწყვეტა როგორ და ვითმინოთ? მაგათის დიდებულების საფარველი რომ მოაკლდეს საქართველოსა, საქართველოდგან ქრისტიანობის ნათელი აღსდგება. [55]) კურთხეულის მეფის მამის ჩვენისა ანდერძიც ასე გვაქვს, თქვენც კარგათ იცით. ამ ჟამად ღვთის-მშობლის მოწყალებით მძიმეს სნეულებისაგან განვთავისუფლდით; სრულიად სიმრთელეს რომ მივიღებ ქრისტეს ღვთის მოწყალებით არაგვს ავალ, არაგვსა და საბატონიშვილოებს ჩამოვართმევ; ვიდრე ჟამადმდე დავდუმდები. მაგრამ ამათის მხრისაგან მეშინის მტერთა ჩვენთაგან შემწეობით, როსსიის მხედრობას შესცოდონ რა; ვინ იცის ამათგან მოხსენდეს რა მაგათის დიდებულების დიდებულსა კარსა. თქვენ იცოდეთ მიზეზი საქმისა ამის. ჭეშმარიტება ვიდრე აქამდისინ მრავლისაგან მრავალი დამითმენია; მაგათის დიდებულებისა და მხედრობისა მუხანათობა და მაგის უძლეველის მხედრობისა მუხანათობა და მაგის უძლეველის მხედრობისა ვნება კი ჩვენგან არ მოითმინება. ჩემი სული უნდა დავ-

---

[53]) გულიაკოვი და ლაზარევი. ესე ომი აღარ აღვწერე, რადგან რუსთაცა აქვსთ აღწერილი და ქართულადაცა არის აღწერილი.

[54]) ომარ-ხან დაჭრილობითა ამით მოკვდა ზაქათალას და მუნვე მეჩითში დასაფლავდა.

[55]) ესე იგი განქარდება.

სდვა მაგათის დიდებულებისა და მხედრობისათვის მათისა; ღვთის შემდგომად მაგათი დიდებულება არის ყოვლის მხრით ჩვენი შესავედრებელი. წელთა ჩყ. ნოემბრის იბ. ქართლისა და კახეთისა და სხვათა მეფე გიორგი. უვარგობა კი არ იქმნება ასე იცოდეთ, გიორგი“ [56]).

CXXX

დღეთა ამათ შფოთისა და ამბოხისა ძმათაგან და გარე მტერთა, მოერთვა მეფესა, ოთხთავე მართლ-მადიდებელთა პატრიარხთა კურთხევითი წერილი და ნაცვლად გებითი საჩუქრებითი და ხატები გაგზავნილთათვის საჩუაართა და შესაწირავთა, ვითარცა მოსახსენებელთა განსვენებულისა მეფისა ირაკლისა, ეგრეთვე წარსამართებლად გამეფებულისა გიორგისა. სამი ესეთი ხატთაგანი დღესცა იპოება ჩემსა სახლში და მაქვნან თაყვანის-საცემელად; ესე არის კვიპაროზისა ფიცარზედ ამოჭრილი ხატები საუფლოთა დღესასწაულთა, მეორე ჯვარი, და მესამე სადაფისა ხატი.... სხვანი ესე ვითარნი ჯვარნი და ხატნი წარავლინა მეფემა ეკკლესიათა შინა კახეთისა და ქართლისა და ჯვარნიცა მოსახმარებლად ტრაპეზთა ზედა. გამიგონია 200 თუმნისა ნივთნი ვერცხლისა და ოქროსი წარავლინა საბერძნეთსა მეფემან და ფულად 80 თუმანი, დროთა ამათთვის უფულობისა და ქვეყნისა გაოხრებისათვის ლეკთა და სპარსთაგან, არა მცირედი. ამასვე დროსა მოერთვა კონსტანტინეპოლით პატრიარხი-

---

[56]) ესე მიმატებული ესრეთ თვით მეფესა მიეწერა. აქა იგულისხმებს მეფე, რომელ მოღება საუფლისწულოთა და არაგვისაცა ძმათაგან, უვარგისი ანუ უსარგებლო არ იქმნებაო, წერილსა ამას ნამდვილსა, რიცხვი არ უზის. მხოლოდ გარსევან ჭავჭავაძეს მეორესა გვერდზედ დაუნიშნეს რიცხვი მიღებისა 28 დეკემბერს 1800 წელსა მივიღე. დღე ესე არის დღე მეფის გარდაცვალებისა.

საგან ხატი ფიცარზედ ნახატი „წყარო ცხოვრებისა“ დღესაც ჰგიეს ესე წმიდის გიორგის კარის ეკკლესიაში.

CXXXI

მასვე დროსა პატრმან დამიანე ანკონელმან მოსრულმან რომით თბილისად მიართვა მეფესა წერილი პაპისა პიოს მეექვსისა. წერილითა ამით სთხოვდა პაპა მაგალითისა-მებრ მამისა მისისა გარდაცვალებულისა, აქვნდეს მფარველობა მღვდელთა ზედა გამოგზავნილთა მოციქულთა ქალაქიდამ საქართველოს: ჰსწერდა მადლობასა პატივის-ცემისათვის მათისა კათოლიკეთა სამწყსოისა და ეკკლესიისა განმგეთა ლათინთა ზედა ენასა დაწერილი ეპისტოლე ანუ ბულლა გარდმოიღეს ქართულად ექიმმან რომში აღზრდილმან კათოლიკემან ქართველ გვარისა შარიმანა შვილმან [57]) რომელიცა მოკვდა თბილისსა 1836 წელსა. წერილი ესე ნამდვილი და თარგმნილიცა ქართულად აქვნდა დავით თუმანიშვილსა, ეგნატი თუმანისშვილისა ძმასა (გარდაიცვალა 1832 წ.) ვის დაშთა იგი არა ვუწყი.

იოანე ყარაკემან კათოლიკემან ექიმმან მეფისა გიორგისა მომითხრო ამბავი ესე და ჰსთქვა:

„დიდად იამა მეფესა, წერილი პაპისაო, და იკითხა, რატომ არ იციან ხატითა ანუ ჯვარითა დალოცვაო? თუმცა არა ვარ პაპისა სარწმუნოებისა, გარნა მეფე ქრისტიანეო და თვით პაპა არის მღვდელთ მთავარიო, რიგთა იცოდეს მეფეთა პატივიო“,

პატრი დამიანე. მიმრთმევი წერილისა შეწუხდა მეფისა ესრეთითა სიტყვათა გამო, მაშინ მეფემან განამხნო დაბრძანა ნუგეშად

---

[57]) ვგონებ ერქვა მას სტეფანე, ამან შეადგინა ლექსიკონი ბოტანიკური მცირე ბალახთა და მცენართათვის სამკურნალოთა. შემდეგ იოანე მეფის-ძემან დაურთო ესე თვისგან ქმნილსა ლექსიკონსა. ნ. დ. ჩუბინოვმან შეიტანა ლექსნი ესენი თვისსა ლექსიკონსა, რომელიცა დაბეჭდა შემდეგ დავით ჩუბინოვმან.

პატრის აცნობონ თვისსა ენაზედ პატრსა, რომელ მეფესა დიდათ ეყოლება იგი პატივითა და სიყვარულითა. „არავარ თქვენისა სარწმუნოებისა“ ბრძანა მეფემან, ვარ ოხთოდოქსი (ხშირად ხმარობდა ლექსსა ამას ბერძნულსა, რომელიცა 16. ნიშნავს „მართლმადიდებელსა), გარნა მიყვარან პატრნი სიწმინდითისა მათისა ცხოვრებისათვის, გულისა კეთილისა ქონვისათვის: ქველის-მოქმედებათა თვის, რომელსაცა იქონიებენ, გლახაკთა, ობოლთა და სნეულთა მზრუნველობისათვის.—ჩემო პატრო, იყავ განსვენებით, დაახლოვებით ჩემისა კარისა, შემიწიე თუ საჭიროება რამე გაქვნდეს. განმხიარულებული პატრი წარვიდა სახლად თვისსა და შემდგომად გარდაცვალებისა მისისა, მწუხარე და კურთხევითა მოიხსენებელი მეფისა 1801 წელსა თვითცა გარდაიცვალა ქ. თფილისის.

მისსა მოადგილედ დაშთა პატრი ფილიპე, კაცი მაღლისა სათნოებისა და აღმაშენებელი ლათინთა ეკკლესიისა თფილისსა და დამაფუძნებელი სასწავლებელისა ყრმათა-თვის ფრანგთა, სასტუმროსა სახლისა შესაწყნარებელად უცხოთა კაცთა და სასნეულოსა,—საკურნებელად სნეულთა უპოვართა. 1859 წელსა გარდაიცვალა 77 წლისა და დასაფლავდა აღშენებულსა მისგანვე მცირესა ქვა-კუთხიანს, ეკკლესიასა ზოგადსა ფრანგთათვის სასაფლაოსა სოლოლაკის მთისაკენ, მშვენიერსა და თვალ-საჩენსა ადგილსა.

CXXXII

სნეულობისა დროსა მოუბარმან მეფემან ინება გამოკითხვა ლექსისა „მღვდელი“-ს მნიშვნელობისა, მოახსენა იოანე ოსეს შვილმან განმარტება ლექსისა, გაგონილი მზე-ჭაბუკ დიამბეგისაგან ორბელიანისა 58) რომელსაცა წარეკითხა ესე წერილთა შინა თფილი-

---

58) ესე მზეჭაბუკ იყო ორბელიანი (ყაფლანი-შვილი) კაცი რიტორი, მცოდნე ძველისა და ახლისა ფილოსოფიისა. განსწავლეს იგი ვინცლა ისე

სის მიტროპოლიტისა ნიკოლოზისა[59]) ლექსი „მღვდელი" არის იგივე მღვდლისა ლექსიდგან წარმოებულიო ე. ი. ღვდელი ღვდელი, მღვდელი ანუ «მღვდელი» აქედგან წარმოსდგა ესეცაო, რომელ მეფენი ღმრთისა ცხებულნი იყვნენ მასვე დროსა გვამნი ღვთისანიო ე. ი. საღმრთონიო. აქედამვე შემოვიდა თქმულობა დიად ძველთ ქართველთა შორის დასხმარებული გლეხთაგან

დიაკონმან (ვინ იყო ვერ ვსცან)—მოძღვრად მისსა იყვნენ ზაქარია სომეხთა ვართაპეტი იტალიაში აღზრდილი და ზაქარია გაბაშვილი მოძღვრად წოდებული—იყო ტანით და სახით სრულიად ეზოპე. გარდაიცვალა 1794 წელსა. მოწაფე მისი იყო მამა ჩემი ეგნატი.

[59]) მისგან დაწერილისა წიგნისა ბოლოს ჰსწერია ესეცა:

ქართული ქორონიკონი ჯდებოდა ტივ მეათოთხმეტეს მოქცევაში ვიყავით. მთავარნი ესე ასოთანი ძველადვე ქართველთ ეწერათ და არღარავინ სწავლულიყო ამისა, თვინიერ უხუცესისა ძმისა ჩემისა სულხან საბა ორბელის-ძისაგან კიდე. მასცა მამისა ჩემისაგან ესწავა და მან მე მასწავა ჟამსა მას, რომელთა ინებეს ხელთაგან ჩემთა ისწავეს, არამედ ვერ სწორ ქმნილთა ჩემთასა! მას ჟამისა მეფენი და შემდგომნი მათნი მოკლედ ჰყვარობდენ ამა წერასა. მე ქართველთა, იმერელთა და კახთა მეფედ დედის ძმის-წულმან და საქართველოს მოსამართლეთ უხუცესის ორბელის-ძემან მროველ ეპისკოპოსმან, და აწ თფილელ-მიტროპოლიტმან, ულირსმან ნიკოლოზ ანბანი ესრეთ დავწერე; ტრფიალე მსწრაფლ გულის-ხმა ჰყოფს და მოსურნე ადვილ მიხვდების-ურთიერთარს დაქსელვა და გვარ-კეთილობა საჩინო მიქმნიეს, და უმეტესსა გვარსა თუ ვინ შესძინებს ჩემსავე ცხოვრებასა ვიხილე ჩემ-მიერ სწავლულის-მიერ. ვითაც სხვა თვით მოიგონოს და ჩვენსა პირველად მყოფსა შლაო არა ჯერარს. გვარი და ერთმანერთში დაქსელვა ესრეთ ხამს გულის-ხმიერისაგან სხვა და სხვა რიგად დაქსელვა ტანის სისხო ყოველთავე ჰსწორედ ჰხამს. მე თხოვებულის თვალით დავსწერე; რამეთუ ვიყავ ორმოცდა ათექვსმეტისა წლისა მის წერაშია, მხილველთაგან შენდობასა ვითხოვ, ღვთის-სიყვარულისათვის ჩემი სიმძიმე იტვირთეთ და ჰსჯული ქრისტესი აღასრულეთ. ქალაქსა დიდსა სამეფოსა შინა მოსკოვს, 1628. აგვისტოსა.

დაუკარგულობისათვის ამისსა, ესე აქა დავსდევ. ნუ მრისხვენ მკითხველნი „მეფისა ცხოვრებისა მწერალსა".

ცა სოფლებში: „მღვდელთა და მეფეთა“ ამით იგულისხმებოდა არა უპირატესობა მღვდელთა მეფეთა ზედა, ვითარცა აწცა ჰგონებენ მრავალნი შეცდომით, არამედ ესე, რომელ თვით მეფენი იყვნენ ერთსა და მასვე დროსა მღვდელნიცა და მეფენიცა დროთა წარმართობისაცა.

მეფე გიორგი ოდესცა მოისხამდა სუფრაზედ მღვდელთა, უჩვენებდა მარადის ახლოს თვისსა ადგილსა და უბძანებდა ყოველთვის „მღვდელთა და მეფეთა!“ მაღლი ხარისხი არის მღვდელთ-მთავრობა, ბრძანა მეფემა თვით:

აქვს უფლება შეკვრისა და გახსნისაო, ესე უფლება არ მისცემია არცა ანგელოზთა და არცა მთავარ ანგელოზთაო. სამოსი მათი ბისონი არის სამოსი მეფეთა, დიდისა წმინდისა კოსტანტინე კეისრისაგან მირთმეული. ამითა აღიყვანა ეპისკოპოსი ერთსა და მასვე თვისთანა სამეფოსა პატივსა, ამისთვის გამიგონია პატრთაგანა, მრავალთა არა უწყიან, სად და რით თავდება უფლება მათი. ესე იყო მიზეზი, რომელ წმინდათა პაპათა აღიარეს თავი თვისიო უფლად და მსაჯულად მეფეთა და თავად ეკლესიისა და მოადგილედ ქრისტესა ქვეყანაზედ.

CXXXIII

ლეკნი მოწოდებულნი ქალაქსა მეფისა მცველად, ითხოვდენ დანიშნულსა, ჯამაგირსა თბილისის ქალაქისა შემოსავალი არა ეკმაჳა ამათ, ამისთვის უბრძანა მელიქსა დარჩიას შეაწეროს მოქალაქეთა და უფრორე შემძლეთა კაცთა ფული. სომეხნი დრტვინვიდენ, გარნა მისცეს საკმაოდ და არა გაწერილებისაებრ, მეფემან უბრძანა მელიქსა, გამოუცხადოს რათა სომეხთა ვაჭართა, რომელ, „შემოხიზნულნი საქართველოსა დაიცვებიან ქართველთა ძალითა აქვსთ ვალი ეწეოდენ გულითა ქვეყანასა გაჭირვებისა დროსა, შეუწუხებლივ არა იქნე-

ბარა: ერბო-კვერცხისა ჭამისა მოსურნემან უნდა გატეხოს კვერცხი.—გამოუცხადე მათ არ იყვნენ უმადლონი ქართველთა“.

ჰგონებდა სადამე მეფე, რომელ სომეხთა შფოთისა იქნებოდა თანა-ზიარი ყორღანაშვილი ოსეფა, ამილახვარი დედოფლისა დარეჯანისა. მაშინ მოახსენეს მეფესა, რომელ თვით ყორღანაშვილმან მოსცა მელიქსა ოთხი თუმანი. ჰსდუმნა მეფემან და არა მომლოდნელმან მისგან, ესრეთისა მოქცევისა,—რათა არა აწყინოს დედოფალსა უბრძანა საიდუმლოდ მელიქსა: „გულითა ჰქმნა ესე, თუ ჩემსა მოსატყუებლად? პატივ-ცემულად მეფისაგან იყვნენ მოქალაქენი გურგინბეგი სტეფანე; ფითუა-შვილი და მუხთა-შვილი. სომეხთა გვარი ემდურებოდა ამათ, ვითარცა მეფისადმი დაახლოებულთა და დამჩაგვრელთა დანაშთენთა სომეხთა.—ხშირად სადმე ეტყოდა სომეხთა თფილისელთა ფითუაშვილი უფრო მიჩნეული ძალი ქართველთა მეფისასა, ჩვენი ღონიერებაც არისო. რატომ არ ხედავთ და არ შინჯავთ ერთს ბედნიერებაში ვართ ჩვენ სომეხნი აქა, სპარსეთსა და ოსმალოში? ესრეთ ლეკთა ჯარითა დაცული მეფე იყო მწუხარედ და მაშინ შევიდა კოვალენსკი და მიართვა წერილი იმპერატორისა პავლესი. წერილითა ამით სთხოვდა მეფესა სომეხთა მელიქსა ჯიმშიდ შახნაზაროვსა და ფრიდონ ბეგლაროვსა, სურვილისა მებრ მათისა უბოძოს ადგილი ყაზახში რათა დაასახლონ თვისნი ყმანი სომეხნი, დევნილნი სპარსთაგან ამისთვის იკვრიან ესენი პირობითაო, სწერს პავლე-დაიცვან ძალითა თვისითა სამეფო თქვენიო, კეთილობისათვის სამეფოისა თქვენისა და სიბრალულისაგამო ვითარცა ქრისტიანეთა მივიღე მე ესენი ჩემდა ქვეშევრდომად და მოვაჩუმე საქმესა ამას, მიიღოთ იგინი ვითარცა სტუმარნი და უბოძოთ დასასახლებელად ადგილი თხოვილი და უფლებაცა თვისთა სომეხთა ზედა, ვითარცა აქვნდათ მათ თვისსა ქვეყანასა. 3 ივნისის, 1799 წელსა „მეფემან ესე ვერ ჰქმნა და უბრძანა მინისტრისა სიძნელე საქმისა და ესეცა, რომელ თვით სომეხთა არა სურდათ მისი ბატონობა ჩემს ქვეყანაშიო. გარნა აღსასრულებლად პავლეს სურვილისა უბო-

ძა გრამატა, რომელთაცა აძლევს ლორესა, დაჭირებულსა შამირალისათვის კალკუტელისა სომხისა. თუ ეს შამირალა მოკვა, ანუ მისი შვილიო, მაშინ ჰსწერს მეფე, ლორეს მას მივსცემ და სამაგიეროსი თქვენაო.

CXXXIV

1200 კაცსა ლეკსა მეომარსა ეძლეოდა თთვე და თთვე ჯამაგირი თვითოს თთვეში 30 მანეთი.—მესამესა თვესა მათისა თფილისის ყოფნისასა გაუორგულეს ძმათა იულონმა და ალექსანდრემან ბელადი მათი. ერთგული კაცი მეფისა მივიდა და მოახსენა ესე მეფესა. მეფემან არა შეამცნევინა შიში, რომელსაცა მიეცა თვით. უბრძანა ბელადსა მალობა და სიფრთხილე. მეორესა დღეს დილით, ახლად გაღვიძებულმან მეფემან იხილა 150 ლეკი სასახლისა თვისისა წინარე მისრული და რეცა მთხოველი დაჭირებული ჯამაგირისა. გამობრძანდა გადმოკიდებულისა მოედნისაკენ ბალკონსა და იქიდამ დიდისა ჩახილით უბრძანა, შედგნენ და მაშინვე მოუწოდა ქართველთა ქეშიკთა ანუ მხლებელთა. ესენი მსწრაფლ ყოვლისა კუთხისა სასახლისა გამოცვივდნენ ხანჯლებითა, კეტებითა და გაყარეს ლეკები, შეშინებულნი დროსა ამას გააფრთხილა მეფემან, არავინ მოკლან ლეკი, იქმნა ძიება, ბელადმან გამოაცხადა ღალატი ძმათაგან მეფისა და გარია ღალატობაში კუზიანი მელიქი, მაღაქელაშვილი და შიო თუმანიშვილი. ძიებიდამ გამოცხადდა, რომელ სამთა უკანასკნელთა პირთა იცოდნენ ესე და შიშისათვის ძმათა მეფისა ვერ მოახსენეს მეფესა, გარნა ღალატობასა შინა და ორგულებასა არა ერივნენ. ამისთვის უბრძანა ჯარიმისა გარდახდა და წაართვეს მათ 400 თუმანი ფულად და ვერცხლად. ამ ფულითა მიეცათ ჯამაგირი ლეკთა და დანაშთენისა ჯამაგირისა გარდასახდელად დიდ-ძალი ვერცხლისა ნივთნი საკუთარნი, დააშლევინა და მოაჭრევინა ფულად. ლეკები დაითხოვა, რადგან შემოდიოდა რუსისა ჯარიცა. მემანდერათ ლეკთა

იყო მოჩენილი ხიდისთაველი თომა მელვინეთხუცესისშვილი, მცოდნე კარგად ლეკურის ენისა.

ძმა თვისი იულონ დატუქსა ქათოლიკოზისა პირითა და განაძია თფილისიდამ, ნუ მამიყვანს იქამდინ, რომ სპარსთა და მეფეთა უფლებითა დავთხარო თვალები,—შეუთვალა მეფემან. მაშინ წარვიდა იულონ ქართლისაკენ. ალექსანდრე, მამისავე თვისისა დროსაგაქცეული და ახალ მეფობაში უკუ მოქცეული თფილისად და მიღებული კეთილად მეფისა გიორგისაგან, შეშინდა და კვალად გაექცა სპარსეთად.

შიო თუმანიშვილმან, მაღაქელაშვილმან და კუზიანმან მელიქმან დარჩია, მეორედ შეჰფიცეს ერთგულობაზედა და ჩამოართვეს წერილი მათ მოღნისა სომეხთა ეკკლესიაში თანა-დასწრებითა მათისავე ეპისკოპოსისა ოჰანეზისა, ქალაქისა მოურავისა ევსტატი ციციშვილისა და ეშკაბაშისა ასლან ორბელიანისა. ამილახვარი ყორღანაშვილი იდუმალ გარეული ამა საქმეში, არა დასაჯა მეფემან დედოფლისა გამო დედი-ნაცვალისა და ბრძანა მისთვის:

„მაგისსა ფიცსა არა მივიღებ. ეგ არის მყრალი ფატრუქი იბჟუტავს და აყროლებს. მაგისი რიდი არავის არ უნდა ჰქონდეს, თვით მოჰკლავს თავსა თვისსა, ახლდეს დედასა ჩემსა მეფისაგან მოძულებული. არ გავერევი მისსა სისხლშია. სისხლსა სისხლითა არ დაიბანენო: ვარ მეფე და ვიქონიებ მოთმინებასა და სულ გრძელებასა, რომლითაცა განშვენდებიან მეფენი ღვთისაგან დადგინებულნი მაღლად.“

CXXXV

ჯერეთ მეფისა ერეკლესავე დროსა 1767 წ. მოახსენეს იმპერატრიცასა ეკატერინას სიმდიდრისათვის ოქროისა და ვერცხლისა და სხვათა მადნებისა საქართველოსა შინა. ღრაფმან აპოლონ მუსინ-პუშკინმან მოსთხოვა იმპერატორსა პავლეს 20 სეკდემბერს, 1799 წ.

ბრძანება წასვლისა საქართველოდ. მოსვლადმდე მისსა თფილისსა მეფემან გიორგი ჰსცნო მისვლა მისი ლინიასა, უბრძანა გარსევან ჭავჭავაძეს წარმოავლინოს მუსინ-პუშკინი მასთან. მოსრულმან ახტალას განიხილა ალავერდის მადანი და ჰპოვა, რომელ ერთის წელიწადს მოსცა ბერძენთა მემადნეთა 445 ლიტრა, (ლიტრა 9 ფ.) და ყოველ თვე გამოჰქონდათ 30 ლიტრა და 2000 ფუთი რუსული ტყვია. ამავე ვეცხლიდამ გამოარჩევენ ლიტრიდამ 30-მდე მისხალსა ოქროსა. 800 კაცი მუშაობდა მუნ მეფისა ხარჯითა. მეფემან გიორგი გასცა ესე იჯარით და ბერძენნი თვითოსა ლიტრისათვის აძლევდენ მეფესა 160 ფ.

18 სექტემბერს 1800 წელსა გრაფმან მუსინ პუშკინმან აცნობა იმპერატორსა პავლეს. მაშინ იმპერატორმან უბრძანა გამოსთხოვოს მეფესა, რათა პირობაებითა გარდაეცეს მადანი ესე და სხვანიცა რუსთა მემადნეთა უფლებასა. მეფემან გიორგი ინება მოურიგდენ სომხთა მოიჯარადრეთა, რომელნიცა აძლევდენ წელიწადში 12,000 მანეთსა, რათა გარდასცეს ესე თვით გრაფსა მუსინ-პუშკინსა. 8 ოკტომბერსა 1800 წელსა მოვიდა ბრძანება იმპერატორისა რათა შეიკრას პირობაები მეფესთან. გრაფმან პუშკინმან მოსწერა წერილი ლინიით მეფესა 16 ნოემბერს, 1800 წელსა, განსწავლულისა მემადნისა ეისვალდისა ხელითა და პირობაებიცა:

1., გარდაეცეს რუსეთსა მადნები საქართველოისა სამეფოისა.

2., მიეცეს საუკუნოდ საჭირო მადნებთათვის, ტყე, წყალი, და ესე ვითარნი სახმარნი.

3., მიეცეს უფლება ციხეთა და სიმაგრეთა აშენებისა და მიენიჭოსთ მუშაკთათვის მემადნეთა საკმაო სახნავი მიწა პურისა მოსაყვანათ და სათივეებიცა.

4., გარდაეცესთ მადნებიცა ისეთნი, რომელთაცა იპოვიან სადამე რუსნი.

5., ჩააყენონ მადნებში მუშაკნი იმერელნი, ქართველნი, კახელ-

ნი, ოსნი ყაზახნი, ბორჩალოელნი და სხვანი, და დაბინავებისათვის მუნ მათისა, მიეცესთ ცხოვრებისათვის შეწევნა.

6., ემლეოდესთ პური ქართლიდამ, ყაზახ ბორჩალოდამ ფასითა და როგორც ფასობდეს ადგილობრივ.

7., უკეთუ მებატონებთა მამულებში გამოსჩნდეს მადანი, ესეცა მათ მიეცესთ პირობაებითა, ამათ მეფე იყო თანახმა და აღსასრულებლად დაუდვა, თვით შემდეგნიცა პირობაები:

1., დაიცვას სამუდამოდ რუსეთმან სამეფო მისი მტერთა დაცემისაგან.

2., მიეცეს მეფესა ერთ-დროებით ფული ნაცვლადი.

3., მოეცეს მადანთა დასაცველათ 3000 რუსთა ყარაული.

მაშინ მეფემან დაამტკიცა კანტრაკტი და დაუსვა მას ბეჭედი მეფისა და დედოფლისა. მოაწერეს მას ხელი გენერალმა ლაზარევმან და მღვდელმან მადნისა იოსებ წინამძღვრის შვილმან.

გრაფმან მუსინ-პუშკინმან 5 იანვარს, 1801 წელსა, წარადგინა ესე ხელმწიფესთან შემდგომად მეფისა გარდაცვალებისა და შეიცვალა ახლისა მთავრობისაგან ჰაზრიცა მეფისა და მდგომარეობაცა ქვეყნისა განმგეობითი (პოლიტიკური).

1801 წელსა მუსინ-პუშკინმან იწყო მუშაობა მადნებისა და 3 წელსა ვერა რაი ჰქმნეს. კნიაზმან ციციანოვმან 1803 წელსა იხილა ესე მძიმე მმართებლობისათვის და უნებდა შეეყენება მუშაობისა. მუსინ-პუშკინი მწუხარებითა მოკვდა თბილისს და დასაფლავდა ჯვარის-მამის ეკკლესიასა. მუშაობა შედგა ვითარცა დღეინდელად დღედმდე.

კნიაზმან მ. ს. ვორონცოვმან განიხილა ესე ადგილი და საქმეცა დაწყობილი ძველად. მეცა მიახლო თვისთან და მასთან მოგზაურობაცა ჩემი აღვსწერე და დავბეჭდე რუსულად თბილისს (1850 წელსა) და გამოძიებით გზათა ცუდთა მუნ მისასვლელად არღა ინება დროდმდე განახლებად მადანთა ამათ მუშაობისა.

CXXXVI

დედოფალმან დარეჯან მჯდომარემან დედოფლისა მარიამისთანა რძლისა თვისისა, რომელიცა მშობიერად იყო ირაკლიზედ უკანასკნელსა შვილზედ. მოახსენა მეფესა სამდურავი კარისა კაცთათვის, რომელნიცა ატარებენ ენათა და იქმონენ ამბოხთა, იმდღესაც მოგართვი ხოხბებიო და კარისა კაცთა გაებედნათ და ეთქოთ არ მიირთოთ, მოწამლულნი იქმნებიანო. აბა რა სათქმელია და როგორ მოსათმენია? უნდა მოვკლა და ვინა? შვილი ჩემი და მეფე. შვილი ხარ ჩემი და რა პასუხი უნდა მივსცე ღმერთსა, რომ ესე ვიფიქრო? იმდურებით ჩემს შვილებზედ. რა ვქნა, აგერ ორი თვეა ,ალექსანდრე გამექცა, მიხარიან ესე? მიმართა თათარსა და მე ხელს მოუმართავ როგორმე? რომელი შვილი დავიწყევლო? რომელი შვილი მოვკლა? თქვენცა გყვანან შვილები, რომელს გაიმეტებთ მოსაკლავად და შესაძლებელად? მეფე შესწუხდა და მოვიდა ლმობიერებასა და იტყოდა დედოფლისა დასამშვიდებლათა სიტყვათა.

დედოფალი დარეჯან ჰგონებდა მეამბოხედ და აღმაშფოთებლად სამეფოისა სახლისა მაყა-შვილსა ალექსანდრეს, რომელიცა იყო დიდად მიჩნეული მეფისა გიორგისაგან და მისგან მეგობრად ხადილი. მეფემან შემდგომად ვრცელისა საუბარისა ინება და სთხოვა დედოფალსა დედინაცვალსა თვისსა, დაშთეს მათთან სადილად და განატაროს მათთან დღე. დედოფალმან პატივი-სცა და დაშთა სადილად. სადილზედ გამხიარულებულმან დარეჯან უბრძანა მეფეს. „შვილო ჩემო! 4 წლისა დამხვდი, როდესაც შემოვედ სამყოფსა სახლსა; შვილი იყავ ჩემი და მე დედა ვიყავ, არ უნდა მალე დაივიწყო წარსული დრო, და არცა ალერსი ჩემი შენდა ყმაწვილობისა დღეთა. სხვა რომ არა მქონდეს რა შენთან ამაგი ეს ხომ არის დაუვიწყებელი ჩემგა,ნ ავად შეიქმენ 4 წლისა და რა გვარითა მეცადინეობითა, მოგიარე და მოგარჩინე, არც ერთს ჩემ შვილზედ ესოდენი ამაგი

არ მიმიძღვის." მაშინ, დედოფლისა დარეჯანისა მუნ მეფესთან ყოფნისა დროსა, მოართვეს მეფესა ბრძანება იულონთან, აახლოს ეშიკაბაშსა თვისსა ალექსანდრე მაყაშვილსა დავით აბაზაძე, რომელიცა მიდიოდა იმერეთსა წერილითა სოლომონ მეფესთან, იკითხა დედოფალმან აზრი დესპანობისა, მეფემან მრისხანედ ბრძანა პასუხად: „სოლომონ მეფესა წარუერთმევია ხატი ჩემისა სიძისა დადიანისათვის ხატი ვლაზერნისა, თუ არ უბრუნა და არ დაჯსცხრა სოლომონ, ამოვაგდებ მეფესა იმერეთიდამ." დიდი ფიცხელი მიწერა იყო ესე მეფისა გიორგისაგან, და კვალად უფიცხელესი თვით იულონთან: მე პირნი მათნი არა მაქვს და წამიკითხავს იულონის შვილთან ლუარსაბთან, რომელსაცა აქვნდა იგი. დამსწრე ამა მოთხრობისა ეგნატი იოსელიანი იტყოდა, ამოიხრა მეფემან და მოახსენა დედოფალს დარეჯანს: „მაწუხებენ და მოთმინებიდამ გავყევარ ამათაო".

CXXXVII

მეფე იქმნა სნეულებითა დამძიმებული. მოახსენეს ბრძანოს გათხოვება მეფის ასულის თეკლასი. ბრძანა, დალოცა, აკურთხა და დასწერა ჯვარი ვახტანგ ყაფლანის შვილზედ, რომელიცა იყო ძე თავადის დიმიტრისა, ესე ქორწილი იყო 7 სეკტემბერს, 1799 წელსა. მეფესა უყვარდა დიდად და გამორჩევით და თვისი თეკლე[60]) თვით მეფისა ასულისაგან თეკლასა გავიგონე ესე, ოდეს მობრძანებულმან ჩემსა სახლსა ინება და ნახა 1829 წელსა სნეულად მდებარე მამაჩემი ეგნატი.

„მპირდებოდა და უეჭველად დამზითევდაო, უკეთუ დაეცალა ღმერთსა მეფისათვის. ძმანი ჩემნი და დანი მართლად ჰსძულობდნო

---

[60]) გარდაიცვალა 11 მარტსა 1846 წელსა და დიდისა პატივითა დაასაფლავა მცხეთას უგანათლებულესმან კნიაზმან მ. ს. ვორონცოვმან.

მას,—შური მეფობისა იყო მიზეზი ესრეთისა სიძულილისაო. ვერ გავამართლებთ ვერცა დედასა ჩემსა დედოფალსა დარეჯანსაო, ვერც ძმათა და დათა ჩემთაო. კარგად ვიცი, რომ აწუხებდენ მეფესაო, უბედურება იყო მოსული ჩვენსა სახლსაზედაო, ვიყავით ღირსნი დაჰსჯისაო და დავისაჯენითო. ვიტყვით მრავალსა ვაბრალებთ მრავალთა, ვეძებთ მიზეზთა, რომელთაგანცა რა მოხდა:"

მხოლოდ განგების საქმე გვავიწყდებაო: კურთხეულ არს ღმერთი მამათა ჩვენთაო. რუსთა მთავრობა საჭირო იყოო ქვეყნისათვის დევნილისა თათართაგან და ქრისტეს სახელის მოძულეთაგან ჰსცდებიან იგინი და სცოდვენ ღმერთსა, რომელნიცა აბრალებენ ძმასა ჩემსა გიორგის ქვეყანისა გაცემასა და სამეფოისა დაცემასა. ამას კი გაბედვით ვიტყვიო, რომ რუსეთსა არ ეკადრებოდა, რომელ დასტოვა სამეფოისა სახლისა წევრნი უღუკმოდ. არავინ იყო მთქმელი და მომხსენებელი დიდისა რუსთა ხელმწიფისა,—მიეხედნათ რა გვარად უზრუნველჰყო დიდმან პეტრე მეფე ვახტანგ, ძენი და ასულნი მისნი, თავადნი და აზნაურნი მეფისა მხლებელნი, ძნელია მამა შვილობამ ჩვენი მდგომარეობა! კვალად და კვალად იკურთხოს ღვთისა სახელიო."

მამა ჩემი ეგნატე დიდად იყო ფრთხილი, სიტყვისა წარმოქმისა, გარნა მოსული გრძნობათა სისავსესა, ესრეთისა მეფისა ასულისა საუბარისა გამო, აღიმაღლა ხმა და მოახსენა:

„ბატონის ასულო! მესმის ყოველივე და ვიტყვი მოკლედ გოდებითისაცა ჩემსა სიტყვასა: არვინ ველოდით რუსთაგან ამას, რასაც თქვენ მიბრძანებთ, ახლა ვხედავთ რაოდენ ძნელი ნათესავი ყოფილა. ძლიერნი ძალთ სიმრავლითა, თურმე ყოფილან სუსტნი ზრდილობითა, უცნობნი კაცთა, არა დამფასებელნი ღირსებათა, ცივად მხედველნი, ცივად მგრძნობელნი; მეფენი მათნი თვისთა ერთაგან დაშორებულნი და ვითარცა ტყვენი ვეზირთა ხელთა შინა, რომელთაცა უწოდებენ მინისტრებად. მიხედეთ ამათ მართალ მსაჯულებასა? გარნა კაცი დააწყობს ესრეთსა სამსაჯულოსა? აზიურთა და ძველთა ჩვენთა ჰსჯულის-დებათა ეცინიან რუსნი. განიხილონ:"

რომელია უკეთესი, უმოკლეს და უმეტეს მართლ-მსაჯულებითი? ქრთამით იტყვიან. გარნა ესოდენი და ესეით მექრთამობა შესაძლებელია სადმე? რა გაეწყობა! ესრეთ კეთილად დაწესებული სამეფო, ვითარცა საქართველოისა, სარწმუნოებითა, ეკკლესიებითა, მონასტრებითა, მდივან ბეგობითა, სწავლითა და ხელოვნებითა, გუთნითა, და ხვნითა, თესვითა და მკითა, პატიოსნობითა და ზრდილობითა აღსავსე, ესრეთ ბრწყინვალე სამეფოისა ტახტითა და თავად აზნაურობითა, სამღვდელოთა წესითა და საეროისა სიმდიდრითა, თოფითა, ზარბაზანითა და ხალხისა სიმხნითა და ვაჟ-კაცობითა ჩაბარდა სადმე დიდსა რუსეთისა იმპერიასა?.

„მივიღოთ ყოველივე სიმდაბლით და დავემორჩილეთ განგებისა ხელსა. ღვთისა განგებისა ხელსა ვერ ვნახავთ განგებისა კვალსა და კმარა ესე ჩვენთვის დუმილი და კვალად დუმილი, მეფის ასულო, გვმართებს მუნ სადაცა ცხადად და ნათლად ვხედავთ ყოველსავე, მოვიხსენოთ სიტყვა მოციქულისა იაკობისა; აბა რასა იტყვის იგი! ჩამოიღე შვილო პლატონ მიბრძანა მე მამამან მწოლარემან, სახე იგი რომთა პაპისა პიოს მერვისა, და მიართვი ბატონის-შვილსა წარიკითხოს თვით ქვე სახისა წერილი იაკობ მოციქულისა; მივართვი და წარიკითხა მამისა ჩემისა ხელითა მიწერილი სიტყვა მოციქულისა, რომელიცა ზე ამა წერილისა, იყო ნემეცურადცა ნაბეჭდი“.

„ნეტარ-არს კაცი, რომელმან დაუთმოს განსაცდელსა; რამეთუ გამოცდილ-იქმნას და მოიღოს გვირგვინი ცხოვრებისა, რომელიცა აღუთქვა მოყვარეთა თვისთა [61])“.

დღესაცა მაქვს სახე ესე მე, დიდსა დროსა დაჰყო მეფის ასულმან თეკლე და მერეთ ფარნითა წაბრძანდა სახლად თვისად, რომელიცა დიდად ახლოს იყო სახლისაგან ჩვენისა.

---

[61]) იაკობ. 1, 12.)

CXXXVIII

შიში იყო დიდი სპარსთაგან და ომარხანისა. შიშსა ამას დაერთო ძმათა ამბოხი. იულონ, ვახტანგ და ფარნაოზ აორგულებდენ ქართლსა და არაგვსა, ორჯერ მოუხდენ ქალაქსა 4,000 კაცითა და უნებდათ დედისა თვისისა დარეჯანისა წაყვანა თბილისიდამ. მეფემან არ მისცა ნება დედინაცვალსა ქალაქიდამ გასვლისა. დაუყენა მცველად 800 კაცი თვისისა ჯარისა და რუსთა სალდათნი, გამგედ ყოვლისა ამის დანიშნა კოვალენსკი და მეფის ძე იოანე.

დაბარებული ჯარი რუსთა კვალად შემოვიდა, გულიაკოვი დენერალი მას მოუძღვა 23 სეკტემბერს, მეფე თვით გაბრძანდა ტრახტეგანდით გარე ქალაქისა და მიეგება თუმცა სნეული ჯარსა და ესრეთვე შემოუძღვა ქალაქსა. იყო მეფესთან დედოფალიცა მარიამ და სხვანიცა მრავალნი ქალნი, ზარბაზანთა სროლითა ციხიდამ და ზარებისა რეკითა დაუხვდენ ქრისტეს მოყვარესა მხედრობასა, მხედრობა ესე დაბინავეს ავლაბარსა, კუკიასა და ვიეთიმე როტანი ლილოსა და მარტყოფსა. შეშინდენ მეფის ძენი და განმხნევდა მეფე.

მეფემან კვალად სულ-გრძელებითა მოინება დამშვიდება ძმათა. ამისთვის უბძანა კოვალენსკის, კათოლიკოზსა და მეფის-ძეს იოანეს, დაებოლოოს საქმე ესე მეფესთან მორიგებისა. ფარნაოზ უმეტეს სხვათა ძმათა დაშთა შეურიგებელად. ამას ალექსანდრეზედ აქვნდა დიდი იმედი, რომელიცა სწერდა სპარსეთით წერილითა დედოფალსა დარეჯანს, იმერთა მეფეს სოლომონს, ძმათა: იულონს, ვახტანგს, ფარნაოზს და მირიანს, ეგრეთვე ბოდბელსა იოანეს, თამაზ ყაფლანის შვილს და სხ.

ჰგონებდენ ლეკთა ჯარსა და სპარსთა შემოსავალსა მალე საქართველოდ, გარნა რუსთა ჯარმან, საკმაოდ თფილისსა მყოფმან, შეაშინნა ყოველნივე. დარჩათ მათ იმედათ სნეულება მეფისა სასიკვდინე, ჰგონებდენ შემდეგ მისსა იულონისა გამეფებასა და რუსთა ჯარისა

დათხოვნასა. ჯერეთ მეფისა სიცოცხლისა დროსა, მტერთა მისთა განთესეს ხმა გარდაცვალებისა და ეხაროდენ დროთა ცვლილებასა. ესე იყო მიზეზი, რომელ ვერცა გოვალენსკიმ, ვერცა შემდეგ მისსა ლაზარევმა, ვერცა მეფის-ძემან იოანე, ვერ დაამშვიდეს მეფის ძენი იულონ და ფარნაოზ, უმეტეს ფარნაოზ იყო შფოთისა მიზეზი, ამისთვის რომელ მეფემან მისწერა ფიცხელი წერილი ოთარ ამილახვარსა: ჰსდევნოს ფარნაოზ და უბრძანოს სოფლისა მოხელეთა არ მიუშვან იგი არსად.

ბრძანებამან ამან ჰქმნა ესე, რომელ ფარნაოზ გაჭირებული უსარჩოობითა მოდრკა და მოსწერა რუსისა ღენერალსა ლაზარევსა, შევიდეს მისსა მდგომარეობასა და ჰქმნას მან თვით სამართალი. პასუხად მისისა წერილისა, იყო მოწოდება მისი თფილისად და დამორჩილება მეფისა.

ესრეთივე აღრეულობა იყო კახეთსა, რომელსაცა განაგებდა მეფის-ძე ბაგრატ. ესე ითხოვდა, რათა მეფემან მიაშველოს მუნ დასამშვიდებელად აღრეულობისა მეფის ძე დავით. თუმცა მეფე იყო დროთა ამათ დიდად სნეული; გარნა საქმობდა დიდად, იყო მიწერ-მოწერასა შინა ყოველგან და მხნედ და დაუღალველად ზრუნვიდა, რათა რუსთა ჯარსა აქვნდეს პური მზად თფილისსა, გორსა, თელავსა და სიღნაღსა. მახლობელნი მისნი დიდისა განკვირვებითა მოუთხრობდენ მისსა, დროთა ამათ მეცადინებასა, რათა დაეწყო საქმე ბინიანად და მტკიცეთ. მარადის საქმისა დაწყებისა წინათ და დაბოლოებისა დროსაცა ბრძანებდა სიტყვისა თვისსა და თქმასა ჩვეულებრივსა: „ქრისტეს ღვთისა მადლითა“.

CXXXIX

ორისა კვირისა წინათ მეფისა გარდაცვალებისა, განუძლიერდა მეფესა წყალმანკი და მოუმატა ქშენა. თხოვნისა დედოფლისა მარიამისა, კათალიკოზ პატრიარხმან ანტონი მისწერა ქართლისა და კახე-

თის მღვდელ-მთავართა და მონასტრის წინამძღვართა ილოცვიდენ მეფისა სნეულისა განკურნებისათვის, და ჰყოფდენ ვედრებასა წესისაებრ წინა ეკკლესიისა. თვით თფილისსა, დღე ყოველ ეკკლესიათა შინა იყო ვედრება. დედოფალი მარიამ მხლებელითა თვისითა ფერხშიშველი ვიდოდა ანჩის-ხატის ეკკლესიასა, და წინაშე ხელთუქმნელისა ხატისა დაჩოქვითა, ცხარეთა ცრემლთა დინებითა, წვრილთა შვილთა ილიასი ოქროპირისა, ირაკლისა და თამარისა მუნ დასწრებითა ევედრებოდა ღმერთსა განაგრძოს დღე მეფისა დროთა ამათ მწარეთა ამბოხთა დასამშვიდებელათ საჭიროისა, იტყვიან მუნ დამსწრენი მოხუცნი: გრგვინავდა ხმა გოდებისა და ტირილისა გარემო დედოფლისა მწარედ მტირალისაო. ძნელი დღე იყო დღე ესე ცრემლთდა ვაებისაო. შემდგომად ჰარაკლისისა, რომელისა გარდაიხადა იუსტინე მთავარ-ეპისკოპოსმან, განბანეს ხატი და ნაბანი ხატისა, თვით ხელითა თვისითა თეთრისა მინისა ჭურჭლითა წარიღო დედოფალმან და მიართვა მეფესა. მეფემან ჩვეულებისაებრ თვისისა ცრემლითავე მიიღო, იხმია, ისხურა წყალი პირსა თვისსა და გულ-მკერდსა წარმოთქმული მხურვალედ ლოცვისა და ვედრებისა და თვით წმინდისა ხატისათვის თქმულისა ტროპარისა, რომელიცა იცოდა მტკიცედ ზეპირად მეფემან მორწმუნემან.

CXL

მეფემან მდებარემან საწოლსა უიმედოსა განკურნებისა წყალმანკისა გამო განძლიერებულისა, ინება და სთხოვა კათალიკოზსა ანტონის განხსნას საფლავი და ლუსკუმა წმინდისა იოანე მანგლელისა.

22 დეკემბერსა, მიბრძანდა სიონსა ეკკლესიასა კათოლიკოზი ანტონი და თანა დასწრებითა იუსტინე მთავარ-ეპისკოპოსისა, იოანე ბოდბელისა მიტროპოლიტისა და სტეფანე რუსთველისა იწყეს ჰარაკლისისა გარდახდა. შეიკრიბენ დროსა ამას მუნ სიმრავლე ერისა

და მუშაკნი საფლავისა განხსნისათვის, სადაცა იყო ლუსკუმა წმინდისა გვამისა. პარაკლისი ზდილობითა განგრძელდებოდა მრთელსა საათსა. ლაზარევი დარწმუნდა, რომელ მიზეზი სიონისა ეკკლესიასა შინა შეკრებისა არის აღსრულება პრაკლისისა და არა შესახები მეფობისა, გამოვიდა და წარვიდა.

ამოიღეს ლუსკუმა და ესრეთ ზდილობითა და ლოცვითა წარიღეს იგი და შეიტანეს მეფისა საწოლსა. მეფე განმხნევდა, წარმოდგა და უბრძანა: დააჩოქონ წინაშე ლუსკუმისა. დიდითა ვედრებითა და ცრემლთა დენითა და სარწმუნოებითა ემთხვია წმინდათა ნაწილთა. დედოფალი მარიამ და მხლებელნი სტიროდენ მწარედ და ატირებდენ სხვათაცა. გენერალი ლაზარევი თვით დაესწრო მუნ დროსა ამას და ამასცა, მწუხარესა ცოლისა და შვილისა, სიკვდილისაგამო მასვე დეკემბერსა თვესა, განუახლეს ტკივილი გულისა და ატირეს მრავლად. მაშინ მივიდა მუნ დამსწრესთან დეკანოზთან იოსებ წინა-მძღვრის შვილთან. რომელმანცა იცოდა რუსულიცა და ჰრქვა ახლა ვხედავ რომელ მეფე გიორგი მაღლად ჰსდგას ღმერთთანაო!

შემდგომად ლოცვისა, წაასვენეს ლუსკუმა წმინდისა და დასდვეს თვისსა საფლავსა დიდითა კრძალვითა და თაყვანისცემითა.

მეფე შეიქმნა უკეთ და მასვე დღესა ლაზარევმან აცნობა ამბავი ესე გენერალსა კნორრინგსა.

CXLI

22 დეკემბერს, სნეულმან მეფემან თვით მოინება, რათა აღასრულონ მას ზედა საიდუმლო ზეთის კურთხევისა, ამისთვის შეკრბენ სახლსა მისსა კათოლიკოსი ანტონი, მთავარ ეპისკოპოსი იუსტინე, მიტროპოლიტი იოანე ბოდბელი, არხიეპისკოპოსი რუსთველი სტეფანე, მიტროპოლიტი თფილელი არსენი, არხიმანდრიტი და მოძღვარი მეფისა ევთიმი და მღვდელი სასახლისა ონისიმე იოსელიანი, მოყვარე ქრისტესი მეფე გიორგი, მდებარე ცხედრისა ზედა, ილოცვიდა

და ევედრებოდა ღმერთსა, რათა ჰსცეს მას კურნება სულიერი და ხორციელი. ცრემლთა დენითა თვალთაგან, ცოდვათათვის მტირალთა მოიყვანდა ღმობიერებასა თვით მვედრებელთა განკურნებისათვის სნეულისა. შემდგომად სრულ-ყოფისა ზეთის კურთხევისა მოეცა შვება მეფესა მწუხარესა. განატარა ღამე მშვიდობით და დღესა მეორესა დილით, ოდეს შებრძანდა დედოფალი მარიამ სანახავად მეფისა, იხილა მეფე თვალებ შერეული და რეცა მატრიალებელი თვალთა უჩვეულოისა მისთვის სახით. შესწუხდა და მოახსენა გაბედვით ცრემლ-მორეულმან მეფესა:

* * *

„ბატონო, რას უბრძანებთ შვილებსა ამათ! ვის აბარებთ, თუ გვეწვია უბედურება რაიმე? დავით უნდა იყოს ამათი პატრონი? ანუ თქვენი ძმები? ანუ დედოფალი (დარეჯან არღა ახსენა სახელი ქართველთა ზრდილობისა გამო)?—„ბატონო დედოფალო, გაიგონე რა გიამბო; მე აუჩენ მათ პატრონსა დიდსა და ძლიერსა“—უბრძანა პასუხად დედოფალსა ცოლსა თვისსა: „ბარათაშვილო, გიორგი!“ მომგვარე ღენერალი, ბრძანა მეფემან მსწრაფლ, აცნობეს ღენერალსა და მივიდა მეფესთან. მეფემან სთხოვა დაწეროს წერილი იმპერატორსა პავლესთან, აცნობოს უკანასკნელი დღე მისისა ცხოვრებისა, და ესეცა, რომელ ჩამიბარებია ანდერძად ცოლშვილი ჩემი და საქართველო. ეხლავ დაწერეთ წერილი ჩემ მაგიერ მოკლე, დაუწერეს წერილი მოკლე, და მოაწერა ხელი და დაასვა ბეჭედი თვისი.

ესე ამბავი მიამბო ექიმმა იოანნე ყარაევმან, მუნ დღით სადა-